

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ >>

1. ՈԱՖԻԿ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ ԳԱՐԵԳԻՆ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ Իրավունքի բացերը դասակարգելու չափանիշները: Բացերի տեսակները	3
2. ԹԱՍԱՐԱ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ Պետական ծառայության հիմնական նմուշօրինակները (մոդելները)	11
3. ՆԱԻՐԱ ԱԼԱՎԵՐԳՅԱՆ Հսկողությունը և վերահսկողությունը տեղական ինքնակառավարման մարմինների ղեկավարների և պաշտոնյաների գործունեության օրինականության նկատմամբ շրջակա միջավայրի պահպանության բնագավառում	15
4. ԱՐՄԵՆ ՇՈՒՔՈՒՐՅԱՆ Իրավունքի սոցիալ-մշակութային արժեքի հասկացությունը	23
5. ԱՐԱՄ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ Հայաստանի Հանրապետությունում ինքնիշխանության հիմնախնդիրները սահմանադրական ժամանակակից կարգավորումների համատեքստում	29
6. ԱՐՏԱՇԵՄ ԽԱԼԱԹՅԱՆ Կառավարման խորհրդարանական ձևի առանձնահատկությունները սահմանադրական բարեփոխումների համատեքստում	34
7. ՀԱՅԿ ԻՍՐԱԵԼՅԱՆ Մարդու որոշ սահմանադրական իրավունքների և ազատությունների դեմ ուղղված հանցագործությունների որակման առանձնահատկությունները	38
8. ՎԱՐԴԱՆ ՍԱԽԿԱԼՅԱՆ Իրավունքի էական հատկանիշները	45
9. ԼԻԼԻԹ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ Հանցավոր վարքի օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոնների հարաբերակցությունը	51
10. ԱՆԺԵԼԱ ՄՆԱՅԱԿԱՆՅԱՆ Հայաստանի Հանրապետության ռազմական քաղաքականության հենքային փաստաթղթերի համեմատական վերլուծությունը	55

11. ЛЕВОН САРГИЗОВ Некоторые вопросы, касающиеся видов и форм рекламы в Республике Армения и в зарубежных странах	62
12. ОВСАННА АДАМЯН Сущность социальной ответственности	70
13. АНДРАНИК РАШИДЯН Институт соучастия по законодательству Европейских государств и в проекте нового УК РА	76
14. ЛЮДМИЛА МХИТАРЯН Характеристика причинного комплекса уклонения от уплаты таможенных платежей	82
15. ЛУСИНЕ ВАРДАНИЯН Уголовно-правовые проблемы ответственности за проведение опытов на человеке	86

ՌԱՖԻԿ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
ՀՀ վաստակավոր իրավաբան

ԳԱՐԵԳԻՆ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

ՀՀ ԱԺ աշխատակազմի իրավաբանական վարչության
պետի տեղակալ,
ՀՀ պետական ծառայության 1-ին դասի խորհրդական,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

**ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԲԱՅԵՐԸ ԴԱՍԱԿԱՐԳԵԼՈՒ ՉԱՓԱՆԻՇՆԵՐԸ:
ԲԱՅԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ**

Հոդվածում, իրավունքի բացերի էությունը գիտական գրականության մեջ և իրավակիրառական պրակտիկայում տրված տարբեր («նեղ», «լայն» և «չափավոր») մեկնաբանություններին ու բացերի առաջացման հիմքերին համապատասխան, տրվել են դրանց չափանիշները, առանձին-առանձին վերլուծվել են դրանց տեսակները: Բացերի բացահայտումը և հաղթահարումը հեշտացնելու նպատակով հեղինակն առանձնացրել է դրանց 3 հիմնական տեսակները՝ իրավական նորմի լրիվ կամ մասնակի բացակայությունը, իրավական վակուումը և որակյալ (միայն նոր օրենքի ընդունմամբ հաղթահարման ենթակա) բացերը: *Հիմնաբառեր - իրավունքի բացեր, դասակարգում, հաղթահարում, խսկական բացեր, ոչ խսկական (թվացյալ) բացեր, օրենսդրական բացեր, սկզբնական բացեր, հաջորդող բացեր, իրավաստեղծագործության սխալներ:*

«Իրավունքի բացեր» երևույթը և դրա շուրջ եղած վեճերը գոյություն են ունեցել դարեր շարունակ՝ այն ժամանակներից, երբ այդ հարցը լուծելու համար հիմք էր դրվում բնական իրավունքի և բնական հավերժական օրենքների սկզբունքներին (Արիստոտել, Յիցերոն), այսինքն՝ այն պահից, երբ իրավունքի նորմերը սովորույթներից ու կրոնական կանոններից աստիճանաբար ձևափոխվել են և ստացել ժամանակակից ձևն ու բովանդակությունը: Սակայն այսօր էլ իրավունքի տեսության մեջ և իրավակիրառ պրակտիկայում տակավին վեճեր կան նշված երևույթի ծագման հիմքերի ու չափանիշների, էության ու հասկացության, դրանց դասակարգման, հաղթահարման հարցերում:

Իրավունքի բացերի չափանիշների և տեսակների դասակարգումը տեսական և գործնական մեծ նշանակություն ունի իրավաստեղծ և իրավակիրառ մարմինների համար, որովհետև այն հնարավորություն է տալիս յուրաքանչյուր դեպքում որոշարկել դրանց հաղթահարման եղանակները, վերջին հաշվով՝ լուծել իրավական կարգավորման կատարելագործման կարևորագույն խնդիրը: Ըստ որում, բացերի բնորոշման նկատմամբ տարբեր մոտեցումներին համապատասխան՝ դրանք ևս դասակարգվում են տարբեր հիմքերից ելնելով:

Իրավունքի բացերի դասակարգման համար հիմք են ծառայում դրանց իրավաբանական բնույթի և բովանդակության ոչ միատեսակ մեկնաբանությունները: Ըստ որում, իրավունքի բացերի նա-

խադրյալների (չափանիշների) հարցում դրա բովանդակության էության շուրջ ևս առկա են «նեղ» և «լայն» մոտեցումներ:

Մենք համաձայն ենք «լայն» մոտեցման կողմնակիցներ Վ.Ն. Լիխաչյովի, Վ.Վ. Լազարևի, Վ. Երշովի, Օ.Ս. Պանասյուկի այն տեսակետին, որ բացերը տեսակների դասակարգելիս պետք է հաշվի առնվեն հետևյալ չափանիշները՝ 1) իրավական նյութի բովանդակությունը և կառուցվածքը, 2) բացերի ի հայտ գալու պատճառները և ժամանակը, 3) բացերի նկատմամբ օրենսդրի վերաբերմունքը և դրանց ի հայտ գալու հարցում նրա «մեղքը», 4) բացերը պարզելու և վերացնելու եղանակները: Այդ չափանիշներով ղեկավարվելու դեպքում առավել ընդունելի և պարզ հատկանիշներ հանդիսանում են իրավունքի կառուցվածքը, դրա արտահայտման ձևը, ըստ որի՝ բացերը՝ ա) լինում են օրենքում, որոշումներում, վճիռներում և այլն, բ) լինում են իրավունքի տարբեր ճյուղերում, գ) ծագում են տարբեր ժամկետներում: Միայն այս տվյալները կարող են արտահայտել բացերի ճշգրիտ դասակարգումը, իրավունքի առաջընթաց զարգացումը նոր սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական պայմաններում:

Իրավունքի էության նկատմամբ «նեղ» մոտեցման կողմնակիցներն ավանդաբար դրանք բաժանում են երկու տեսակների՝ «իրավունքի իրական բացեր»-ի և, այսպես կոչված, «կեղծ կամ ոչ իրական (թվացյալ)» բացերի:

Պետք է համաձայնել Վ.Կ. Չաբիգայրյի հետ, ըստ որի՝ բոլոր տեսակի բացերի դասակարգման համար միշտ էլ վճռորոշ նշանակություն ունի դրանց տարբերակումը «բառի բուն իմաստով բացերի» և, այսպես կոչված, «սուբյեկտիվ բացերի», այլ կերպ՝ իրական (իրականության մեջ գոյություն ունեցող) և կեղծ կամ թվացյալ (որոնք իրականում չկան, բայց, այս կամ այն անձի (սուբյեկտի) կարծիքով, գոյություն ունեն)՝ Բացերի այս տեսակները հոլովվում են նաև այլ անվանումներով. առաջին տեսակը կոչվում է նաև «իսկական», «ակնհայտ», «բացահայտ», «ստույգ», իսկ երկրորդը՝ «ոչ իսկական», «կեղծ», «հորինված», «ցանկալի» եզրույթներով, որոնք, սակայն, իրական և սուբյեկտիվ բացերի հասկացությունների բովանդակությունը չեն փոխում:

Բացերն իսկականի և ոչ իսկականի բաժանելու միտքն առաջինն արտահայտել է գերմանացի քաղաքացիագետ Է. Տիտելմանը, ով իսկական բաց համարում էր օրենսդրի «լռությունը», որը հնարավորություն չի տալիս որոշում կայացնել, կամ երբ օրենսդրի կամքը պարզ է, բայց նա սահմանել է հարցը լուծելու մի շարք հնարավորություններ, բայց չի նշել, թե դրանցից որին պետք է նախապատվություն տալ: Օրինակ՝ օրենքը սահմանում է, որ պարտապանից կարող են գանձվել տոկոսներ, բայց չի սահմանում դրանց չափերը:

Իրավունքի իսկական բացերն իրավական կարգավորման բնագավառում գտնվող կոնկրետ հասարակական հարաբերությունները կարգավորող նորմի կամ դրա մասի բացակայությունն է:⁴ Օրինակ՝ Քաղ. օր. 3-րդ հոդվածում տրված ձեռնարկատիրական գործունեության բնորոշումն է՝ պես հնացել է և չի արտահայտում հանրային ու մասնավոր շահերը, շահ ստանալու մասին շեշտված ընդգծելուց բացի, չի արտացոլում որևէ այլ շահ կամ էլ չի պահանջում, որ ձեռնարկատերը, որպես այդպիսին, գրանցված լինի օրենքով սահմանված կարգով, կամ ՀՀ քր. օր. 182-րդ և 189-րդ հոդվածները, տնտեսական գործունեության դեմ ուղղված հանցագործությունների գլխում տալով քաղաքացիներին, կազմակերպություններին կամ պետությանը պատճառված «խոշոր վնաս» հասկացությունը, որևէ տարբերակում չեն կատարում քաղաքացիներին պատճառված կամ կազմակերպություններին կամ էլ պետությանը պատճառված վնասների չափերի միջև, մինչդեռ նշված սուբյեկտների ֆինանսատնտեսական հնարավորությունները նույնը չեն:⁵

Կոնկրետ հասարակական հարաբերություններ կարգավորող նորմի լրիվ կամ մասնակի բացա-

կայությունն առկա է իրավունքի բոլոր, այդ թվում՝ քաղաքացիական և քրեական դատավարությունների ճյուղերում: Այսպես՝ ՀՀ քաղ. դատ. օր. 80-րդ հոդվածը չի լուծել գործը մեկ դատարանից մեկ այլ դատարան հանձնելու կարգն այն դեպքում, երբ վեճի կողմը գործն սկզբանապես իր վարույթն ընդունած դատարանն է: ՀՀ քաղ. դատ. օր-ում իրավունքի բացերի մի պատկառելի շարք է թվարկել նաև Ռ.Գ. Պետրոսյանը:⁶ ՀՀ քր. դատ. օր. 207-րդ հոդվածը սահմանում է, որ անչափահաս վկան հարցաքննվում է մանկավարժի մասնակցությամբ, որին կարող է ներկա գտնվել նաև նրա օրինական ներկայացուցիչը, մինչդեռ այդ նույն պահանջը բաց է թողնված նշված օրենսգրքի 218-րդ հոդվածում, որը վերաբերում է տեղում (ասենք՝ հանցագործության կատարման վայրում) զննություն կատարելուն և 221-րդ հոդվածում, որը վերաբերում է անձին ճանաչման ներկայացնելուն:⁷

Պետք է նշել, որ իրական բացերի բովանդակությանը «նեղ» մոտեցում ցուցաբերող ոչ բոլոր իրավագետներն են, որ նորմի մասնակի բացակայությունը համարում են իրավունքի բաց: Օրինակ՝ ըստ Շ.Ի. Պիգոլկինի՝ իրավական բաց համարվում է միայն վիճելի իրավահարաբերությունը կարգավորող նորմի լրիվ բացակայությունը,⁸ որը, սակայն, մեր կարծիքով, վճռորոշ նշանակություն չունի բացերի հայտնաբերման և վերացման գործում:

Սուբյեկտիվ (կեղծ) բացերը, որոնց գոյությունն ընդունում են բացերի էությանը «նեղ» մոտեցման կողմնակիցները, առկա են այն իրադրությունում, երբ որոշակի հարց, հասարակական հարաբերությունների որոշակի բնագավառ գտնվում է իրավական կարգավորման ոլորտից (սահմաններից) դուրս, բայց, որոշ շրջանակի անձանց կարծիքով, կարգավորման կարիք ունի: Այլ կերպ ասած՝ սրանք, ըստ «նեղ» մոտեցման կողմնակիցների կարծիքի, նորմատիվ իրավական ակտերում փաստորեն առկա չեն, և իրավակիրառ սուբյեկտը գալիս է այն եզրակացության, որ անհրաժեշտ է լրացնել բացերը: Սուբյեկտիվ բացերի հիմք են հանդիսանում նոր ի հայտ եկող և իրավական կարգավորում պահանջող հասարակական հարաբերություններն օրենսդրի կողմից չնախատեսելը կամ դրանց տարատեսակը հանդիսացող օրենսդրական տեխնիկական չպահպանելը, որը հանգեցնում է նորմատիվ դրույթների անհամաձայնության ու հակասականության, այսինքն՝ իրավական պատվիրանի ոչ պարզ ձևակերպման: Նման դեպքերում դատարանը բացը լրացնում է անալոգիայի կիրառմամբ:

Եզրակացությունն այն է, որ ոչ իրական բաց

ցերն ունեն սուբյեկտիվ բնույթ: Դրանք այն դեպքերն են, երբ գիտական գրականության մեջ կամ իրավակիրառական պրակտիկայում առաջարկվում է այս կամ այն ձևով հաղթահարել բացը, որն իրականում գոյություն չունի: Օրինակ՝ Դ.Բ. Աբուշենկոյի կարծիքով, իրավունքի բաց կա հակընդդեմ հայցի հարուցումը կարգավորող ՀՀ քաղ. դատ. օր. 96-րդ (ՌԴ քաղ. դատ. օր. 137-րդ) հոդվածում, որտեղ, իբր թե, չեն կարգավորված դատարանի գործողությունները հակընդդեմ հայցն ընդունելուց հետո¹⁰: Սինչեռե, հոդվածի հենց 2-րդ կետում նշվում է, որ հակընդդեմ հայցը հարուցվում է հայց հարուցելու ընդհանուր կանոններով:

Սուբյեկտիվ (ոչ իրական) բացերի էությունը կայանում է նաև նրանում, որ հատուկ հանգամանքներ կարգավորելու համար բացակայում են հատուկ՝ օրենքի ընդհանուր կանոններից շեղվող, մեկնաբանումները:

Ի հակադրություն Վ.Վ. Լազարևի, որը միտում է դրսևորում իրական և ոչ իրական բացերի տեսությունը տարածել իրավունքի բացերի տեսության վրա ընդհանրապես, Լ. Ուսպենսկին դրանից էլ դեռ 50 տարի առաջ իրավագիտքն նշում էր. «Իրավունքի առանձին նորմերի տեսանկյունից կարող են բացեր լինել, բայց օրենսդրության ընդհանուր իմաստի, օրենքների ընդհանուր ոգու տեսանկյունից այդ բացերը միշտ էլ կարող են լրացվել»¹¹: Այս դատողությունից միանգամայն հասկանալի է, որ բացերի էությունը բնորոշելու «լայն» մոտեցման տեսանկյունից բնության մեջ ոչ իրական բացեր պարզապես գոյություն չունեն:

Հայտնի իրավաբան գիտանականներ Ս.Ս. Ալեքսեևը, Վ.Վ. Լազարևը, Ի.Վ. Միխայլովսկին, Օ.Ֆ. Սկակունը և այլք իրավունքի բացերը տեսակավորում են նաև ըստ դրանց ծագման (առաջացման) ժամանակի՝ բաժանելով դրանք սկզբնականի (առաջնայինի) և հաջորդողի (երկրորդականի)¹²:

Սկզբնական բացերը տեղ են գտնում հենց նորմատիվ ակտի հրապարակման պահին և այդ պահին որոշակի հարաբերությունների ամրապնդման անհրաժեշտությունն օրենսդրի կողմից գիտակցել-չգիտակցելու չափանիշից ելնելով՝ իրենց հերթին լինում են «ներելի» կամ «աններելի»: Հաջորդող բացերը հայտնվում են նորմատիվ ակտի հրապարակումից հետո:

Սկզբնական բացերն առաջանում են, երբ օրենսդիրը կամ ընդհանրապես տեղյակ չէ նորմատիվ կարգավորման ենթակա հանգամանքների գոյության մասին, կամ չի գիտակցում իրեն հայտնի հասարակական հարաբերությունների կարգավորման անհրաժեշտությունը, կամ էլ տեղյակ է լինում

դրանց մասին, գիտակցում է դրանց կարգավորման անհրաժեշտությունը, բայց դրանց կարգավորումը բաց է թողնում ակտի հրապարակման ժամանակ: Այլ կերպ ասած՝ սկզբնական ներելի բացեր առաջանում են, երբ այս կամ այն նորմը հրապարակելու իրավասություն ունեցող մարմինը չի իմացել և չէր էլ կարող իմանալ կարգավորում պահանջող հարաբերությունների մասին: Իսկ եթե այդ մարմինը կարող էր իմանալ որոշակի երևույթների առկայության կամ մոտ ապագայում դրանց ծագման հնարավորության, դրանց իրավաբանական բնութագրման և հրապարակվող ակտում դրանց կարգավորման անհրաժեշտության մասին, բայց բաց է թողել դրանց կարգավորումը, ապա առաջանում են աններելի բացեր: Վերջին դեպքում բացերի առաջացման պատճառներ են հանդիսանում կամ նախկինում գոյություն չունեցած, ամբողջովին նոր ծագած և կարգավորման պահանջ ունեցող հասարակական հարաբերությունները, կամ էլ այնպիսի հարաբերությունների առաջացումը, որոնք նախկինում համարվել են իրավաբանական նշանակություն չունեցող: Օրինակ՝ ՀՀ քաղ. դատ. օր-ն ընդունման պահին իրենց ասպացույցների ցանկը սահմանել էր սպառիչ կերպով՝ այդպիսիք չհամարելով լուսանկարները (լուսաժապավենները), ձայնագրություններն ու տեսագրությունները, և այդ բացը վերացվեց միայն 20.12.2007թ. ՀՕ-277-Ն օրենքով: Գիտատեխնիկական առաջընթացի արագությունն այժմ էլ թելադրում է օրենսգրքում ամրապնդել ասպացույցների բաց ցանկ¹³:

Իրավաբանական գրականության մեջ մատնանշվում է իրավունքի բացի մեկ այլ տեսակ ևս՝ «կոլիզիոն» բացը, որի տակ նկատի են առնվում միայն նորմատիվ ակտի տարբեր նորմերի կամ տարբեր նորմատիվ ակտերի նորմերի միջև եղած հակասությունները, իհարկե, եթե այդ ակտերը գործող են: Նման նորմերը համահարթում են իրար և առաջացնում են բաց (բացեր): Սակայն մի շարք իրավագետներ բացերի նման տեսակի գոյությունը համարում են վիճելի՝ նշելով, որ այդպիսի բացի մասին կարելի է խոսել միայն այն դեպքում, երբ սուբյեկտի (ասենք՝ գործարքի կամ դատավարության մասնակցի՝ հեղ.) գործողությունները միաժամանակ կարգավորվում են պարտավորեցնող և արգելող նորմերով. այս դեպքում, իրոք, առկա է բացը: Իսկ եթե միևնույն հարցը կարգավորվում է պարտավորեցնող և լիազորող նորմերով, ապա կարելի է խոսել դրանց հակասականության և ոչ թե բացի մասին: Հետևաբար, կոլիզիոն բացերի առկայությունը կախված է տարբեր նորմերի միջև հակասությունների բնույթից և ձևից¹⁴:

Դատավարագետներ Ա.Տ. Բոնները և, նրան հետևելով, Գ.Ա. Թումանովը ևս գտնում են, որ եթե առկա են տարբեր իրավաբանական ուժ ունեցող մի շարք ակտեր, ապա կիրառման ենթակա են իրավաբանական ավելի բարձր ուժ ունեցող կանոնները¹⁵ :

«Իրավական ակտերի մասին» 2002թ. ապրիլի 3-ի ՀՀ օրենքի 24-րդ հոդվածի 2-րդ և 7-րդ մասերը և 94-րդ հոդվածի 4-րդ մասի երկրորդ պարբերությունն այսօր լիարժեք կերպով կարգավորում են միևնույն կամ տարբեր իրավական ակտերի (դրանց նորմերի) միջև եղած հակասությունները լուծելիս այս կամ այն նորմին կամ ակտին նախապատվություն տալու հարցերը, բացի քաղաքացիական, քրեական և վարչական դատավարություններում ընդհանուր և հատուկ նորմերի կիրառման դեպքերից: ՀՀ քաղ. դատ. օր. և ՀՀ քր. դատ. օր. 1-ին հոդվածների 1-ին մասերի երկրորդ պարբերությունները սահմանում են, որ այլ օրենքներում պարունակվող քաղաքացիական կամ քրեական դատավարության նորմերը համապատասխանաբար պետք է համապատասխանեն այդ օրենսգրքերին: Հետևաբար, եթե անգամ միևնույն հարցում հակասություններ կան դատավարության օրենսգրքերի և դրանց հավասարազոր քաղաքացիական կամ քրեական օրենսգրքերի նորմերի միջև, ապա յուրաքանչյուր դեպքում դատարանը պետք է դարձյալ քննարկի այն լուծելու հարցը՝ հիմք ընդունելով դատավարության օրենսգրքերը: Նման հակասության տիպիկ օրինակ է հետևյալը. Քր. դատ. օր. 119-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ քրեական գործով վարույթն ավարտելիս իրեղեն ապացույցներից դրանը, այլ արժեքները և մյուս առարկաները, որոնք օրինական տիրապետումից դուրս են եկել հանցագործության կամ օրենքով չթույլատրված այլ գործողությունների հետևանքով, հանձնվում են տիրապետողին, սեփականատիրոջը կամ նրանց իրավահաջորդներին: Դրան գուգահեռ, ՀՀ քր. օր. 55-րդ հոդվածի 1-ին մասն իրավացիորեն սահմանել էր, որ գույքի բռնագրավումը դատապարտյալի սեփականությունը հանդիսացող գույքը կամ դրա մի մասը հարկադրաբար և անհատույց վերցնելն է ի սեփականություն պետության, բայց նույն հոդվածի 4-րդ մասն ընդունման օրից մինչև 2014թ. հունիսի 21-ը (10 տարուց ավելի) սահմանում էր, որ հանցավոր ճանապարհով ստացված գույքի բռնագրավումը պարտադիր է՝ անկախ դատապարտյալի կամ որևէ երրորդ անձի սեփականությունը հանդիսանալու կամ նրանց կողմից տիրապետելու հանգամանքից: Քր. օր. 55-րդ հոդվածի ներսում և Քր. օր-ում և Քր. դատ. օր-ում առկա այս էական

հակասությունները վերացվեցին ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշմամբ, որով Քր. օր. 55-րդ հոդվածի 4-րդ մասը ճանաչվեց Սահմանադրության 20-րդ հոդվածի 5-րդ մասին և 31-րդ հոդվածի 2-րդ մասին հակասող ու անվավեր¹⁶ :

Իրավաբանական գրականության մեջ խոսվում է նաև **ձևական (սուբյեկտիվ) և նյութական (օբյեկտիվ) բացերի մասին**¹⁷ :

Ձևական (սուբյեկտիվ) բացերն այլ կերպ կոչվում են «տեխնիկական բացեր»: Դրանց տակ հասկացվում են իրավական նորմերի այնպիսի թերությունները, որոնք կապվում են օրենսդրական տեխնիկայի կանոնները խախտելու, օրենքի լեզվի կանոններն անտեսելու, համապատասխան հասկացությունները ոչ ճիշտ օգտագործելու և օրենսդրի միտքը ոչ ճիշտ (ոչ պարզ) ձևակերպելու, այսինքն՝ օրենսդրական տեխնիկայի սխալների հետ¹⁸ : Իսկ օրենսդրական տեխնիկան, ըստ Լազարևի բնորոշման, «իրավական ակտերում իրավական ինստիտուտների, նորմերի, հոդվածների ճիշտ և ռացիոնալ շարադրումն է՝ դրանց՝ ձևի և արտահայտության կատարելության հասնելու նպատակով»¹⁹ :

Որպես օրենքի լեզվական կանոնները խախտելու ցայտուն օրինակ՝ կարելի է բերել ՀՀ քաղ. օր. 281-րդ և 288-րդ հոդվածներում օգտագործված «առգրավում» և «բռնագրավում» եզրույթների ոչ տեղին օգտագործման փաստը: Այսպես. «առգրավում» եզրույթը, որ լատիներեն «recusio» պահանջ», բառից է գալիս, սկսած Հին Հռոմից՝ օգտագործվել է ներկայումս էլ օգտագործվում է, երբ պետական մարմնի որոշմամբ տարերային աղետների, պատերազմի և այլ հանգամանքներում, պետական կամ հասարակական շահերից ելնելով, սեփականատիրոջ գույքը վերցվում է՝ վճարվելով դրա արժեքը (ՀՀ քաղ. օր. 285-րդ հոդվ.), իսկ «բռնագրավում» եզրույթն օգտագործվում է, երբ վարչական մարմնի կամ դատարանի որոշմամբ սեփականատիրոջ գույքը վերցվում է անհատույց՝ նրա կողմից հանցագործություն կամ այլ իրավախախտում թույլ տալու դեպքերում (ՀՀ քաղ. օր. 285-րդ հոդվ.)²⁰ : Մինչդեռ ՀՀ օրենսդիրը Քաղ. օր. 281-րդ հոդվածում «վերցվել» բառի փոխարեն օգտագործել է «առգրավում» բառը և նույն սխալը կրկնել է 288-րդ («Բռնագրավում») հոդվածում՝ մոռանալով վերը նշված տարբերությունը:

Նյութական (օբյեկտիվ) բացերի տակ հասկացվում է այն նորմերի ոչ լրիվությունը, որոնք ընդունվել են նախկինում, բայց ներկայում լրիվ կամ մասնակիորեն դադարել են հասարակական պահանջումները բավարարելուց: Դրանք, փաստո-

րեն, «կեղծ», «ոչ իրական» բացերն են, որոնք տարբերվում են բուն տեխնիկական բացերից²¹ :

Իրավունքի բացի էության նկատմամբ «նեղ» մոտեցման հեղինակներից Վ.Ի. Ակիմովը դրանք բաժանում է **օրենսդրականի** (որոնք նպատակահարմար է կարգավորել նոր օրենքով) և **տեխնիկականի** (ենթադրվում է, որ որոշակի դեպք կամ իրադարձություն ամբողջությամբ կարգավորվել է իրավունքի նորմերով, բայց դատարանին ցուցումներ տրված չեն, թե այն կոնկրետ ինչպես պետք է կարգավորել)²² : Ըստ նրա՝ օրենսդրական կարգով լրացվող բացերը նույնական չեն դատարանի կողմից անալոգիայի կարգով լրացվող բացերին: Այստեղ մոռացության է տրվում, որ իրավաստեղծ մարմինները կարող են նոր ակտ ընդունելով վերացնել և՛ օրենսդրական, և՛ տեխնիկական բացերը, իսկ դատարանը՝ և՛ օրենքի, և՛ իրավունքի անալոգիայով: Բնական է, որ երբ նոր ծագած հարաբերությունն անալոգիայով կարգավորել հնարավոր չէ, օրենսդիրն ստիպված է լինելու ընդունել նոր օրենք: Այսպիսի բացերը համարվում են, այսպես կոչված, «որակյալ բացեր»: Ելնելով այս հանգամանքից՝ Լ.Ս. Յավիչը որակյալ բացերի հիմքեր համարում է ոչ միայն հասարակական հարաբերությունների զարգացումը, այլ նաև օրենքի այնպիսի արատները, որոնք անհնարին են դարձնում դրա կիրառումը²³ :

Իրավունքի բացերը տեսակավորելու իր ուրույն մոտեցումն ունի նաև ֆրանսիացի գիտնական Ու. Կլյուզը, ըստ որի՝ դրանք լինում են՝ **կանխամտածված** (գիտակցված) և **չկանխամտածված** (չգիտակցված): Նման բաժանման հիմքում ընկած է այն հանգամանքը, թե ով է սահմանել նորմերի՝ գոյություն ունեցող համակարգը: Ըստ նրա՝ եթե օրենսդիրն է ցանկացել, որ բացը լրացվի դատավորի կողմից, ապա գործ ունենք կանխամտածված բացի հետ²⁴ : Կարծում ենք, որ օրենսդիրը հազիվ թե մտադրություն ունենա իրավական կարգավորման ժամանակ բացեր թողնելու, իսկ ինչ վերաբերում է այն դեպքերին, երբ օրենսդիրը լիազորում է իրավակիրառ սուբյեկտներին՝ իրենց հայեցողությամբ կոնկրետացնելու նորմի կիրառման կարգը և շրջանակները, ապա այստեղ ևս բացեր չկան: Նման դեպքերում իրավունքի բացն առկա չէ, քանի որ այդպիսի հարցադրումը խոչընդոտում է մեկնաբանման գործընթացը բացերի հաղթահարման գործընթացից սահմանազատելուն²⁵ :

Իրավունքի բացերի դասակարգման մեկ այլ հիմք է առաջարկում Վ.Վ. Պետրովը, ըստ որի՝ դրանք կարող են լինել **բացարձակ** և **հարաբերական**, որոնցից առաջինը ծագում է կոնկրետ հասարակական հարաբերությունների կարգավորման համար անհրաժեշտ նորմերի բացակայության, իսկ երկրորդը՝ որոշակի կանոնների առկայությամբ օրենսդրական պատվիրանի կամ թեկուզև եզակի նորմի բացակայության դեպքում²⁶ :

Կեցության մասին մետաֆիզիկական փիլիսոփայական ուսմունքի տեսանկյունից Ա. Կոնտեն իրավունքի բացերը բաժանում է **գոյաբանականի** և **ոչ գոյաբանականի**, որոնք արտացոլում են գոյություն ունեցող օրենսդրության անհամապատասխանությունը կեցությանը: Սրա տակ հասկացվում է կոնկրետ հասարակական հարաբերության կարգավորման բացակայությունը: Գոյաբանական բացերն իրենց հերթին այս հեղինակի կողմից բաժանվում են ճգնաժամայինի և ոչ ճգնաժամայինի (ապաճգնաժամայինի): Ըստ որում, ճգնաժամային բացերը հնարավորություն չեն տալիս իրավական նորմերի հիման վրա սահմանելու արարքի (փաստի, իրադրության՝ հեղ.) փաստական գնահատականը, իսկ ոչ ճգնաժամային բացերը քննարկվում են որպես վիճակի, դեպքի կամ կոլիզիայի լուծման անհնարինություն²⁷ :

Ոչ ճգնաժամային բացերն Ա. Կոնտեն բաժանում է երկու խմբի՝ գաղափարական և վախճանաբանական՝ դրանցից առաջինի տակ հասկանալով նորմատիվ պատվիրանի անհամապատասխանությունն իրավական որևէ գաղափարի, իսկ երկրորդի տակ՝ նորմատիվ կարգադրությունը (պատվիրանը՝ հեղ.) յուրահատուկ արդյունքի հասնելուն չհամապատասխանելը:

Սույն աշխատանքի հեղինակների կարծիքով՝ Ա. Կոնտեի գաղափարաբանությունը հանգում է բացերի բացարձակ կամ հարաբերական բացակայության տեսությանը, որն իրավագիտության մեջ անընդունելի է:

Մեր կարծիքով, իրավունքի բացերի դասակարգումը կարելի է շարունակել նաև այլ հիմքերով: Մասնավորապես, մենք առաջարկում ենք ըստ օրենսդրական աղբյուրների՝ դրանք խմբավորել նաև բացերի, որոնք բացահայտվում են՝ ա) նորմատիվ իրավական ակտի դրույթները սահմանադրությանը ոչ համապատասխան ճանաչվելու կապակցությամբ և բ) օրենքներն ու այլ նորմատիվ իրավական ակտերը կիրառելու ընթացքում: Քանի որ Սահմանադրությունը ևս կարող է ունենալ թերացումներ, բացեր և այլն, դրանք հնարավոր է բաժանել՝ ա) սահմանադրական բացերի և բ) օրենսդրության բացերի: Կարծում ենք, որ այս տեսակավորումներն էլ առավել պարզություն կարող են մտցնել իրավակիրառ պրակտիկայում և հաշվի առնել հասարակական հարաբերությունների զարգաց-

ման դինամիկան, կատարելագործել օրենսդրությունը կամ լրիվ կամ մասնակիորեն դադարեցնել ոչ սահմանադրական նորմերի գործողությունը, կամ ընդունել նոր նորմատիվ իրավական ակտ:

Իրավունքի տեսաբան Մ.Ի. Աբդուլակը, հենվելով Վ. Ներսեսյանցի վերլուծությունների վրա, ըստ իրավունքի բացերի առաջացման, այդ թվում՝ օրենսդրական հիմքերի, իրավացիորեն առանձնացնում է բացերի 4 տեսակներ՝

1) բացեր պոզիտիվ իրավունքում, երբ առկա չէ սովյալ իրավահարաբերությունը կարգավորող ո՛չ օրենք, ո՛չ ենթաօրենսդրական ակտ և ո՛չ էլ սովորույթ կամ նախադեպ,

2) բացեր նորմատիվ իրավական կարգավորման մեջ, երբ բացակայում են օրենքի նորմերը և ենթաօրենսդրական ակտի նորմերը,

3) բացեր օրենսդրության մեջ, երբ բացակայում է հասարակական հարաբերությունների կարգավորման համար անհրաժեշտ իրավաբանական նորմը,

4) բացեր օրենքում, երբ դրանում լիարժեք չի կարգավորվում հարցը ²⁸ :

Իրավունքի բացերի դասակարգման հիմքերի, հետևաբար և՛ տեսակների բազմազանությունը ցույց է տալիս, որ մինչ օրս էլ դրանց շուրջ եղած գիտական վեճերը չեն դադարում, և այդ հարցը դեռևս ուսումնասիրության կարիք ունի: Բոլոր դեպքերում, դրանց հետագա բացահայտումը և լրացումը հեշտացնելու համար կարելի է առանձնացնել դրան-

ցից հիմնականները: Այն է՝ ա) իրավունքի նորմի ոչ լրիվություն, որն արտահայտվում է իրավական կարգավորման ոլորտում գտնվող կամ դինամիկ զարգացող հասարակական հարաբերությունները կարգավորող իրավական ակտի կամ նորմի լրիվ կամ մասնակի բացակայությամբ, այդ թվում՝ դեռևս չընդունված ակտի վրա հղում կատարելու ձևով, բ) իրավական վակուում, որն արտահայտվում է օրենքի կամ այլ իրավական ակտի ընդունման ժամանակ որոշակի հասարակական հարաբերությունները կարգավորումից դուրս թողնելու կամ ակտի ընդունումից հետո հասարակական նոր հարաբերություններ առաջացնելու ձևով, գ) որակյալ բացերի, երբ իրավական նորմը ձևականորեն գործում է, բայց անլուծելի խոչընդոտներ է ստեղծում կարգավորման ոլորտում, չի կարող լրացվել իրավակիրառ սուբյեկտների, հատկապես՝ դատարանի կողմից: Մնում է ավելացնել, որ իրական և կեղծ բացերի ու դրանց հաղթահարման մեթոդների ու եղանակների ընտրության հարցում պետք է հաշվի առնել, որ դրանք գոյություն ունեն միմիայն օրենքում:

¹ Տե՛ս Սանասյուկ Օլեգ Սերգեևիչ Пробелы в праве и способы их преодоления и устранения. Автореф. ... канд. юрид. наук. Ставрополь, 2012, с. 13-14.
² Տե՛ս Забигаило В.К. Проблема “пробелов в праве”. Киев, 1974, С. 35-36, Д.А. Туманов Пробелы в гражданском процессуальном праве. Изд-во НОРМА, М., 2008, с. 30.
³ Տե՛ս Zitelman E. Lucken im Recht, Leipzig, 1903: Է. Ֆիտելմանի առաջարկած բացերի տեսության մանրամասն վերլուծությունը տե՛ս А.Х. Гойхбарг Что такое пробелы в праве // Вестник гражданского права. 1916, N 3, с. 107-108.
⁴ Տե՛ս Рябова Д.Н. Пробелы в праве и способы их восполнения / Рябова Д.И. Становление и развитие научных школ права в государственных университетах России. Материалы всероссийской студенческой научно-практической конференции, 29-30 апреля 1999г. СПб, 1999. Ч. 3, с. 22-26.
⁵ Մանրամասն տե՛ս Кравец Юрий Петрович. Пробелы в уголовно-правовом регулировании отношений в сфере предпринимательской деятельности / Предпринимательская деятельность. Пробелы в российском законодательстве. 2011, N 6, с. 170-176.

- ⁶ Մանրամասն տե՛ս Պետրոսյան Ռ.Գ. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարություն: Ոսկան Երևանցի: Եր., 2012, 50-51, 132 և այլ էջերը:
- ⁷ Մանրամասն տե՛ս Կчаев В.В. Пробелы российского уголовно-процессуального законодательства / БИЗНЕС В ЗАКОНЕ, 2007, N 4, с. 135-137.
- ⁸ Տե՛ս Пиголкин А.С. Обнаружение и преодоление пробела в праве // Советское государство и право, 1970, N 3, с. 49.
- ⁹ Տե՛ս Бачиашвили И.М., Зондзе В.И., Капанадзе Т.Ш. и др. Актуальные проблемы советского права. Тбилиси, 1988, с. 239.
- ¹⁰ Տե՛ս Комментарий к гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации / Под общ. ред. В.И. Радченко М., 2004, с. 276.
- ¹¹ Տե՛ս Успенский Л. Очерки по юридической технике. Ташкент. 1927, с. 31.
- ¹² Տե՛ս Алексеев С.С. Теория права. М.: Издательство БЕК, 1995, с.258-259, Лазарев В.В. О видах пробелов в праве. // Правоведение, 1969, N 6, с. 30, Михайловский И.В. Очерки философии права. Томск, 1914, Т. 1, сС. 712, Скакун О.Ф. Теория государства и права. Харків. Консум, 2001, с. 401.
- ¹³ Տե՛ս Օրենսդիրը «տեսագրություններ» եզրույթի փոխարեն ապացույցների ցանկում ավելացրել է «լուսանկարներ» եզրույթը և ստիպված փակագծում ճշտել է այն «լուսաժապավեններ» եզրույթով: Բացի այդ, օրենսդիրը հաշվի չի առել դատավարագիտության և դատական պրակտիկայի ժամանակակից նվաճումները և նշվածները դիտարկել է ոչ թե որպես ապացուցման ինքնուրույն միջոց, այլ դրանք մտցրել է իրենին ապացույցների ցանկ, որի մասին մանրամասն տե՛ս Ռ.Գ. Պետրոսյան, նշվ. աշխ., էջ 276:
- ¹⁴ Տե՛ս Лазарев В.В. Пробелы в праве (Вопросы понятия пробелов и критика теорий беспробельности права) Казань. Изд. Казанского ун-та, 1969, с. 32.
- ¹⁵ Տե՛ս Боннер А.Т. Источники советского гражданского процессуального права, М.: ВЮЗИ, 1977, с. 108-170, Д.А. Туманов, նշվ. աշխ., էջ. 43:
- ¹⁶ Տե՛ս ՀՀ սահմանադրական դատարանի 12-ը հուլիսի 2011թ. ՍԳՈ-983 որոշումը: Չնայած այս որոշման առկայությանը՝ ՀՀ օրենսդիրը մինչև 2014թ. հունիսի 21-ի ՀՕ-114-Ն օրենքի ընդունումը որևէ քայլ չձեռնարկեց նշված հակասությունները վերացնելու ուղղությամբ: Այս կապակցությամբ ծագում է շատ կարևոր և գործնական մի հարց. մինչև 2014թ. նշված օրենքն ընդունելը Քր. օր. 55-րդ հոդվածի 4-րդ մասը պահպանե՞լ է իր ուժը: Մեր կարծիքով՝ ոչ, որովհետև ինչպես նշված է «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենքի 61-րդ հոդվածում, այդ դատարանի որոշումները վերջնական են և ուժի մեջ են մտնում հրապարակման պահից, Սահմանադրությունից հետո ենթասահմանադրական բնույթ են կրում, իրենց իրավաբանական ուժով մոտենում են Սահմանադրության իրավաբանական ուժին: Դրանք Սահմանադրության պարտադիր մեկնաբանություններ են:
- ¹⁷ Տե՛ս Кемулария Э.Ш. (в кн.: Бачиашвили Н.М., Зондзе В.И., Капанадзе Т.Ш. и др. ..., с. 236-237), Лейст О.Э. Реализация права // Теория государства и права. Курс лекций (под ред. М.Н. Марченко). М., 1996, с. 35-36:
- ¹⁸ Տե՛ս Алексеев С.С. Теория права ..., с. 258-259:
- ¹⁹ Տե՛ս Лазарев В.В. О видах пробелов в праве ..., с. 35-36:
- ²⁰ Տե՛ս Юридическая энциклопедия. Юринформцентр. М., 1997, с. 212-213, 388:
- ²¹ Տե՛ս նաև Ռ.Գ. քաղ. օր. 242-րդ, 243-րդ և ԱՊՀ մյուս պետությունների քաղաքացիական օրենսգրքերի համապատասխան հոդվածները:
- ²² Տե՛ս Акимов В.И. Понятие пробела в праве / В.И. Акимов // Правоведение. 1969, N 3, с. 110-113:
- ²³ Տե՛ս Явич Л.С. Общая теория права / Л.С. Явич. Изд-во ЛГУ, 1976, с. 144:
- ²⁴ Տե՛ս Klug U.: Observations sur les problemes des lacunes en droit // Le probleme des lacunes en droit, 1965, p. 85.
- ²⁵ Տե՛ս С. - W Canaris Die Feststellung von Lucken im Center. Berlin. 1964, с. 130:
- ²⁶ Տե՛ս В.В. Петров Проблемы социалистической экономики в судебной практике по гражданским делам // Вопросы социалистической законности. Казань; 1958, с. 131:
- ²⁷ Տե՛ս С. Conte Decision Completude. Cloture. A Propos des lacunes en droit // Le problem des lacunes en droit, 1968, էջեր 70-72:
- ²⁸ Տե՛ս Абдулаев М.И. Теория государства и права: Учебник / М.И. Абдулаев. М.: Финансовый контроль, 2004, с. 101.

Рафик Петросян

Доктор юридических наук, профессор,
заслуженный юрист РА

Гарегин Петросян

Заместитель начальника юридического управления аппарата НС РА,
советник 1-го класса государственной службы РА,
кандидат юридических наук

РЕЗЮМЕ

Критерии классификации пробелов в праве. Виды пробелов в праве

В статье, в соответствии с различными (“узким”, “широким” и “умеренным”) комментариями к определению существа пробелов в праве и основ их возникновения, данными в научной литературе и правоприменительной практике, даны их критерии, в отдельности анализированы их виды. Для облегчения раскрытия и преодоления пробелов автором выделены 3 основных их вида: полное или частичное отсутствие правовых норм, правовой вакуум и квалифицированные (преодолеваются только принятием нового закона) пробелы.

Ключевые слова: пробелы в праве, классификация, преодоление, настоящие пробелы, мнимые пробелы, законодательные пробелы, первоначальные пробелы, последующие пробелы, правотворческие ошибки.

Rafik Petrosyan

Doctor of Laws, Professor
RA Honored Lawyer

Garegin Petrosyan

Deputy head of Legal department of RA National Assembly Staff
RA State Service 1st class adviser
Candidate of Laws

SUMMARY

Criterion of classification of gaps in law. Types of gaps in law

The article determines the criterion and gives separate analysis of the types of gaps in law, in accordance with various (“narrow”, “broad” and “moderate”) interpretations given to the determination of the essence of gaps in law and the bases of their origin in scientific literature and law enforcement practice. Having the purpose to ease the disclosure of the gaps of law and their overcoming the author separated 3 main types: the total or partial absence of the legal norm, the legal voidness and qualified (subject to be overcome only by adoption of a new law) gaps.

Keywords: gaps in law, classification, overcoming, real gaps, unreal (imaginary) gaps, legislative gaps, initial gaps, subsequent gaps, law making mistakes.

ԹԱՍԱՐԱ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Փաստաբան, «ՀՀ ֆինանսների նախարարության ուսումնական կենտրոն» պետական ոչ առևտրային կազմակերպության իրավաբան, ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի հայցորդ

**ՊԵՏԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ
ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՆՍՈՒՇՕՐԻՆԱԿՆԵՐԸ
(ՄՈԴԵԼՆԵՐԸ)**

Աշխատանքը նվիրված է պետական ծառայության պատմական և գործող մնուչօրինակների (մոդելների) հասկացությանը և տեսակներին, մնուչօրինակներից յուրաքանչյուրի առանձնահատկություններին, պետական ծառայության ընկալմանը, դրա նկատմամբ հասարակական վերահսկողությանը: Դրանում հատկապես ներկայացված են պետական ծառայության առանձնահատկությունները՝ պայմանավորված պետության վարչական կառուցվածքով:

Այնուհետ անդրադարձ է կատարվել նաև Հայաստանի Հանրապետության պետական ծառայության կազմակերպման ձևին:

Հիմնաբառեր- պետական համակարգ, պետական ծառայություն, մնուչօրինակ, կառուցակարգ, ծառայողական էքիկա:

Արդի ժամանակներում գոյություն ունեն պետական ծառայության կազմավորման և գործունեության տարբեր մնուչօրինակներ (մոդելներ): Պետական ծառայության մնուչօրինակների ձևավորումը պայմանավորված է տվյալ պետության պատմական զարգացման յուրօրինակությամբ, ազգային մտածելակերպով (մենթալիտետով), հասարակության մեջ առկա ավանդույթներով, հասարակական և իրավական զարգացման առանձնահատկություններով: Բացի նշվածներից, այս կամ այն մնուչօրինակի ձևավորման համար հիմք է հանդիսանում պետությունների բնութագրական մանրությունը՝ պայմանավորված նրանց քաղաքական և մշակութային փոխադարձ կապով, ինչը դրսևորվում է հասարակության ընդհանուր և պետական զարգացման միտումներում:

Գործող պետական ծառայության օբյեկտիվ վերլուծությունը թույլ է տալիս գնահատել նաև քաղաքականության, տնտեսության, գիտատեխնիկական, սոցիալ-մշակութային, բնապահպանական զարգացման ընդհանուր և առանձնահատուկ չափանիշները:

Իրավաբանական գրականության մեջ առանձնացվում են պետական ծառայության համակարգի մի քանի մնուչօրինակներ, որոնց դասակարգման հիմքում դրված են պետաիրավական համակարգի բնութագրական առանձնահատկությունները: Ըստ այդմ, առանձնացվում են պետական ծառայության հետևյալ հիմնական մնուչօրինակները.

1. Ռոմանագերմանական կամ սահմանադրական.

2. Անգլո-սաքսոնական կամ ընդհանուր.

3. Իսլամական.

4. Կոլեկտիվ՝

Ռոմանագերմանական պետական ծառայության մնուչօրինակը գործում է եվրոպական պետություններում, Լատինական Ամերիկայի երկրներում, Մերձավոր Արևելքում, Աֆրիկայի ֆրանսալեզու երկրներում, Ճապոնիայում և Ինդոնեզիայում: Այս մնուչօրինակի պետաիրավական համակարգը բնութագրվում է գրված և օրինակարգված (կոդիֆիկացված) նորմերի առկայությամբ: Պետական ծառայությունը ձևավորվում, և նրա գործունեությունը մանրամասն կարգավորվում է նորմատիվ-իրավական ակտերով: Ըստ որում, այստեղ նորմատիվ ակտերով հստակ սահմանված են պետական ծառայողի իրավասությունների շրջանակը: Յուրաքանչյուր մնուչօրինակի պետական կառավարման մարմնի համակարգը բնութագրվում է վառ արտահայտված կենտրոնացվածությամբ, բարձր իրավական մշակույթով:

Անգլո-սաքսոնական պետական ծառայության մնուչօրինակը գործում է հիմնականում անգլալեզու երկրներում: Այն իրենից ներկայացնում է ռոմանագերմանական մնուչօրինակի աստիճանակարգված այլընտրանքը: Անգլո-սաքսոնական մնուչօրինակի պետաիրավական համակարգը բնութագրվում է նրանով, որ իրավական համակարգում նախադեպային իրավական նորմերն օժտված են գերակայությամբ. իրավական համակարգում բացակայում է օրինակարգավորումը: Այս մնուչօրինակում պետական ծառայությունը կարգավորվում է ոչ թե օրենքով, այլ կառավարության

www.journal.lawinstitute.am

նախաձեռնությամբ ընդունված նորմատիվ-իրավական ակտերով: Ըստ որում, այստեղ բացակայում է պետական ծառայողի իրավասությունների հստակ սահմանումը. դրա փոխարեն կան նախանշված որոշակի սկզբունքներ, որոնց պետք է հետևի պետական ծառայողը:

Իսլամական պետական ծառայության նմուշօրինակը գործում է նաև բոլոր իսլամական պետություններում: Այստեղ պետական ծառայությունը հանդիսանում է իսլամական կրոնի անբաժանելի մասը: Նմուշօրինակի իրավական հիմնական աղբյուրը Ղուրանն է և դրա մեկնաբանությունները՝ Դիսաբը: Պետական ծառայողը հանդիսանում է արտոնյալ անձ, ում հասարակությունը պարտավորեցրել է լուծել պետական խնդիրները:

Կոլեկտիվ պետական ծառայության նմուշօրինակը մեծ մասամբ հարում է ռոմանագերմանականին: Այն հանդես է եկել հոկտեմբերյան հեղափոխությունից հետո: Նմուշօրինակը 20-րդ դարում գործել է նաև ԽՍՀՄ-ում: Այստեղ պետական ծառայությունը դիտարկվում էր որպես տնտեսության կազմակերպման և քաղաքացիների դաստիարակության հիմնական տարր, որը ձևավորվում և գործում էր կուսակցականության, վարչական աստիճանակարգման և կենտրոնացման սկզբունքների հիման վրա: Կոլեկտիվ պետական ծառայության նմուշօրինակում պետական ծառայողի գործունեությունը, իրավասությունների շրջանակը հիմնականում կարգավորվում էր կուսակցական որոշումներով:

Պետական ծառայության կազմակերպման գործընթացը երկրների մեծ մասում անցել է պատմական զարգացման երկարատև ընթացք: Հատկանշական է, որ պետական ծառայության կառուցվածքի, գործառույթների, գործունեության հիմնական սկզբունքների և խնդիրների սահմանումը պայմանավորված է եղել պետության և հասարակության՝ տվյալ դարաշրջանում ընդունված և գործող պահանջներով: Երկրների մեծ մասում պետական ծառայությունը դիտարկվում է որպես ժողովրդավարական արժեքների հիմնական երաշխիք:

Պետական ծառայության նմուշօրինակի ուսումնասիրումն անհնար է առանց դրան վերաբերող իրավական համակարգի ներկայացման: Պետք է նշել, որ արտասահմանյան երկրներում պետական ծառայությանը վերաբերող օրենսդրության զարգացման առանձնահատկությունները մեծապես պայմանավորված են այդ երկրների պատմական զարգացման, պետա-իրավական կառուցվածքի և քաղաքական վարչաձևի (ռեժիմի) առանձնահատկություններով:

Պետական ծառայության կարգավորմանը վերաբերող առաջին օրենսդրական ակտերը ընդուն-

վել են Ֆրանսիայում և Գերմանիայում՝ բացարձակ միապետության շրջանում: Ավելի ուշ պետական սպարատի գործունեության սկզբունքների իրավական ամրագրման գործընթացը տեղափոխվեց նաև այլ երկրներ (Անգլիա, Կանադա, Չինաստան):

Ներկա ժամանակաշրջանում երկրների մեծ մասում առկա է պետական ծառայության իրավական կարգավորման արդյունավետ գործող համակարգ: Ըստ որում, մի խումբ երկրներում պետական մարմինների գործունեությունը կարգավորվում է սահմանադրաիրավական նորմերով², իսկ որոշներում՝ ընթացիկ օրենսդրական ակտերով: Կան նաև երկրներ, որտեղ պետական ծառայողների գործունեությունը կարգավորվում է օրենքների մի ամբողջ խմբով:

Օրինակ, Ֆրանսիայում պետական ծառայությունը կարգավորվում է հիմնականում երկու օրենքով՝ «Պետական մարմինների իրավունքների և պարտականությունների մասին» 13.07.1983 թ. օրենք և «Հանրային ծառայության կանոնակարգ» 11.01.1984 թ. օրենք: Հիշյալ օրենքների գործողությունը տարածվում է պետական ծառայողների բոլոր խմբերի վրա: Պետք է նշել նաև, որ դրանք հիմնական նորմատիվ ակտերի շարքում գործում են նաև որոշ կանոնակարգեր, որոնք կարգավորում են առանձին նախարարություններում պետական ծառայությունը:

Պետական ծառայողական հարաբերությունների իրավական կարգավորման առանձնահատկությունը մեծ մասամբ պայմանավորված է կոնկրետ երկրի վարչական կառուցվածքով: Այսպես, ԱՄՆ-ում և Կանադայում պետական կառուցվածքը դաշնային է, որից ելնելով էլ պետական ծառայությունը կարգավորվում է երկու խումբ օրենքներով՝ դաշնային (ֆեդերատիվ) և նահանգային: Այս երկրներում գործում է պետական ծառայության համակարգի երկու իրարից անկախ, միևնույն ժամանակ իրար չհակասող համակարգեր: Օրենքների մի խումբը կոչված է կարգավորելու կենտրոնական իշխանության մարմիններում ծառայության մեջ գտնվող ծառայողների, իսկ մյուս խումբը՝ կոնկրետ նահանգում գործող ծառայողական հարաբերությունները: Իսկ ահա ունիտար (պարզ) պետություններում գործում է միասնական օրենսդրական համակարգ, որը վերաբերում է տվյալ երկրի տարածքում գործող պետական իշխանության բոլոր մարմիններում գործող պետական ծառայողական հարաբերություններին:

Ե. Ա. Լիտվիցկը, մեր կարծիքով, սպառիչ ներկայարել է պետական ծառայության համակարգի արդիականացմանն ուղղված հիմնական սկզբունքները, որոնց ներդրումը ցանկացած երկրում

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

կարող է էապես փոխել ինչպես պետական ծառայության, այնպես էլ պետական ծառայողի դերի հասարակական ընկալումը: Նման սկզբունքներ են.

- կառավարման արդյունավետ և ճկուն համակարգերի ձևավորումը,
- պետական մարմինների ազատ գործունեության լայն շրջանակի տրամադրումը,
- պետական ծառայության թափանցիկության բարձրացումը,
- պետական ծառայությանը քաղաքացիների հասանելիության բարձրացումը,
- պետական ծառայողի աշխատանքային գործընթացի ընդհանուր կանոնակարգումը,
- պետական ծառայողների գործունեության ընթացքում վերջիններիս էթիկայի կանոնների պահպանման նկատմամբ գործուն վերահսկողական կառուցակարգի ներդրումը,
- «New Public Management»-ի մտքի գործարկում, որի հիմքում դրված է պետական ծառայողի արհեստավարժ (պրոֆեսիոնալ) և պատասխանատու կառավարումը, արդյունավետ կառավարման համակարգի և մեխանիզմի գործադրումը,
- պետական կառավարման որակի բարձրացումը,
- պետական ծառայության համակարգի նկատմամբ հասարակական հսկողության ամրապնդումը,
- պետական կառավարման համակարգում պայմանագրային տեխնոլոգիաների ներդրումը,
- պետական ծառայության համակարգում ինքնաֆինանսավորման մեխանիզմի գործածումը և այլն³:

Ի վերջո, պետական ծառայության արդիակալանացումը պետական ծառայության համակարգում տեղի ունեցող մի գործընթաց է, որը նպատակաուղղված է գործող պետական ծառայության համակարգը տվյալ պետությունում գործող հասարակական, իրավական, տնտեսական համակարգին հարմարեցնելուն, պետական կառավարման համակարգի արդյունավետության բարձրացմանը, պետական ծառայողի մասնագիտական գործունեության հեղինակության ամրապնդմանը:

Հայաստանի Հանրապետությունում պետական ծառայության կազմակերպման պատմական հիմնական ձևերը ընդհանուր էությունը, որի կազմավորման և գործունեության հիմնական սկզբունքներն են՝

1. վարչական կառավարման առանձնացումը քաղաքական գործունեությունից,
2. իշխանության մարմինների աստիճանակարգված (հիերարխիկ) կառուցվածքի ձևավորումը,
3. լիազորությունների հստակ բաշխումը և աշխատանքի բաժանումը իշխանական կառույցների

և վարձու աշխատողների միջև,

4. կառավարման համակարգում գործավարության հստակ կարգավորումը,
5. կառավարչական գործառույթի անդեմությունը,
6. աշխատողների բարձր արհեստավարժությունը (պրոֆեսիոնալիզմը),
7. պաշտոնատար անձի ծառայելը ոչ թե վերահասին, այլ օրենքին:

Պետական ծառայության նմուշօրինակի կազմակերպման և գործունեության իրականացման պրակտիկայում ի հայտ են գալիս ինչպես դրա առավելությունները, այնպես էլ թերությունները: Օրինակ՝ որպես առավելություն կարելի է նշել պետական կառավարման ոլորտում իշխանության ընդհանուր և պաշտոնատար անձանց մասնավոր շահերի աստիճանական փոխակերպումը հասարակական ընդհանուր շահերով, իսկ որպես թերություն՝ պետական ծառայողների գործունեության ձևական բնույթը և կարիերամոլությունը:

Ինչպես նշում են ժամանակակից հետազոտողները, արդի պայմաններում պետական ծառայողների մասնագիտական խումբը շատ դեպքերում գլուխ չի հանում իր պարտականությունների շրջանակներում տրված հանձնարարություններից, չի կարողանում ակտիվ գործել փոփոխվող տնտեսական և քաղաքական ոլորտներում, արդյունավետ իրականացնել իր գործառույթները:

Պետական ծառայության ոլորտի հետազոտողները առանձնացնում են ժամանակակից պետական ծառայության համակարգում առկա մի քանի թերություններ, մասնավորապես՝ քաղաքացիների և քաղաքացիական կազմակերպությունների միջև կայուն հարաբերությունների համակարգի բացակայությունը, հասարակության ստվերված անվստահությունը պետական ինստիտուտների և պետական պաշտոնյաների նկատմամբ, կազմակերպված և կոլեկտիվ անպատասխանատվությունը, բյուրոկրատիայի կենտրոնացումը:

Այժմ շատ երկրներում զարգանում է այն մտեցումը, որ գլոբալացման միտումը, համաշխարհային և ազգային-պետական պահանջումների փոփոխությունները պահանջում են արմատական բարեփոխումների իրականացում պետական ծառայության կառուցվածքում և գործառույթներում: Ըստ այդ մտեցման՝ մասնավորապես անհրաժեշտ է ապահովել պետական ծառայության ընդհանուր (հասարակական) հետաքրքրությունների և պահանջումների ընկալումը, որը պետք է համապատասխանի կառավարչական մարմինների գործունեությանը, իսկ դրա իրականացման գործընթացում պետական պաշտոնյաների գործունեությունը պետք է վերահսկվի հասարակության կողմից:

մից⁵:

Ժամանակակից երկրներում ուշադրության է արժանանում պետության դերի փոփոխումը, որն իր հերթին հանգեցնում է պետական ծառայության դերի և նշանակության փոփոխման: Նման դեպքում կատարվում է պետության և պետական ծառայության դերի վերաիմաստավորում:

Մեր ժամանակներում նույնպես գործում են պետական ծառայության տարբեր մոդելներ: Ըստ որում, յուրաքանչյուր հասարակությունում պետական ծառայության մոդելներն ունենում են իրենց առանձին առանձնահատկություններով, ազգային մտածելակերպով, հասարակությունում ձևավորված ավանդույթներով, պետության և հասարակության յուրահատուկ զարգացմամբ, ինչպես նաև հասարակությունում առկա քաղաքական և մշակութային համակարգերի փոխազդեցությամբ:

րառումը պայմանավորված է տվյալ հասարակությունում պետության դերի ընկալմամբ, հասարակության պատմական զարգացման առանձնահատկություններով, ազգային մտածելակերպով, հասարակությունում ձևավորված ավանդույթներով, պետության և հասարակության յուրահատուկ զարգացմամբ, ինչպես նաև հասարակությունում առկա քաղաքական և մշակութային համակարգերի փոխազդեցությամբ:

¹ Տե՛ս Լիտվինցեա Ե. Ա. Государственная служба в зарубежных странах. М., 2003. № 8-9.

² Նման կարգավորում գործում է ԱՄՆ-ի 1787թ-ի Սահմանադրությամբ, Ֆրանսիայի 1946 և 1958 թվականների Սահմանադրություններում, Գերմանիայի 1949 թ-ի Հիմնական օրենքում և այլն:

³ Տե՛ս Լիտվինցեա Ե. Ա. Государственная служба в зарубежных странах. М., 2003. № 17-18.

⁴ Տե՛ս Եղյան Ռ. Քաղաքացիական (պետական) ծառայությունը ՀՀ-ում, Երևան, 2003, էջ 76:

⁵ Տե՛ս, օրինակ, Ֆրանսիայի, Իտալիայի, Գերմանիայի, Անգլիայի և Կանադայի պետական ծառայության օրենսդրությունները, օրինակ՝ Ֆրանսիայի «Հանրային ծառայողի կազավիճակի մասին» օրենք՝ ընդունված 11.01.1984թ., Իտալիայի «Պետական ծառայության մասին» օրենք՝ ընդունված 29.03.1983թ.:

Тамара Григорян

Адвокат,

Юрист государственной некоммерческой организации

“Учебный центр министерства финансов Республики Армения”,

соискатель кафедры юриспруденции Академии государственного управления Республики Армения

РЕЗЮМЕ

Основные модели государственной службы

Работа посвящена понятию и видам исторических и действующих моделей государственной службы, особенностям каждого из моделей, восприятию государственной службы, общественному контролю над ней. В ней подробно представлены особенности государственной службы, обусловленные административной структурой государства.

После чего была также рассмотрена форма организации государственной службы Республики Армения.

Ключевые слова: государственная система, государственная служба, модель, механизм, служебная этика.

Tamara Grigoryan

Advocate

Lawyer of «Training Center of the Ministry of Finance of the Republic of Armenia» State Non Commercial Organization

Researcher of chair of Jurisprudence of the Public Administration Academy of RA

SUMMARY

Main samples of state service

The work is devoted to the concept and types of historic and acting samples (models) of state service, peculiarities of each of the samples, perception of state service, public control over it. In particular the peculiarities of state service are presented in it, conditioned by the administrative structure of state.

Then a reference was made also to the form of organization of state service of the Republic of Armenia.

Keywords: state system, state service, model, mechanism, service ethics.

ՆԱԻՐԱ ԱԼԱՎԵՐԳՅԱՆ

ՀՀ բնապահպանության նախարարության աշխատակազմի քարտուղարության պետ,
ՀՀ քաղաքացիական ծառայության առաջին դասի խորհրդական,
ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի իրավագիտության ամբիոնի ասպիրանտ

**ՀՄԿՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՎԵՐԱՀՄԿՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՏԵՂԱԿԱՆ ԻՆՔՆԱԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ
ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ ԴԵԿԱՎԱՐՆԵՐԻ ԵՎ
ՊԱՇՏՈՆՅԱՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ
ՕՐԻՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԿԱՏՄԱՍԲ
ՇՐՋԱԿԱ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԲՆԱԳԱՎԱՌՈՒՄ**

Տեղական ինքնակառավարման համակարգի ներդրումը Հայաստանի Հանրապետությունում հանգեցրեց մի շարք խնդիրների երևան գալուն, որոնք պահանջում էին հրատապ լուծումներ: Դրանցից է՝ տեղական ինքնակառավարման մարմինների և դրանց պաշտոնյաների գործունեության օրինականության նկատմամբ հսկողության և վերահսկողության սահմանումը: Այս խնդրի լուծման նպատակով ընդունվեցին համապատասխան իրավական ակտեր, որոնցում, սակայն, կան որոշակի բացեր, ինչի հետևանքով պետական կառավարման մարմինների միջև հաճախ առաջանում են տարաձայնություններ:

Հիմնաբառեր- Տեղական ինքնակառավարման մարմիններ, շրջակա միջավայրի պահպանություն, հսկողություն, վերահսկողություն:

1995թ-ի հուլիսի 5-ին Հայաստանի Հանրապետությունում ընդունված Սահմանադրությամբ և 1996թ-ի հունիսի 30-ին ընդունված «Տեղական ինքնակառավարման մասին»¹ առաջին օրենքով սկիզբ դրվեց Հայաստանի Հանրապետությունում տեղական ինքնակառավարման ձևավորմանը, ինչը բարդ և երկարատև գործընթաց է:

Մեր երկրի համար ժողովրդավարության այս նոր ձևի զարգացումը բերեց նրան, որ 2002թ-ի մայիսի 7-ին ընդունվեց «Տեղական ինքնակառավարման մասին» նոր օրենք (այսուհետ՝ Օրենք):

Տեղական ինքնակառավարման համակարգի ներդրումն օրենսդիր և գործադիր մարմիններից պահանջում է մեծ հոգատարություն, համբերություն, հետևողականություն և աշարջություն, քանի որ հաճախ տեղական ինքնակառավարման մարմնի (այսուհետ՝ ՏԻՄ) ղեկավար և ավագանու անդամներ են ընտրվում ոչ արհեստավարժ և անգամ ոչ միշտ բարձրագույն կրթություն ունեցող մարդիկ:

Հայաստանի Հանրապետության Ընտրական օրենսգրքի 132-րդ հոդվածը, որը սահմանում է, թե ով կարող է ընտրվել համայնքի ղեկավար և համայնքի ավագանու անդամ, թեկնածուների համար չի նախատեսել որևէ կրթական ցենզ²:

Այս օրվա դրությամբ Հայաստանի Հանրապետությունում կա 1000 բնակավայր, որոնք միավորված են 915 համայնքում: Դրանցից 49-ը քաղաքային են, 866-ը՝ գյուղական³:

Ըստ պաշտոնական տվյալների (առ 2013թ. դեկտեմբեր դրությամբ)⁴ մեր հանրապետության 914 համայնքի ղեկավարից.

- բարձրագույն կրթություն ունեն՝ 544-ը,
- թերի բարձրագույն կրթություն՝ 8-ը,
- միջին մասնագիտական կրթություն՝ 270-ը,
- միջնակարգ կրթություն՝ 91-ը,
- 8-ամյա կրթություն՝ 1-ը:⁴

Ըստ Հ.Է.Օրդյանի՝ «ՏԻՄ-երի փոխհարաբերությունների համակարգն օրենսդրությամբ սահմանված ոլորտներում և շրջանակներում այն գործառույթների, կապերի ու սկզբունքների համալիրն է, որի միջոցով ՏԻՄ-երը մի կողմից՝ իրականացնում են իրենց լիազորությունները և լուծում համայնքային նշանակության խնդիրները, իսկ մյուս կողմից՝ իրենց վրա են կրում պետական իշխանության մարմինների ուղղակի և անուղղակի կարգավորիչ ազդեցությունը»⁵

Այդ իսկ պատճառով շատ կարևոր է ՏԻՄ-երի ընդունած որոշումների օրինականության նկատ-

www.journal.lawinstitute.am

մամբ հսկողության սահմանումը:

Սակայն թե՛ 1995թ-ի, թե՛ 2002թ-ի «Տեղական ինքնակառավարման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում **ամրագրված չէին** համայնքի ղեկավարի և ՏԻՄ-երի պաշտոնյաների գործունեության նկատմամբ **հսկողության իրականացման լիազորությունը** և մեխանիզմը:

2005թ-ի մայիսի 20-ին ընդունվում է «Տեղական ինքնակառավարման մասին» օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՕ-135-Ն օրենքը, որով փոփոխություններ և լրացումներ են կատարվում Օրենքում:

Մասնավորապես այն լրացվում է «Վարչական հսկողություն տեղական ինքնակառավարման մարմինների լիազորությունների նկատմամբ» վերտառությամբ նոր 7.1 գլխով:

2005թ-ի նոյեմբերի 27-ի սահմանադրական բարեփոխումների արդյունքում Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 7-րդ գլուխը լրացվեց նոր 108.1 հոդվածով.

«Տեղական ինքնակառավարման մարմինների գործունեության օրինականությունն ապահովելու նպատակով օրենքով սահմանված կարգով իրականացվում է իրավական հսկողություն:»⁶

Դրանով սահմանադրական հիմքեր ստեղծվեցին Օրենքի նոր՝ 7.1 գլխի կիրարկման համար:

Անդրադառնանք Օրենքի 7.1 գլխում կիրառվող վարչական հսկողություն հասկացությանը:

Օրենքի 77.1 հոդվածը սահմանում է. «Վարչական հսկողությունը տարածվում է համայնքի ղեկավարի սեփական և պետության պատվիրակած լիազորությունների և համայնքի ավագանու լիազորությունների իրականացման նկատմամբ:

Համայնքի ղեկավարի սեփական և համայնքի ավագանու լիազորությունների իրականացման նկատմամբ վարչական հսկողությունը սահմանափակվում է՝ բացառապես այդ լիազորությունների իրականացման օրինականությունը հսկելով (այսուհետ՝ իրավական հսկողություն):»⁷

Մարզպետարանները ՏԻՄ-երի սեփական և պետության կողմից պատվիրակված լիազորությունների կատարման նկատմամբ իրականացնում են իրավական և մասնագիտական հսկողություն՝ համաձայն իրավական հսկողության բարձրագույն մարմնի կողմից նախապես հաստատված ամենամյա աշխատանքային ծրագրի:⁸

2006 թվականի ապրիլի 20-ի «Տեղական ինքնակառավարման մարմինների լիազորությունների

նկատմամբ իրավական հսկողության բարձրագույն մարմին ճանաչելու մասին» N 534-Ն Հայաստանի Հանրապետության կառավարության որոշմամբ «Տեղական ինքնակառավարման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով նախատեսված իրավական հսկողության բարձրագույն մարմին լինելու լիազորությունը վերապահվեց Հայաստանի Հանրապետության տարածքային կառավարման նախարարությանը (ներկայիս՝ Հայաստանի Հանրապետության տարածքային կառավարման և արտակարգ իրավիճակների նախարարությունը):⁹

Ըստ Օրենքի 77.2 հոդվածի 7-րդ պարբերության՝

«Պետության պատվիրակած յուրաքանչյուր լիազորության իրականացման նկատմամբ մասնագիտական հսկողության բարձրագույն մարմինն այն պետական մարմինն է, որի իրավասության մեջ է մտնում այդ լիազորությունը:»¹⁰

Հետևաբար, Օրենքի 45-րդ հոդվածով՝ «Համայնքի ղեկավարի գործունեությունը բնության և շրջակա բնական միջավայրի պահպանության բնագավառում», նախատեսված լիազորությունների կատարման նկատմամբ մասնագիտական հսկողության բարձրագույն մարմինը Հայաստանի Հանրապետության բնապահպանության նախարարությունն է:

2013թ-ի օգոստոսի 5-ին Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի՝ «Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի 1997թ-ի մայիսի 6-ի ՆՀ-728 հրամանագրում լրացումներ կատարելու մասին» ՆՀ-189 հրամանագրով լրացում է կատարվում «Հայաստանի Հանրապետության մարզերում պետական կառավարման մասին» ՆՀ-728 հրամանագրում: Այն լրացվում է նոր՝ «Մարզպետի գործունեությունը վարչական հսկողության գործընթացում», վերտառությամբ բաժնով (կետ 1.26-ից մինչև կետ 1.47): Այդ բաժնի 1.27 կետը մարզպետին լիազորություն է վերապահում համայնքներում իրականացնել իրավական և մասնագիտական հսկողություն: Համաձայն նույն բաժնի 1.37 մասի՝ վարչական հսկողություն իրականացնող անձինք՝ աշխատանքային խումբը, վարչական հսկողությունն իրականացնելիս առաջնորդվում են համապատասխան ոլորտի պետական լիազորված մարմնի և իրավական հսկողության բարձրագույն մարմնի համատեղ հրամանով հաստատված հարցաշարով:¹¹

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

2015թ-ի հունիսի 26-ի N172-Ն Հայաստանի Հանրապետության բնապահպանության, և 2015թ-ի հուլիսի 8-ի N697-Ն Հայաստանի Հանրապետության տարածքային կառավարման և արտակարգ իրավիճակների նախարարներն ընդունել են «Բնապահպանության բնագավառում Հայաստանի Հանրապետության մարզպետների կողմից իրականացվող վարչական հսկողության հարցաշարը հաստատելու մասին» համատեղ հրամանը:¹²

Հիշյալ փաստաթղթի ուսումնասիրությունից պարզվում է, որ դրանում ընդգրկված են շրջակա միջավայրի պահպանության բնագավառի իրավական ակտերի (օրենքների, Հայաստանի Հանրապետության կառավարության որոշումների) բոլոր այն դրույթները, որոնք ինչ-ինչ պարտավորություն են սահմանում ՏԻՄ-ի ղեկավարի համար: Հենց այդ պարտավորությունների կատարման նկատմամբ էլ մարզպետները, ըստ համատեղ հրամանի, պետք է վերահսկողություն իրականացնեն:

Սակայն այդ հարցաշարում ոչ մի անդրադարձ չկա Օրենքի 45-րդ հոդվածով ՏԻՄ-ի ղեկավարին վերապահված բնության և շրջակա միջավայրի պահպանության բնագավառում իրականացվող պարտադիր և պետության պատվիրակված լիազորությունների կատարմանը, որոնց կատարման նկատմամբ էլ պետք է վերահսկողություն իրականացվի մարզպետարանի և պետական լիազորված մարմնի կողմից:

Մինչդեռ Օրենքի 77.2 հոդվածը հստակ սահմանում է, որ իրավական և մասնագիտական հսկողություն է իրականացվում համայնքի ղեկավարի և ավագանու կողմից սեփական և պետության կողմից պատվիրակված լիազորությունների կատարման նկատմամբ, այլ ոչ թե ընդհանրապես օրենսդրության պահանջների կատարման նկատմամբ:

Այսինքն՝ մարզպետների և պետական լիազորված մարմնի կողմից հսկողություն պետք է իրականացվի համայնքի ղեկավարների գործողությունների նկատմամբ.

ա) եթե դա պետության կողմից պատվիրակված լիազորություն է, ապա պետք է համապատասխան ֆինանսավորում ունենա պետական բյուջեից,

բ) իսկ եթե դա սեփական լիազորություն է, ապա այն պետք է ֆինանսավորվի համայնքի բյուջեից:

Կարծում ենք՝ վերոհիշյալ համատեղ հրամանն այս տեսանկյունից վերանայման խիստ կա-

րիք ունի:

Այդ համատեղ հրամանի նախաբանում, որում ամրագրված են իրավական հիմքերը, վկայակոչված չէ Օրենքի 45-րդ հոդվածը, սակայն չնոռանանք, որ ՏԻՄ-երի համար շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտում գործունեության ծավալման հիմք է հանդիսանում Օրենքի հենց այդ հոդվածը:

Համաձայն Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի համապատասխան հրամանագրի՝ մարզպետների կողմից ստեղծված աշխատանքային խումբը ՏԻՄ-երում շրջակա միջավայրի պահպանության բնագավառում մասնագիտական հսկողություն իրականացնելիս պետք է լրացնի միայն այդ համատեղ հրամանով հաստատված հարցաշարը, ինչի արդյունքում գնահատվում է ՏԻՄ-ի ղեկավարի և ավագանու կատարած աշխատանքները բնապահպանության ոլորտում:

Հսկողություն իրականացնող աշխատանքային խումբը հսկողական աշխատանքների ավարտից հետո կազմում է համապատասխան արձանագրություն և հայտնաբերված խախտումները վերացնելու ուղղությամբ արված առաջարկություններով ներկայացնում է համայնքի ղեկավարին կամ նրան փոխարինող անձին:¹³

Կազմված արձանագրության հիման վրա մարզպետը համայնքի ղեկավարին առաջարկում է առավելագույնը՝ 20 աշխատանքային օրվա ընթացքում վերացնել հայտնաբերված թերություններն ու բացթողումները:¹⁴

Ըստ Օրենքի 77.2 հոդվածի՝ Հայաստանի Հանրապետության բնապահպանության նախարարությունը (և ընդհարապես որևէ նախարարություն) չի կարող ցանկացած պահի որևէ համայնքում իրականացնել մասնագիտական հսկողություն: Այդ գործողությունները սկսելու համար Հայաստանի Հանրապետության բնապահպանության նախարարությունը պետք է ստանա իրավական հսկողության բարձրագույն մարմնի՝ Հայաստանի Հանրապետության տարածքային կառավարման և արտակարգ իրավիճակների նախարարության համաձայնությունը:

«Մասնագիտական հսկողության բարձրագույն մարմինները համայնքում պատվիրակված լիազորությունների նկատմամբ մասնագիտական և իրավական հսկողություն կարող են իրականացնել բացառիկ դեպքերում՝ բարձրագույն իրավական հսկողություն իրականացնող մարմնի գրավոր

համաձայնությամբ, նրա կամ մարզպետի պահանջով:»¹⁵

Կարծում ենք՝ օրենսդրի կողմից այս դրույթի նախատեսումը շատ տեղին է: Այն գերծ է պահում ՏԻՄ-երին տարարնույթ ստուգումներ և հսկողություններ իրականացնող գործադիր իշխանության մարմինների այցելություններից և կոռուպցիոն ռիսկերից:

Օրենքի 77.4 հոդվածի 2-րդ պարբերությունը սահմանում է, որ մասնագիտական հսկողության բարձրագույն մարմնի կողմից համայնքի ղեկավարի սեփական ու պատվիրակված լիազորությունների և համայնքի ավագանու լիազորությունների իրականացման օրինականության նկատմամբ հսկողությունն իրականացվում է «Տեղական ինքնակառավարման մասին» և «Հայաստանի Հանրապետությունում ստուգումներ կազմակերպելու և անցկացնելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքներով սահմանված կարգով:

Մեր կարծիքով, այս հոդվածում տեղի է ունեցել շփոթմունք: Օրենսդիրը նույնականացրել է «հսկողություն» և «վերահսկողություն», ասել է թե՛ «ստուգում», հասկացությունները: «Տեղական ինքնակառավարման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով ՏԻՄ-երում նախատեսվում է թե՛ մարզպետարանի կողմից, թե՛ մասնագիտական հսկողության բարձրագույն մարմնի կողմից **հսկողության** իրականացում: Իսկ «Հայաստանի Հանրապետությունում ստուգումներ կազմակերպելու և անցկացնելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքը նախատեսում է ոչ թե **հսկողության, այլ վերահսկողության (ստուգման) իրականացում:** Այս օրենքի 2-րդ հոդվածում սպառիչ թվարկված են այն մարմինները, որոնց ստուգման լիազորություն է վերապահված: Այդ ցանկում Հայաստանի Հանրապետության մարզպետարաններն ընդգրկված չեն:¹⁶

«Հայաստանի Հանրապետությունում ստուգումներ կազմակերպելու և անցկացնելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 1-ին ու «Բնապահպանական վերահսկողության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 4-րդ հոդվածները նախատեսում են, որ Հայաստանի Հանրապետության բնապահպանության նախարարության աշխատակազմի բնապահպանական պետական տեսչությունը ՏԻՄ-ում կարող է իրականացնել **վերահսկողություն (ստուգում)** բնապահպանական օրենսդրության նորմերի ու պահանջների կատար-

ման նկատմամբ:¹⁷

Հետևաբար, երբ Հայաստանի Հանրապետության բնապահպանության նախարարությունը ՏԻՄ-ում կնախաձեռնի մասնագիտական հսկողություն, պետք է դիմի իրավական հսկողության բարձրագույն մարմնին՝ Հայաստանի Հանրապետության տարածքային կառավարման և արտակարգ իրավիճակների նախարարությանը, ստանա համապատասխան գրավոր համաձայնությունը, նոր միայն ՏԻՄ-ում **իրականացնի մասնագիտական հսկողություն: Այսինքն՝ հսկողությունն իրականացնի շրջակա միջավայրի պահպանության** բնագավառում համայնքի ղեկավարի սեփական և պետության պատվիրակված, ինչպես նաև համայնքի ավագանու լիազորությունների իրականացման օրինականության նկատմամբ:

Սակայն երբ Հայաստանի Հանրապետության բնապահպանության նախարարության աշխատակազմի բնապահպանական պետական տեսչությունը ՏԻՄ-ում իրականացնում է բնապահպանական օրենսդրության պահանջների կատարման նկատմամբ **վերահսկողություն**, պետք է առաջնորդվի «Հայաստանի Հանրապետությունում ստուգումներ կազմակերպելու և անցկացնելու մասին» ու «Բնապահպանական վերահսկողության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքների դրույթներով, այսինքն՝ **իրավական հսկողության բարձրագույն մարմնի համաձայնության կարիքն այս դեպքում չկա, քանի որ վերահսկվում է ոչ թե համայնքի ղեկավարի և ավագանու կողմից սեփական և պետության պատվիրակված լիազորությունների իրականացման օրինականության պահպանումը, այլ բնապահպանական օրենսդրության պահանջների կատարումը:**

Համաձայն «Հայաստանի Հանրապետությունում ստուգումներ կազմակերպելու և անցկացնելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 3-րդ հոդվածի 1.1-ին մասի՝ բոլոր ստուգումներն անցկացվում են բացառապես ստուգաթերթերի հիման վրա, որոնք հաստատում է Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը:

2013թ-ի մարտի 7-ին Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունն ընդունում է «Հայաստանի Հանրապետության բնապահպանության նախարարության աշխատակազմի բնապահպանական պետական տեսչության կողմից իրականացվող ստուգումների ստուգաթերթերը հաստատելու մասին» N519-Ն որոշումը:¹⁸

Այդ որոշումն ունի 11 հավելված, որոնցով հաստատված են տարբեր բնագավառներում գործունեություն ծավալած իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց մոտ ստուգման ստուգաթերթերը: Սակայն այդ 11 ստուգաթերթերից և ոչ մեկը հնարավորություն չի ընձեռնում Հայաստանի Հանրապետության բնապահպանության նախարարության աշխատակազմի բնապահպանական պետական տեսչությանը ՏԻՄ-ում ստուգում իրականացնել: Կարծում ենք, որ արդիական է դարձել լրացում կատարել Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2013թ-ի մարտի 7-ի N519-Ն որոշման մեջ՝ ավելացնելով ևս մեկ հավելված, որով կհաստատվի ՏԻՄ-ում իրականացվող ստուգման ստուգաթերթը:

Վերլուծելով վերոհիշյալ իրավական ակտերը՝ տեսնում ենք, որ օրենսդիրը որոշ դեպքերում շփոթել է «հսկողություն» և «վերահսկողություն» հասկացությունները, ինչի հետևանքով էլ հաճախակի են դառնում միջգերատեսչական կոնֆլիկտները:

Այդ իսկ նպատակով, մեր կարծիքով, անհրաժեշտ է Օրենքի 77.4 հոդվածի 2-րդ պարբերությանը նախատեսված «հսկողությունն իրականացնում են «Հայաստանի Հանրապետությունում ստուգումներ կազմակերպելու և անցկացնելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով սահմանված կարգով» բառերը հանել, քանի որ այդ օրենքի հիման վրա իրականացվում է վերահսկողություն (ստուգում), այլ ոչ թե հսկողություն:

Ուսումնասիրելով վարչական իրավունքի բնագավառի խոշոր մասնագետների աշխատանքները՝ պարզում ենք, որ «հսկողություն» և «վերահսկողություն» հասկացությունների նույնականացման կամ տարբերակման հարցի վերաբերյալ միանշանակ մոտեցում չկա նաև գիտական գրականության մեջ:

Այսպես՝ Վարչարարագետ-իրավագետների մի մասը գտնում է, որ

1. «հսկողությունը» «վերահսկողության» ձևերից է,
2. մյուսները «հսկողությունը» առանձնացնում են որպես պետական մարմինների գործունեության ինքնուրույն ձև,
3. երրորդները ընդհանրապես այդ հասկացությունները չեն տարանջատում և գտնում են, որ դրանք նույնական են:

Առաջին տեսակետի հետևորդներից են հայտնի իրավագետներ Գ.Ն.Բախրախը, Յու.Մ.Կոզլովը, Ն.Գ.Սալիշևան, Մ.Ս.Ստուդենկինան և այլք:¹⁹

Այդ եզրույթները գիտական գրականության և

օրենսդրության մեջ հաճախ օգտագործվում են որպես հոմանիշներ (օրինակ՝ «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքի 45-րդ, 77.4 հոդվածներ), սակայն հանդիպում են նաև որպես ինքնուրույն հասկացություններ (օրինակ՝ «Բնապահպանական վերահսկողության մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ հոդված):

Նման իրավիճակների հանդիպում ենք նաև ՌԳ օրենսդրությունում: Օրինակ՝ ՌԳ Նախագահի 2004թ. մարտի 9-ի «Գործադիր իշխանության Դաշնային մարմինների կառուցվածքի և համակարգի մասին» N314 հրամանագրում հսկողության և վերահսկողության ֆունկցիաները չեն տարանջատվում: Այդ հասկացությունների նույնականացման մասին է վկայում նաև «Պետական վերահսկողության (հսկողության) ընթացքում իրավաբանական անձանց և անհատ ձեռներեցների իրավունքների պաշտպանության մասին» Դաշնային օրենքում: Դա երևում է ոչ միայն օրենքի վերնագրից, այլ նաև դրանում բերված սահմանումներից:²⁰

Յու.Մ.Կոզլովը գտնում է, որ «հսկողությունն» իրենից ներկայացնում է «վերահսկողության» տարատեսակ և պետք է դիտարկվի որպես օրինականության ապահովման պետական միջոցների համակարգի մի մասնիկ:²¹

«Վարչական «հսկողությունն» իրենից ներկայացնում է ակտիվ դիտում, որն անհրաժեշտ դեպքերում կարող է ուղեկցվել վարչաիշխանական բնույթի միջոցներով», - կարծում է Մ.Ս.Ստուդենկինան:²²

Նա «վերահսկողություն» և «հսկողություն» հասկացությունների միջև, որպես հիմնական տարբերություն, նշում է դրանց մեթոդները և ազդեցության իրավական ձևերի առանձնահատկությունները:²³

Ըստ պրոֆեսոր Գ.Ն. Բախարի՝ «Կախված վերահսկողության ծավալից՝ տարանջատվում են վերահսկողությունը, որի ընթացքում ստուգվում է գործունեության օրինականությունը, նպատակահարմարությունը և հսկողություն, ինչը սահմանափակվում է միայն գործունեության օրինականության ուսումնասիրմամբ: Հսկողությունը սահմանափակ վերահսկողությունն է:»²⁴

Համեմատենք Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրության մեջ շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտում հսկողության և վերահսկողության իրականացման գործընթացները:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

NN	Գողծողության տեսակը <i>Իրավական հիմքեր</i>	Հսկողություն <i>«Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքի գլուխ 7.1</i>	Վերահսկողություն <i>«Հայաստանի Հանրապետությունում ստուգումներ կազմակերպելու և անցկացնելու մասին», «Բնապահպանական վերահսկողության մասին» ՀՀ օրենքներ</i>
1.	Իրականացնող մարմին <i>Իրավական հիմքեր</i>	1.Մարզպետարան 2.ՀՀ բնապահպանության նախարարություն <i>«Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքի 77.2 հոդված</i>	ՀՀ բնապահպանության նախարարության աշխատակազմի բնապահպանական պետական տեսչություն <i>«Բնապահպանական վերահսկողության մասին» ՀՀ օրենք</i>
2.	Օբյեկտ <i>Հսկողության/ վերահսկողության</i> <i>Իրավական հիմքեր</i>	Համայնքի ղեկավարի սեփական և պետության պատվիրակած լիազորությունների և համայնքի ավագանու լիազորությունների իրականացման օրինականության նկատմամբ <i>«Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքի 77.1 հոդված</i>	Բնապահպանական օրենսդրության պահանջների կատարման նկատմամբ <i>«Բնապահպանական վերահսկողության մասին» ՀՀ օրենքի 1-ին հոդված</i>
3.	Ղեկավարման փաստաթղթեր <i>Իրավական հիմքեր</i>	Հարցաշար <i>ՀՀ Նախագահի 1997թ-ի մայիսի 6-ի «Հայաստանի Հանրապետության մարզերում պետական կառավարման մասին» ՆՀ-728 հրամանագիր, 1.37կեա</i>	Ստուգաթերթ <i>«Հայաստանի Հանրապետությունում ստուգումներ կազմակերպելու և անցկացնելու մասին» ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածի 1.1-ին մաս</i>
4.	Հաստատող մարմին <i>Իրավական հիմքեր</i>	ՀՀ փոխվարչապետի, ՀՀ տարածքային կառավարման և ՀՀ բնապահպանության նախարարների համատեղ հրաման <i>ՀՀ բնապահպանության և 2015թ-ի հունիսի 26-ի N 172-Ն և ՀՀ փոխվարչապետի, ՀՀ տարածքային կառավարման 2015թ-ի հունիսի 8-ի N697-Ն համատեղ հրաման «Բնապահպանության բնագավառում Հայաստանի Հանրապետության մարզպետների կողմից իրականացվող վարչական հսկողության հարցաշարը հաստատելու մասին»</i>	ՀՀ կառավարության որոշում <i>ՀՀ կառավարության 2013թ-ի մարտի 7-ի «ՀՀ բնապահպանության նախարարության աշխատակազմի բնապահպանական պետական տեսչության կողմից իրականացվող ստուգումների ստուգաթերթերը հաստատելու մասին N 519-Ն որոշում</i>
5.	Արդյունքները <i>Իրավական հիմքեր</i>	Արձանագրություն և հայտնաբերված խախտումները վերացնելու ուղղությամբ արված առաջարկություններ <i>ՀՀ Նախագահի 1997թ-ի մայիսի 6-ի «Հայաստանի Հանրապետության մարզերում պետական կառավարման մասին» ՆՀ-728 հրամանագիր, 1.39 կեա</i>	Վարչական, քրեական պատասխանատվություն <i>«Բնապահպանական վերահսկողության մասին» ՀՀ օրենքի 27 հոդված</i>

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Համաձայն այս աղյուսակի՝ հսկողությունը և վերահսկողությունն իրականացվում են տարբեր նպատակներով, տարբեր մարմինների կողմից (բայց ՀՀ բնապահպանության նախարարությունը կարող է և՛ մասնագիտական հսկողություն, և՛ բնապահպանական վերահսկողություն իրականացնել), տարբեր իրավական հիմքերով, տարբեր ղեկավարման փաստաթղթերով (հարցաշար, ստուգաթերթ) այդ գործողություններն ունենում են տարբեր հետևանքներ: Վերահսկողության արդյունքում ՏԻՄ-երի ղեկավարները կարող են ենթարկվել վարչական, ինչու չէ, նաև քրեական պատասխանատվության: Իսկ հսկողության արդյունքում կազմվում է հայտնաբերված թերությունների վերացման արձանագրություն:

Կարելի է եզրակացնել, որ «հսկողություն» և «վերահսկողություն» գաղափարները տարբեր գործառույթներ են, կարգավորվում են տարբեր օրենքներով, իրականացվում են տարբեր ընթացակարգերով և ունեն տարբեր հետևանքներ:

Առաջարկվող օրենսդրական փոփոխությունները էլ ավելի կրարձրացնեն Հայաստանի Հանրապետության ՏԻՄ-երի և պետական կառավարման մարմինների համագործակցության արդյունավետությունը՝ դրանով իսկ նպաստելով Հայաստանի Հանրապետությունում ժողովրդավարության մակարդակի բարձրացմանը:

¹ Տե՛ս «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենք, 1996թ.:

² Տե՛ս ՀՀ Ընտրական օրենսգիրք, 2011թ. հոդված 132:

³ Տե՛ս <http://www.mta.gov.am/hy/the-lsg/>

⁴ Տե՛ս <http://www.mta.gov.am/files/docs/708.pdf>

⁵ Տե՛ս «Տեղական ինքնակառավարման հիմունքները» Օրոյան Է.Հ. Երևան 2000թ. էջ 290:

⁶ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրություն, հոդված 108.1:

⁷ Տե՛ս «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենք, 2002թ., հոդված 77.1:

⁸ Տե՛ս «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենք, 2002թ., հոդված 77.2:

⁹ Տե՛ս 2006 թվականի ապրիլի 20-ի «Տեղական ինքնակառավարման մարմինների լիազորությունների նկատմամբ իրավական հսկողության բարձրագույն մարմին՝ ճանաչելու մասին» N 534-Ն ՀՀ կառավարության որոշում:

¹⁰ Տե՛ս «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենք, 2002թ., հոդված 77.2:

¹¹ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության մարզերում պետական կառավարման մասին» ՀՀ Նախագահի 1997թ-ի մայիսի 6-ի ՆՀ-728 հրամանագիր, մաս 1.27, 1.37:

¹² Տե՛ս 2015թ-ի հունիսի 26-ի N172-Ն ՀՀ բնապահպանության և 2015թ-ի հուլիսի 8-ի N 697-Ն ՀՀ տարածքային կառավարման և արտակարգ իրավիճակների նախարարների՝ «Բնապահպանության բնագավառում Հայաստանի Հանրապետության մարզպետների կողմից իրականացվող վարչական հսկողության հարցաշարը հաստատելու մասին» համատեղ հրաման:

¹³ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության մարզերում պետական կառավարման մասին» ՀՀ Նախագահի 1997թ-ի մայիսի 6-ի ՆՀ-728 հրամանագիր, կետ 1.39:

¹⁴ Տե՛ս «ՀՀ Նախագահի 1997թ-ի մայիսի 6-ի ՆՀ-728 հրամանագրում լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ Նախագահի 2013թ-ի օգոստոսի 5-ի ՆՀ-189 հրամանագիր, կետ 1.43:

¹⁵ Տե՛ս «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենք, 2002թ., հոդված 77.2:

¹⁶ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետությունում ստուգումներ կազմակերպելու և անցկացնելու մասին» ՀՀ օրենք, 2000թ., հոդված 2:

¹⁷ Տե՛ս «Բնապահպանական վերահսկողության մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 4:

¹⁸ Տե՛ս 2013թ-ի մարտի 7-ի «ՀՀ բնապահպանության նախարարության աշխատակազմի բնապահպանական պետական տեսչության կողմից իրականացվող ստուգումների ստուգաթերթերը հաստատելու մասին» N519-Ն ՀՀ կառավարության որոշում:

¹⁹ Տե՛ս Բ.В.Россинский, Ю.Н.Старилов “Административное право”. М., НОРМА, 2009, с. 526.

²⁰ Տե՛ս Բ.В.Россинский, Ю.Н.Старилов “Административное право”. М., НОРМА, 2009, с. 525.

²¹ Տե՛ս Козлов Ю.М. “Административное право”. М., 2005. с. 364.

²² Տե՛ս Студеникина М.С. “Государственный контроль в сфере управления”. Проблемы надведомственного контроля. М., 1974. с. 13.

- ²³ Տի՛ս Студеникина М.С. “Государственный контроль в сфере управления”. Проблемы надведомственного контроля. М., 1974. с. 17-20.
- ²⁴ Տի՛ս Бахрах Д. Н. Административное право России; Учебник для вузов. М.: Норма, 2000, с. 290.

НАИРА АЛАВЕРДЯН

Начальник секретариата аппарата министерства
охраны природы Республики Армения,
Советник первой категории гражданской службы РА,
Аспирант кафедры юриспруденции Академии
государственного управления Республики Армения

РЕЗЮМЕ

Надзор и контроль над законностью деятельности органов местного самоуправления и их должностных лиц в области охраны окружающей среды

Внедрение системы местного самоуправления в Республике Армения привело к выявлению ряда проблем, которые требуют немедленного решения. В частности для урегулирования вопроса надзора и контроля за законностью деятельности органов местного самоуправления и их должностных лиц был принят ряд правовых актов, в которых, к сожалению, имеются некоторые правовые упущения, следствием чего являются разногласия между органами государственного управления.

Ключевые слова: органы местного самоуправления, охрана окружающей среды, надзор, контроль.

NAIRA ALAVERDYAN

Head of Secretariat of the Staff of the Ministry of Nature Protection of RA,
Holder of the rank of Civil Service First Class Adviser,
Post-graduate Student of the Department of Law of
Public Administration Academy of the Republic of Armenia

SUMMARY

Control and supervision on the legality of the activities of the heads and officials of the institutions of local government and in the field of environment protection

The introduction of the institutions of local government in the Republic of Armenia caused some problems, which needed urgent solutions. One of them was the definition of control supervision on the legality of the activities of the institutions of local government and their heads. The solution of this problem resulted in the adoption of some legal acts, in which, nevertheless, there are legal omissions, which, in their turn, cause controversies between state government bodies.

Keywords: Institutions of local government, environment protection, control, supervision.

ԱՐՄԵՆ ՇՈՒՔՈՒՐՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և
իրավունքի ինստիտուտի ասպիրանտ

ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ
ԱՐԺԵՔԻ ՀԱՄԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

Սույն հոդվածում բացահայտվում են իրավունքի սոցիալ-մշակութային արժեքի էությունը և հասկացությունը: Իրավունքը դիտարկվում է համասոցիալական մոտեցման տեսանկյունից՝ որպես կոնկրետ քաղաքակրթության սոցիալ-մշակութային արժեք:

Հիմնարանը- իրավունք, սոցիալական հասարակություն, մշակույթ, արժեք, արժեհամակարգ, նորմատիվ կարգավորիչ:

Վարքագծի այլընտրանքային տարբերակների միջև ընտրության անհրաժեշտությունը բնորոշ է ոչ միայն ճանաչողական գործընթացի համար, այլև ցանկացած այլ սոցիալական գործողության համար: Իրավական իրողության մեջ անգամ անգործությունը հաճախակի իրենից ներկայացնում է լարված ընտրության արդյունք: Իր հերթին, ցանկացած ընտրության հիմքում միշտ գտնվում է որոշակի արժեհամակարգ: Հենց արժեքային մոտեցման շնորհիվ հնարավոր է դառնում սուբյեկտների բուն իրավական ակտիվությունը, ինչպես և սոցիալական գործունեության մնացած բոլոր ձևերը: Արժեքային երանգ նետելով սոցիալական աշխարհի այս կամ այն երևույթին՝ անհատներն ու ընդհանրությունները դրանով իսկ նույնացնում են դրանք իբրև ցանկալի կամ անցանկալի, դրանց հետ են կապում իրենց շահերն ու մտադրությունները: Այն օբյեկտը, որը սուբյեկտի աչքերում զուրկ է արժեքային նշանակությունից, իր համար «կույր բիծ է», այսինքն՝ չի գրավում դրա ուշադրությունը և հաշվի չի առնվում իր կողմից իր վարքագծում: Որպես կանոն, արժեքների տակ հասկանում են առարկաների ու երևույթների որոշակի որակները, որոնք անհատական կամ կոլեկտիվ փորձի տեսանկյունից ունեն արտահայտված դրական կամ բացասական արժեք: Բրիտանական հանրագիտարանի համաձայն՝ արժեքը «սովորական կիրառման մեջ եզրույթ է, որը նշանակում է արժեքավորը»¹: Արժեքի տակ կարելի է հասկանալ «ցանկացած հետաքրքրության, ցանկության, ձգտման և այլ յուրաքանչյուրի առարկան»²: Մոտեցումների նկատմամբ փոքր-ինչ այլ մոտեցումը կապված է նրա հետ, որ «դրանք կայուն համոզմունքներ են նրանում, որ վարքագծի (գործողությունների) որոշակի տեսակն ավելի նշանավոր է (նախընտրելի է) մշակույթի գոյություն ունեցող տեսակում կամ մշակութային կոնտինիումում»³: «սեփական վարքագծի նպատակների ու նորմերի մասին մարդկանց ընդհանրացված

պատկերացումները, որոնք մարմնավորում են պատմական փորձը և կուտակված արտահայտում են առանձին ազգի և ողջ մարդկության մշակույթի իմաստը»⁴:

Արժեքների բնույթի մասին փիլիսոփայական պատկերացումներն էապես տարբերվում են արմատական պոզիտիվիզմից, որը բխում է արժեքների հարաբերական (ռելյատիվ) բնույթից, որ հանգեցվում է սուբյեկտի համար օբյեկտի ցանկալի լինելուն կամ վերջինի գագացումներին մինչև օբյեկտիվիզմը, որի տեսանկյունից արժեքների գոյությունն ընդհանրապես կապված չէ մարդու հոգեֆիզիկական կազմվածքի հետ (Մ. Շելեր). դրանք հասկացվում են իբրև բուն իրերի ու անձանց առանձնահատուկ հատկություններ (Ն. Գարտման)⁵:

Կառուցվածքային ընդհանուր մոդելը, որի հետ կապվում է արժեքների մասին պատկերացումը, հիմնված է նրա վրա, որ մարդկային վարքագիծը կրում է ինտենցիոնալ (այսինքն՝ ուղղորդված) բնույթ: Իրողության տարբեր տարրերը կարող են մարդու կամ կոլեկտիվի մոտ առաջացնել կամ ձգողություն, կամ վանում: Դրանից ելնելով՝ արժեքը կարող է բնութագրվել իբրև մի որակ, որի ուժով առարկան կամ երևույթը դառնում է սոցիալական ձգտումների օբյեկտ:

Առօրյա հասարակական փորձում արժեքներն ակնառու կերպով դրսևորվում են ընտրության իրավիճակներում, երբ սուբյեկտից պահանջվում է նախապատվություն տալ վարքագծի այս կամ այն տարբերակին:

Արժեքային բովանդակությունը դրված չէ սոցիալական իրողության բուն առարկաների ու երևույթների մեջ, այլ ներմուծվում է գնահատող սուբյեկտի կողմից: «Մենք ընկալում (ճանաչում) ենք մարդկանց և իրերը, որոնք ունեն արժեք կամ չունեն այն: Եվ դրա հետ մեկտեղ մենք մեզ հաշիվ չենք տալիս նրա համար, որ մենք՝ դիտարկման սուբյեկտներս, հանդիսանում ենք արժեքային չա-

փանհիշների արժեք, այլ ոչ թե իրեր ու մարդիկ՝ այդ դիտարկման օբյեկտները»⁶։ Օբյեկտի այն որակը, որը տվյալ հանգամանքներում հանդես է գալիս որպես դրական արժեք կոնկրետ անձի համար, մեկ այլ սուբյեկտի համար կամ նույնի համար այլ պայմաններում կարող է փոխել իր նշանը հակառակին կամ դառնալ ընդհանրապես անտարբեր։

Սակայն արժեքներն ունեն ոչ միայն սուբյեկտիվ, այլև օբյեկտիվ բովանդակություն։ Այն բխում է հենց նրանից, որ արժեքների ծագումը մնում է կոլլեկտիվ, անգամ եթե բուն գնահատականը բխում է առանձին անհատից։ Արժեքներն օբյեկտիվ են այն չափով, որով դրանք պահպանում են իրենց խմբային պատկանելիությունը։ Այս իմաստով կոնկրետ մարդու համար տարբերվում են մի կողմից իր սեփական սուբյեկտիվ արժեքները, իսկ մյուս կողմից՝ այն սոցիալական խմբի (ընդհանրության) արժեքները, որին նա պատկանում է։ Արժեքների վերջին կատեգորիան իր նկատմամբ հանդես է գալիս իբրև արտաքին մի բան, որոշ իմաստով՝ հարկադրական, նշանակում է՝ օբյեկտիվ։

«Արժեք» ու «գին» հասկացությունների նմանությունը ոչ թե հեռու է պատահական համընկնումից, այլ արտացոլում է այն հանգամանքը, որ հասարակական կարգի ժամանակակից ձևը մեծապես հիմնվում է փոխանակման տիպի կատեգորիաների ու պատկերացումների վրա։ Ընկալման այս մոդելի շրջանակներում բոլոր սոցիալական հարաբերություններն ու ինստիտուտները դիտարկվում են իբրև փոխանակման հատուկ տարատեսակներ։ Կարելի է ենթադրել, որ արժեքների մասին բուն հարցադրումն իրենից ներկայացնում է սպրանքադրամական հարաբերությունների տարածման կողմնակի էֆեկտ։

Այս իմաստով իր վրա ուշադրություն է դարձնում արժեքի ու գնի ակնհայտ կապը⁸։ Մի շարք դեպքերում այս հասկացությունները կարող են հանդես գալ իբրև միմյանց փոխարինելի. օրինակ, ռուսական թարգմանությունների համաձայն՝ Պրուդոնը զարգացնում էր արժեքի աշխատանքային տեսությունը, իսկ Մարքսը՝ արժեքի աշխատանքային տեսությունը. ընդ որում, արժեքի ու գնի տակ հասկանում են միևնույն երևույթը։

Այս պատկերացումների արմատները կարելի է հայտնաբերել հնագույն մշակույթներում։ Օրինակ, Մ. Մոսի «Ընծայի մասին ակնարկ» դասական աշխատության մեջ նկարագրվում են մարդի ցեղերի հավատամքները իրի հոգիների մասին, այդպես կոչված հաուները (բառացիորեն՝ «քամի»)։ Այս հոգին անընդհատ նպաստում է ցանկացած առարկայի և ունի սեփական ստիպողական

ուժ. մասնավորապես, այն կարող է պարտադրել նրան, ում նվիրված էր իբրև կատարել փոխադարձ նվեր, կամ վրեժխնդրություն կատարել նրա նկատմամբ, ով գողացավ այս իրը։ Ընդ որում «հաու-ն», ըստ երևույթին, ձգտում է «վերադառնալ իր ծննդավայրը» և ընդհանրապես «ինքն է հանդես գալիս անհատի նման մի բան»⁹։

Ըստ էության, այստեղ արդեն երևում է իրի «կրկնակիի» առաջացման գործընթացը, որը կատարում է ընկերակցության մեջ տարբեր կարգավորիչ գործառույթներ և որոշ չափով գիտակցվում է իբրև ինքնուրույն մի բան։ Հետագայում տեղի է ունենում նոր տրոհում, որի ժամանակ իրի այս ոգին սկսում է հանդես գալ արդեն երկու դեմքով՝ արժեքի ու գնի տեսքով, որոնք երբեմն միաձուլվում են։ Ընդ որում, արժեքն իրենից ներկայացնում է հղում դեպի իրի ձգողական, օգտակար հատկությունները, իսկ արժեքը հանդես է գալիս իբրև նրանց քանակական չափը որոշ համարժեքում։

Այս հատկություններն առավել հաճախ չունեն ինքնուրույն գոյություն, այսինքն՝ չեն կարող գոյություն ունենալ իրենց կրիչներից առանձին։ Օրինակ, «արդարությունը» միշտ կոնկրետ արարքի կամ որոշման հատկություն է, «ազատություն» կարող է ունենալ (կամ չունենալ) կոնկրետ անձը և այլն։ Այնուամենայնիվ, այս հատկությունները, որոնք համապատասխան հուզական արձագանք են առաջացնում սոցիալական սուբյեկտների մոտ, ենթարկվում են ֆեախիզացմանը կամ «ռեիֆիկացմանը» (իրականացմանը), այսինքն՝ նրանց կողմից ընկալվում են իբրև ինքնուրույն մի բան։ Այսպիսով, արժեքները ձեռք են բերում առարկայացված բնույթ և դառնում են հիմնադիր գործոն, որը սահմանում է մարդու գործողությունները։

Քանի որ հասարակության մեջ կարող է գոյություն ունենալ ոչ թե մեկ, այլ մի քանի «չափողական սանդղակ», այսինքն՝ նորմատիվ համակարգեր, ապա միևնույն երևույթի արժեքի մասին պատկերացումը տարբեր է լինելու՝ կախված նրանից՝ «եկալի» որ տեսակն է կիրառվելու դրա գնահատման համար։ Այդպիսի կարգավորիչ համակարգերից մեկն է հանդիսանում իրավունքը, որի տակ հասկանում են իշխանության իրավունք ստացած ձևակառուցում որոշակի կանոնների հավաքածու։ Այս իմաստով ցանկացած սոցիալական փաստը կամ երևույթը կարող է ստանալ իրավական գնահատական՝ դրական, բացասական կամ չեզոք։ Սակայն բուն իրավունքի՝ իբրև ինքնուրույն ինստիտուտի գնահատման համար իրավաբանական չափանիշներն անընդունելի են։ Ոչ ոք չի կարող դատավոր լինել սեփական գործում, ուստի «իրա-

վունքի իրավաբանական արժեքը», ինչպես և «բարոյականության բարոյական արժեքը» և այլն կլինենին դատարկ ու տավտողիական: Հետևաբար, բուն իրավունքի արսիտողիական գնահատականը պահանջում է ընտրել մեկ այլ հաշվարկակետ:

Մասնավորապես, հաճախակի ուշադրություն է գրավում իրավունքի բարոյական գնահատականը: Օրինակ, Յիցերոնը իրավունքի նշանակությունը հանգեցնում է անկասկած բարոյական բարիքների, առաջին հերթին՝ խիզախության ամրագրման անհրաժեշտությանը: Իրավունքի բարոյական արժեքի մանրամասն հիմնվորումն առաջարկեց Վ.Ս. Մոլոյովը, ով դիտարկում է իրավունքն իբրև հարկադրական բարոյական միմիմում, այսինքն՝ բարոյականության յուրօրինակ նվազեցված շեմ, որի ժամանակ պահանջների համեմատաբար ցածր ծավալը փոխհատուցվում է դրանց կատարման երաշխիքների ուժեղացմամբ: Փաստորեն, Մոլոյովի համար իրավունքը հանդիսանում է պալիտատիվ մի չափորոշիչ, որը հանդիսանում է անհրաժեշտ գործիք բարոյականությունը պահելու համար գոնե այն մակարդակում, որ հասարակությունը պաշտպանում է վախճանից. «Իրավունքի խնդիրը նրանում չէ, որ չարիքի մեջ գտնվող աշխարհը Աստծո թագավորություն դառնա, այլ միայն նրանում, որ այն մինչև ժամանակի գալը դժոխք չդառնա»¹⁰:

Հաշվի առնելով արժեքի ու գնի կապը՝ լիովին բնական է դիտարկել իրավունքի տնտեսական արժեքը: Այդ հարցն առաջին անգամ հիմնովին մշակում է ստանում մարքսիստական սոցիալական տեսության մեջ, որը ելնում է նրանից, որ ողջ իրավական մեխանիզմը գոյություն ունի միայն տնտեսական գործընթացները սպասարկելու համար, ձևավորվող արտադրական հարաբերություններն ապահովելու համար: Ներկայումս գոյություն ունի միջառարկայական հետազոտությունների այնպիսի ինքնուրույն ուղղություն, ինչպիսին է «իրավունքի տնտեսական վերլուծությունը»: Մասնավորապես, դրա առաջատար ներկայացուցիչ Ռ. Պոզներն իրավունքի տնտեսական արժեքը (կամ «տնտեսական իմաստը») տեսնում է նրանում, որ իրավական կարգավորումը ձևավորում է մի համակարգ, որը դրդում է մարդկանց «արդյունավետ վարվել ոչ միայն ակնհայտ շուկաներում, այլև սոցիալական փոխգործությունների ողջ լայն ընդգրկությամբ»¹¹: Խոսքը գնում է նրա մասին, որ իրավական միջոցներով մարդկանց վարքագիծն ուղղվում է ընդհանուր ծախքերի նվազեցման կողմը. «Իրավունքը ձգտում է «գուշակել», թե ինչպես կողմերը պետք է (ex ante) տեղավորել որոշակի բեռ կամ

շահ, օրինակ՝ պատասխանատվություն որոշակի հաջող կամ անհաջող չկանխատեսված հանգամանքի նյութականացման դեպքում: Եթե իրավունքը ճիշտ է «գուշակում», դա բերում է հենց տնտեսական ծախքերի նվազեցմանը՝ վերացնելով անհրաժեշտությունը գործարքներ կնքելով կողմերի հետ իրավունքի միջոցով, ինչպես նաև չափազանց բարձր տնտեսական ծախքերի դեպքում ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործում»:

Ընդ որում, Ռ. Պոզները կանխատեսում է, որ նմանատիպ դիտարկումները կարող են քննադատության ենթարկվել բարոյական կողմերի անտեսման պատճառով, և ձգտում է ցուցադրել իրավունքի բարոյական ու տնտեսական արժեքի միջև առկա կապը. «Ազնվությունը, հուսալիությունը և արդարությունը կրճատում են գործարքների ծախքերը: Բռնությունից հրաժարումը նպաստում է բարիքների կամովին փոխարինմանը: Հարևանությունն ու ալտրուիզմի այլ կողմերը կրճատում են արտաքին ծախքերն ու մեծացնում արտաքին շահերը...»¹²:

Այսպես կամ այնպես, բարոյականությունն ու տնտեսությունը մարմնավորում են իրավունքի արժեքի նկատմամբ միայն մասնակի, թեպետ և սոցիալապես նշանակալից մոտեցումները: Ավելի ունիվերսալ գնահատականը ստանալու համար հարկավոր էր գտնել ընդհանրացնող համատեքստը, որի մեջ կարող են ներգրավել այս երկու արժեքային համակարգերը: Եթե հարց տանք այն ոլորտի մասին, որի նկատմամբ և՛ բարոյականությունը, և՛ տնտեսությանը, և՛ իրավունքն իրենցից ներկայացնում են բաղկացուցիչ մասեր, ապա այդպիսին է հանդես գալիս մշակույթը: Ուստի իրավունքի տնտեսական, բարոյական և այլ հնարավոր գնահատականները կարող են սինթեզվել «սոցիոմշակութային արժեք» հասկացության մեջ:

Մշակույթը կարող է սահմանվել իբրև բնակվելու արհեստական միջավայր՝ յուրօրինակ վերակառույց կենսաբանական մեխանիզմների վերևում: Մշակույթի հիմնական գործառույթն է ստեղծել ամբողջականության կառույցները, որ ապահովում է մարդկանց համատեղ կյանքի հնարավորությունը: Կենդանական աշխարհում այս խնդիրը, ինչպես հայտնի է, լուծվում է գենետիկորեն փոխանցվող մեխանիզմների օգնությամբ, որոնք ապահովում են անհատների միջև հարաբերությունների արդյունավետ կարգավորում՝ առաջացող հակամարտությունների լուծումը ներառյալ: Մշակույթը, ընդհակառակը, սկզբունքորեն տարբերվում է գուտ կենսաբանական գործընթացներից, չի հանդիսանում մարդու բնական կենսաբանական ու հոգեբանա-

կան հատկությունների անմիջական շարունակություն¹³ : Այն հնարավոր է միայն իբրև բարդացման գործընթաց, իբրև մշտապես վերարտադրվող ջանք և այս իմաստով իրենից ներկայացնում է «մարդկային կենսագործունեության կազմակերպման ու զարգացման յուրօրինակ եղանակ, որը կտրակա-նապես տարբերվում է կյանքի կենսաբանական ձևերից»¹⁴ :

Բ. Մալինովսկու կողմից առաջարկված մշակույթի նկատմամբ գործառական մոտեցման տեսանկյունից ցանկացած սոցիալական ֆենոմեն կարող է և պետք է դիտարկվի իբրև մշակույթի՝ իբրև համակարգային ամբողջության համար արժեք ներկայացնող որոշակի հատկությունների կրիչ: Իր հերթին մշակույթն ինքնին ներկայացնում է հարմարանքների մի ամբողջական մեխանիզմ, որի հիմնական նշանակությունն է մարդու հենքային պահանջների բավարարումը: Այլ կերպ ասած, մշակույթը չգիտի անպետք ոչինչ. ցանկացած երևույթ, որքան էլ այն լինի աննշան կամ թվա ոչ պետքական, անխուսափելիորեն իր ներդրումն է կատարում այս ընդհանուր խնդրի լուծման գործում՝ այսպես կամ այնպես նպաստելով այս հիմնարար պահանջների բավարարմանը: Ընդ որում, առանձնանում է երևույթների առանձին խումբ՝ այդպես կոչված, մշակութային իմպերատիվներ, որոնք հանդես են գալիս իբրև մշակութային ամբողջության բոլոր այլ գործառական տարրերի գործողության ունիվերսալ պայմաններ: Մասնավորապես, այդպիսի «մշակութային իմպերատիվների» թվին Բ. Մալինովսկին դասում էր նաև իրավունքը¹⁵ :

Այն փաստը, որ իրավունքն իրենից ներկայացնում է սոցիոմշակութային արժեք, կարելի է հաստատել երկու ճանապարհով: **Առաջինը**, հասարակության մեջ իրավունքի գոյությունը պահանջում է զգալի ռեսուրսներ: Իրավաբանական ենթակառուցվածքի կառուցումն ու դրա պահպանումն աշխատանքային վիճակում կապված են հասարակության համար նյութական, կազմակերպչական և այլ բնույթի հսկայական ծախսերի հետ: Օրենսդրական կորպուսը, իրավապաշտպանական մարմինները, իրավաբանական գոյացություններն ու իրավաբանական դաշտի մնացած բոլոր ինստիտուցիոնալ տարրերն ունեն չափազանց բարձր «սոցիալական գին»: Սակայն արժեքի առկայությունը վկայում է այն մասին, որ գոյություն ունի նաև արժեքը, հակառակ դեպքում անհրաժեշտ ռեսուրսները չէին առանձնացվի:

Երկրորդ, իրավունքի սոցիոմշակութային արժեքն ակնառու կերպով դրսևորվում է ճգնաժամա-

յին ու հեղափոխական բնույթի իրադրություններում: Ցանկացած հեղափոխություն արտաքինապես իրենից ներկայացնում է արմատական խզում անցյալի հետ, որը դրսևորվում է սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական կարգավորման հիմքերի կտրուկ, թռիչքային փոփոխության մեջ: Ուստի հեղափոխության առաջին գոհր սովորաբար դառնում է հասարակության իրավական համակարգը, որն ապահովում է սոցիալական բնույթի պահպանվածությունը: Հեղափոխությունը պահանջում է ոչ թե սահմանված իրավաբանական կարգերի միանվագ քանդում, այլ լիարժեք հրաժարում դրանցից: Դա նշանակում է, որ, վճիռ կայացնելով գոյություն ունեցող իրավակարգում, դրա վրա է դրվում հասարակության ողբալի վիճակի համար մեղավորության զգալի մասը: Սակայն, քանդելով նախկին իրավակարգը, հեղափոխությունը գրեթե անմիջապես արագացված տեմպերով սկսում է ծնել սեփական նորմատիվային ձևերը: Բանը նրանում է, որ հեղափոխությունը կապված է առանձին վերցրած իրավական համակարգի վախճանի ու մահվան հետ, այլ ոչ թե իրավունքի՝ ընդհանուր առմամբ իբրև սոցիալական ինստիտուտի վաճխանի ու մահվան հետ: Ընդհակառակը, հեղափոխական փորձը հաստատում է իրավունքի ունիվերսալությունն ու անփոխարինելի լինելը՝ որպես սոցիոմշակութային ինտեգրման միջոցի, քանի որ հին իրավակարգի քանդման արդյունքում հեղափոխական ուժեր գրեթե անմիջապես ստեղծված են ինքնուրույն, դիմել իրավական ձևին՝ հասարակական կյանքի սկզբունքների ներդրման ու օրինականացման համար: Իսկապես, ցանկացած հեղափոխությունից հետո պահպանվում են իրավական համակարգի հենքային կառույցները՝ օրենքը, դատարանը, սեփականությունը, պայմանագիրը, հանցագործությունը, պատիժը, ոստիկանությունը և այլն: Փոխվում են միայն դրանց անվանումները, սուբյեկտները և այլն, սակայն ոչ իրավունքի հենքային այս ինստիտուտների բնույթն ու գործառույթները:

Այսպիսով, հասարակությունը նախընտրություն է տալիս իրավական ձևերին՝ իր գոյության և՛ կայուն, և՛ ճգնաժամային ժամանակաշրջաններին: Իրավունքի ու դրա բացակայության միջև ընտրությունը անշեղորեն կատարվում է իրավական կարգավորման օգտին, թեպետ և դրա տեսակն ու բնույթը կարող են էապես տարբերվել՝ կախված կոնկրետ պատմական հանգամանքներից: Այլ կերպ ասած, իրավունքն ունի օբյեկտիվ սոցիոմշակութային արժեք, քանի որ հանդիսանում է ամբողջ հասարակության մասշտաբում մշտական ձգտումների առարկա:

Իրավունքի սոցիալ-մշակութային արժեքը սահմանելը նշանակում է պատասխանել հետևյալ հարցին. ինչպե՞ս է այն նպաստում մարդու հիմքային պահանջների բավարարմանը, այլ կերպ ասած, ինչպես է իրավունքը մասնակցում մարդկանց համատեղ գոյության հնարավորությունն ապահովող արհեստական միջավայրի ստեղծման գործում:

Իրավունքի արժեքի հիմնախնդիրն ինքնին առաջանում է որոշակի սոցիոմշակութային պայմանների առկայության ժամանակ: **Առաջինը**, ցանկացած արժեք արդիականանում է, որպես կանոն, դրա պակասորդի առաջացման ժամանակ, քանի որ հենց այդ ժամանակ պարզ է դառնում, որ պակասող, ոչ բավարար զարգացած սոցիալական կյանքի սկիզբն ունի իրական նշանակություն: Կարելի է ենթադրել, որ կենսական բոլոր պահանջների բավարարման հիպոթետիկ իրավիճակում մշակույթը չէր բախվի արժեքի հասկացությանը: Ընդհանուր առմամբ, բուն ընտրության իրադրությունն ազդանշում է այն մասին, որ առկա հնարավորություններն անսահման չեն, և որ հանուն միայն մեկ բարիքի հարկ է լինելու զոհաբերել մեկ այլ բան: Այսպիսով, իրավունքի՝ իբրև արժեքի գիտակցման պատճառ կարող է ծառայել հասարակական կարգուկանոնում իրավական տարրերի պակասը:

Երկրորդ, իրավունքի արժեքի մասին հարցն արդիականացնող ևս մի գործոն է հանդիսանում կասկածը: Հիմնավորումն այն բանի, թե ինչու այս կամ այն առարկան արժեքավոր է, վկայում է դրանում սկզբնական վստահության բացակայության մասին: Իրավունքի արժեքը բացատրելը, այսպիսով, նշանակում է արձագանքել հասարակության կողմից բաց կամ լռելյայն կասկածներին: Այս հարցում համընդհանուր համաձայնությունը առիթ չէր տա հրապարակային մեղադրանքի համար, և այս դեպքում իրավունքի արժեքը հանդես կգար որպես ինքնին ընդունվող մի բան, ինչը ենթակա չէ հետա-

գա ռեֆլեքսիայի իր հանրահայտ ու ակնհայտ լինելու պատճառով:

Իրավունքի՝ որպես այդպիսինի, որպես ինքնուրույն մշակութային արժեք իր հետագա կոնկրետացումն է գտնում հատուկ բնույթի արժեքներում, որոնք վերաբերում են իրավունքի ձևին ու բովանդակությանը: Իրավունքը, խստորեն ասած, իր մեջ չի ձևավորում արժեքների սեփական եզակի համակարգ, այլ հանդես է գալիս իբրև հասարակության արդեն իսկ գոյություն ունեցող արժեքների ձև: Այն ձևավորվում է արքիոլոգիական խտացումների շուրջ: Իրավական արժեքների առանձնահատկությունը կայանում է, **առաջին**, նրանում, որ դրանք կրում են ձևականորեն ընդունված ու պաշտոնապես սահմանված բնույթ, ամրագրվում են նորմատիվ աղբյուրների համակարգում, պաշտպանվում իշխանության կողմից: **Երկրորդ**, քանի որ իրավունքը կարգավորում է մարդկանց բացառապես արտաքին վարքագծային գործողությունները, ապա իրավական արժեքները պետք է դրսևորվեն կոնկրետ առարկայացված ձևերում. հոգևոր արժեքները (սեր, իմաստություն, գեղեցկություն և այլն) հիմնականում ընկալվում են իրավունքի կողմից միայն այնքանով, որքանով հնարավոր է դրանց նյութականացված դրսևորումը: **Երրորդ**, իրավական արժեքները, լինելով նորմատիվ կերպով նշանավոր, դրա պատճառով անկասկած կրում են ընդհանրացված, միջինացված, տիպիկ բնույթ: Այսպիսով, իրավական արժեքները կարող են սահմանված լինել իբրև տիպիկ սոցիալական նախասիրություններ, որոնք ստանում են պաշտոնակար նորմատիվ ճանաչում ու պաշտպանություն:

¹ Տե՛ս Value // Encyclopaedia Britannica. 11th ed. Vol. XXVII. P. 867.

² Տե՛ս Ивин А.А. Основания логики оценок. М., 1970. С. 12.

³ Տե՛ս Супрун В.И. Ценности и социальная динамика // Наука и ценности. Новосибирск, 1987. С. 162.

⁴ Տե՛ս Лапин Н.И. Модернизация базовых ценностей россиян // Социологические исследования. 1996. N 5. С. 5.

⁵ Մանրամասն տե՛ս Лосский Н. Ценность и бытие. Бог и Царство Божие как основа ценностей. Париж. 1931. С. 6-15.

⁶ Տե՛ս Радбрух Г. Философия права. М., 2004. С. 11.

- ⁷ Տե՛ս Կեսնով Ի.Լ. Истоки права // Истоки и источники права: очерки / под ред. Р. А. Ромашова, Н.С. Нижник. СПб., 2006. С. 62-64.
- ⁸ Տե՛ս, օրհնակ՝ Мартышин О.В. Проблемы ценностей в теории государства и права // Государство и право. 2004. N 10. С. 5.
- ⁹ Տե՛ս Мосс М. Очерк о даре // Общества. Обмен. Личность: труды по социальной антропологии. М., 1996. С. 99.
- ¹⁰ Տե՛ս Соловьев В.С. Право и нравственность. М. - Минск. 2001. С. 42.
- ¹¹ Տե՛ս Познер Р. Экономический анализ права. Т. 1. СПб., 2004. С. 340.
- ¹² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 356.
- ¹³ Մանրամասն տե՛ս Пигалев А.И. Культура как целостность (методологические аспекты). Волгоград, 2001. С. 34-38.
- ¹⁴ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 42:
- ¹⁵ Տե՛ս Малиновский Б. Научная теория культуры. М., 2005. С. 103-111.

Армен Шукурян
Аспирант института философии,
социологии и права НАН РА

РЕЗЮМЕ

Понятие социально-культурной ценности права

В данной статье раскрывается сущность и понятие социально-культурной ценности права. Право рассматривается автором в контексте общесоциального подхода, как социально-культурная ценность конкретной цивилизации.

Ключевые слова: право, социальное общество, культура, ценность, система ценностей, нормативный регулятор.

Armen Shukuryan
PhD student of the Institute of Philosophy,
Sociology and Law of NAS RA

SUMMARY

The concept of socio-cultural values of the right

This article reveals the essence and the concept of socio-cultural values of the right. The right is considered by the author in the context of General social approach as a socio-cultural value of a particular civilization.

Keywords: law, social society, culture, values, system of values, a normative regulator.

ԱՐԱՄ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման
ակադեմիայի իրավագիտության ամբիոնի ասպիրանտ

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ
ԻՆՔՆԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ
ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ
ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ**

Աշխատանքը նվիրված է պետության ինքնիշխանության առանձին հիմնախնդիրների ուսումնասիրությանը Հայաստանի Հանրապետությունում 2015 թվականին իրականացված սահմանադրական կարգավորումների համատեքստում:

Մասնավորապես, անդրադարձ կատարելով պետության ինքնիշխանության հետ առնչվող Սահմանադրության բազմաթիվ դրույթների տեսական-իրավական ու համակարգային վերլուծությանը, միաժամանակ հիմնավորվել է սահմանադրական հետագա բարեփոխումների շրջանակում Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության (2015 թվականի փոփոխություններով) 19-րդ և 81-րդ հոդվածների 1-ին մասերում համապատասխան փոփոխություններ կատարելու անհրաժեշտությունը, ինչպես նաև հստակեցնելու 204-րդ հոդվածի 3-րդ մասով և 205-րդ հոդվածով ամրագրված դրույթները՝ բացառելով դրանց միջև առկա ներքին հակասությունները:

Հիմնաբառեր - ինքնիշխանություն, պետական ինքնիշխանություն, սահմանադրական կարգավորում, բացարձակ ինքնիշխանություն, ինքնիշխանության սահմանափակում:

Չնայած այն հանգամանքին, որ ինքնիշխանությունը՝ որպես սահմանադրական կարգի սկզբունք, հռչակվել էր Խորհրդային Հայաստանի օրենսդրությամբ, այնուամենայնիվ, 1995 թվականի ՀՀ Սահմանադրությամբ այն իր կիրառումը ստացավ սահմանադրական այլ արժեքների համակարգում: Այսպես, օրինակ, ՀՀ Սահմանադրության 1-ին հոդվածով Հայաստանի Հանրապետության՝ որպես իրավական պետության, հռչակումը յուրահատուկ որակ հաղորդեց իրավական պետության և պետության ինքնիշխանության հարաբերակցության հիմնախնդիրների լուծման տեսանկյունից:

Հիշյալ հանգամանքը պայմանավորեց ինքնիշխանության վերաբերյալ գիտական հետազոտություններում նոր մեթոդաբանական մոտեցումների դրսևորումը:

Չնայած այն հանգամանքին, որ և՛ 2005 թվականի, և՛ 2015 թվականի սահմանադրական գործընթացներով Հայաստանի Հանրապետության 1995 թվականի Սահմանադրության Նախաբանում և 1-ին հոդվածով ինքնիշխանության վերաբերյալ սահմանադրական նորմերը փոփոխությունների չենթարկվեցին, այնուամենայնիվ, երկու տասնամյակների ընթացքում հայրենական սահմանադրական իրավունքի զարգացման առումով նոր բովանդակային իմաստ է հաղորդվել ինքնիշխանության կատեգորիայի սահմանադրաիրավական ժամանակակից ընկալումներին՝ հատկապես համակար-

գային առումով ինքնիշխանության հետ փոխկապված սահմանադրական այլ հոդվածների շրջանակում:

Թերևս դա պահանջարկված իրողություն է դառնում ոչ միայն ելնելով իրավունքի գերակայության սկզբունքի իրացման սահմանադրական կառուցակարգերի կատարելագործման ու իշխանությունների հավասարակշռության լիարժեք ապահովման արդյունավետությունը բարձրացնելու անհրաժեշտությամբ, այլև համաշխարհային գործընթացների խորացման պայմաններում Հայաստանի Հանրապետության կողմից միջազգային նոր պարտավորությունների ստանձնումով պայմանավորված հիմնարար խնդիրների լուծմամբ, ինչպես նաև ինտենսիվ ինտեգրացմանն ու պետությունների փոխգործակցությանը նպաստելու առումով:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության Նախաբանի, 1-ին և 2-րդ հոդվածների համակարգային վերլուծությունից հետևում է, որ պետության ինքնիշխանության կրողը (սուբյեկտը) Հայաստանի Հանրապետությունն է, իսկ ժողովրդի՝ որպես իշխանության միակ կրող ու աղբյուր լինելը վկայում է ժողովրդական ինքնիշխանության՝ որպես հայ ժողովրդի ինքնակազմակերպման եղանակի առկայության մասին:

Միաժամանակ, Սահմանադրության 3-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ հանրային իշխանությունը սահմանափակված է մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներով և ազատություններով՝

www.journal.lawinstitute.am

որպես անմիջականորեն գործող իրավունք, ինչը ենթադրում է ինքնիշխանության բացարձակ սահմանափակության առկայություն, քանի որ իրավունքի գերակայության սկզբունքի իրացումը կարող է իրականացվել ինչպես անմիջականորեն, այնպես էլ վերպետական կամ միջազգային իրավական պաշտպանվածության ներքո:

Բացի այդ, Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 205-րդ հոդվածը սահմանում է, որ վերպետական միջազգային կազմակերպություններին Հայաստանի Հանրապետության անդամակցության, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետության տարածքային ամբողջականությանը վերաբերող հարցը լուծվում է հանրաքվեի միջոցով¹: Իսկ նույն Սահմանադրության 204-րդ հոդվածի 3-րդ կետի համաձայն՝ միջազգային պայմանագրերին վերաբերող օրենքների նախագծերը չեն կարող դրվել հանրաքվեի:

Հիշատակված այդ նորմերի համակարգային վերլուծությունից բխում է, որ վերպետական միջազգային կազմակերպություններին Հայաստանի Հանրապետության անդամակցության կամ Հայաստանի Հանրապետության տարածքային ամբողջականությանը վերաբերող հարցերի լուծումը դուրս է գալիս պետական ինքնիշխանության իրացման շրջանակից և դիտարկվում որպես ժողովրդական ինքնիշխանության իրացման առարկա:

Սակայն, այն դեպքում, երբ անհրաժեշտ է նույն հարցերի կապակցությամբ քաղաքացիական նախաձեռնության կարգով ներկայացված օրենքների նախագծերի վերաբերյալ հարցերը հանրաքվեի միջոցով լուծել, սպա այդ հարցերն արդեն ժողովրդական ինքնիշխանության իրացման շրջանակից դուրս են գալիս և անցնում պետական ինքնիշխանության իրացման տիրույթ²:

Չնայած այն հանգամանքին, որ պետական ինքնիշխանության և ժողովրդական ինքնիշխանության հարաբերակցության մեջ նման ոչ տրամաբանական կապի կամ ներքին հակասության վերաբերյալ այդ հիմնախնդրի առկայությունը և, տվյալ պարագայում, վերպետական միջազգային կազմակերպություններին Հայաստանի Հանրապետության անդամակցությանը վերաբերող հարցի լուծման օբյեկտիվ անհրաժեշտությունը առաջադրում են այդ հարաբերություններից բխող խնդիրների փոխհամաձայնեցված լուծումներ, ինչը և՛ միջազգային, և՛ սահմանադրաիրավական հարաբերություններում անհրաժեշտ է դիտարկել որպես պետությունների վերպետական գործակցության նոր ձև, որտեղ յուրաքանչյուր ինքնիշխան երկիր,

ինքնակամ մասնակցելով վերպետական կազմակերպություններին, իր մասնակցության կամքի արտահայտման միջոցով ապահովում է իր իսկ ինքնիշխանության և ազգային շահերի պաշտպանության երաշխավորումը:

Դա, ինչպես արդեն նշվել է, համահունչ է նաև ՀՀ Սահմանադրության նախաբանով հռչակված ինքնիշխան պետության վերականգնման, հայրենիքի հզորացման ու բարգավաճման, սերունդների ազատության, ընդհանուր բարեկեցության, քաղաքացիական համերաշխության վերաբերյալ համամարդկային արժեքներին՝ ելնելով Հայաստանի Հանրապետության հավատարմության վերաբերյալ դրույթների բովանդակությունից, ինչով պայմանավորված՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը որևէ սահմանափակում չի նախատեսում միջազգային ու տարածաշրջանային համագործակցության ու այն ապահովող կառույցների իրավաչափ գործունակության ապահովման հարցերում:

Հայաստանի Հանրապետությունում ընթացող ժողովրդավարացման գործընթացները, այդ թվում՝ ՀՀ Սահմանադրության առանձին հոդվածներով նախատեսվող հանրային իշխանության համակարգային ամբողջականության մեջ իշխանությունների բաժանման ու հավասարակշռման սահմանադրական սկզբունքի առավել հետևողական իրացման նորամուծությունները, էական են ինքնիշխանության վերաբերյալ պատկերացումները զարգացնելու առումով:

Այսպես, Սահմանադրության 14-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է, որ Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերն ապահովում են Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանությունը, տարածքային ամբողջականությունը, սահմանների անձեռնմխելիությունը և անվտանգությունը:

Հիշատակված դրույթի տրամաբանությունից հետևում է, որ Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանությունը տարածվում է ամբողջ տարածքի վրա: Դա նշանակում է, որ պետական տարածքը հանդիսանում է պետական իշխանության գործողության տարածք, որտեղ պետական իշխանության տարածքային գերակայությունը արտահայտվում է նրանում, որ Հայաստանի Հանրապետության սահմաններում գոյություն չունի և չի կարող գոյություն ունենալ որևէ իշխանություն, բացառապես Հայաստանի Հանրապետության:

Մյուս կողմից, Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանությունից բխում է հենց իր՝ Հայաստանի Հանրապետության գերակայությունը, որը տարածվում է նաև պետական տարածքի սահ-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

մաններից դուրս գտնվող Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների նկատմամբ: Այսպես, Սահմանադրության 47-րդ հոդվածի 8-րդ մասի համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիները Հայաստանի Հանրապետության սահմաններից դուրս, միջազգային իրավունքի հիման վրա, գտնվում են Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության ներքո:

Միաժամանակ, անհրաժեշտ է հաշվի առնել Սահմանադրության 55-րդ հոդվածի 2-րդ մասի պահանջը, ըստ որի՝ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացուն չի կարելի հանձնել օտարերկրյա պետությանը, բացառությամբ Հայաստանի Հանրապետության վավերացրած միջազգային պայմանագրերով նախատեսված դեպքերի:

Հիշատակված նորմերի բովանդակությունից բխում է, որ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիներն օժտված են սահմանադրությամբ վերապահված բոլոր իրավունքներով, կրում են սահմանադրական պարտականություններ և օգտվում Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանությունից՝ միջազգային իրավունքի նորմերին համապատասխան:

Այնհայտ է նաև այն, որ ՀՀ Սահմանադրության 1, 4, 13, 14, 19, 53, 54, 61, 81 և 116-րդ հոդվածների համակարգային վերլուծությունից բխում է, որ ինքնիշխանությունը՝ որպես պետության անքակտելի հատկանիշ, բնութագրում է Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական կարգավիճակը: Այն ենթադրում է, որ պետական իշխանությունն ունի գերակայություն ու անկախություն երկրի ներսում և միջազգային հարաբերություններում, և այն տարածվում է երկրի ամբողջ տարածքի վրա՝ բացառելով երկիշխանությունը, և իրականացնում օրենսդիր, գործադիր և դատական լիարժեք իշխանություն: Այսինքն՝ նշված հոդվածների բովանդակային իմաստը հաստատում է պետության բացարձակ ինքնիշխանության մասին:

Միաժամանակ, Սահմանադրության 81-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է, որ հիմնական իրավունքների և ազատությունների վերաբերյալ Սահմանադրությունում ամրագրված դրույթները մեկնաբանելիս հաշվի է առնվում Հայաստանի Հանրապետության մասնակցությամբ մարդու իրավունքների վերաբերյալ միջազգային պայմանագրերի հիման վրա գործող մարմինների պրակտիկան, ինչը ենթադրում է, որ մարդու և քաղաքացու սահմանադրական իրավունքների ու ազատությունների մասով այլևս իրողություն է դարձել միջազգային իրավունքի պրի-մատը (գերակայություն), հատկապես՝ միջազգային արդարադատու-

թյան և կոնվենցիոն վերահսկիչ մարմինների որոշումների պարտադիրության պարագայում:

Սակայն, ի տարբերություն հիշատակված նորմի բովանդակային նշանակության՝ Սահմանադրության 19-րդ հոդվածի 1-ին մասով ամրագրված՝ Հայաստանի Հանրապետությունը հայկական սփյուռքի հետ իրականացնում է համակողմանի կապերի զարգացմանը և հայապահպանմանն ուղղված քաղաքականություն, նպաստում է հայրենադարձությանը, դրույթի բովանդակությունից կարելի է բխեցնել ոչ այնքան միջազգային իրավունքի գերակայության մասին, որքան պետության ինքնիշխանության արդեն բացարձակ անսահմանափակության կամ այսպես կոչված ինքնիշխանության էքսպանսիայի (զավթողականության) մասին, ինչը ևս անթույլատրելի է:

Այնհայտ է, որ Սահմանադրության մեկնաբանվող հոդվածների համատեքստում պետության ինքնիշխանությունը միջազգային հարաբերություններում կարող է նաև ենթարկվել որոշակի սահմանափակումների հետևյալ դեպքերում.

ա) երբ Հայաստանի Հանրապետությունը կամավոր ստանձնում է միջազգային պարտավորություններ՝ բոլոր պետությունների հետ բարիդրացիական, փոխշահավետ հարաբերություններ հաստատելու նպատակով (բխում Սահմանադրության 13-րդ հոդվածի բովանդակությունից),

բ) երբ Հայաստանի Հանրապետությունը կամավոր մասնակցում է (վավերացնում, հաստատում, ստորագրում) երկկողմ կամ բազմակողմ միջազգային պայմանագրերին (բխում է Սահմանադրության 5, 19, 116, 132-րդ և այլ հոդվածների բովանդակությունից),

գ) երբ Հայաստանի Հանրապետությունը անդամակցում է միջազգային կազմակերպություններին՝ ստանձնելով որոշակի պարտավորություններ (բխում է Սահմանադրության 13, 205-րդ և այլ հոդվածների բովանդակությունից),

դ) երբ միջազգային կազմակերպությունների կողմից ընդունված որոշումները ենթակա են պարտադիր կատարման Հայաստանի Հանրապետության կողմից (բխում է Սահմանադրության 5, 13, 19, 81, 116-րդ և այլ հոդվածների բովանդակությունից),

ե) երբ Հայաստանի Հանրապետությունը ընդունում է միջազգային իրավունքի գերակայությունը ազգային օրենսդրության նկատմամբ (բխում է Սահմանադրության 13-րդ հոդվածի բովանդակությունից):

Այս վերլուծության շրջանակում տեղին է մեջբերել Օքսֆորդի համալսարանի պրոֆեսորներ

Մ.Ջանիսին և Ռ.Քեյին, որ միջազգային իրավունքի արդյունավետ համակարգի առաջացումը պայմանավորված է առավել զգալուն այնպիսի ոլորտների կարգավորման անհրաժեշտությամբ, որոնք նախկինում գտնվում էին բացառապես պետության ինքնիշխանության տիրույթում (2, էջ YII):

Իսկ պետության ինքնիշխանության և միջազգային իրավունքի հարաբերակցության ժամանակակից իրավաբանական վերաբերյալ ավելի արմատական կարծիք է արտահայտել ամերիկացի պետական գործիչ Հ.Քիսինջերը, ըստ որի՝ պետության ինքնիշխանության և պետությունների ներքին գործերին չմիջամտելու միջազգային իրավունքի ավանդական սկզբունքները արդի ժամանակաշրջանում վերածվել են համաշխարհային խաղաղության ու արդարության ստեղծման գլխավոր խոչընդոտների (3, էջ 234):

Իհարկե, հիշատակված վերլուծությունների շրջանակում անհամատեղելի է պետության բացարձակ ինքնիշխանությունը կամ այդ ինքնիշխանության բացարձակ անացումը միջազգային իրավունքի գերակայության հետ:

Այստեղից, պետության ինքնիշխանության և դրա հետ փոխկապակցված Սահմանադրության այլ դրույթների համակարգային վերլուծությունից հետևում է, որ Հայաստանի Հանրապետությունում սահմանադրական ժամանակակից կարգավորումների շրջանակում անհրաժեշտ է վերահիմնարկել պետության ինքնիշխանությունը հատկապես միջազգային իրավունքի նորմերի հետ հարաբերակցության տեսանկյունից:

Այդ հիմնավորմամբ պայմանավորված՝ սահմանադրական հետագա բարեփոխումների շրջանակում անհրաժեշտ է կատարել համարժեք փոփոխություններ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության (2015 թվականի փոփոխություններով) 19-րդ և 81-րդ հոդվածների 1-ին մասերում, ինչպես նաև հատկեցնել 204-րդ հոդվածի 3-րդ մասով և 205-րդ հոդվածով ամրագրված դրույթները՝ բացառելով դրանց միջև առկա ներքին հակասությունները:

Ընդհանրացնելով Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ (2015 թվականի փոփոխություններով) ամրագրված առանձին դրույթների համակարգային վերլուծության արդյունքները՝ կարելի է ներկայացնել հետևյալ եզրահանգումը.

1) բացահայտելով ինքնիշխանության սահմանադրական կարգավորման արդի միտումներն ու հիմնախնդիրները՝ ներկայացված են կոնկրետ առաջարկություններ, որոնք միտված են Հայաս-

տանի Հանրապետությունում սահմանադրական ժամանակակից կարգավորումների շրջանակում ինքնիշխանության հասկացության սահմանադրաիրավական ժամանակակից ընկալումներին նոր բովանդակային իմաստ հաղորդելուն, ինչպես նաև պետության ինքնիշխանության և, հատկապես, միջազգային իրավունքի նորմերի հետ հարաբերակցության տեսանկյունից՝ դրանց հարմարեցման (ադապտացման) ու նոր իրողությունների վերահիմնարկմանը այն առումով, որ չի կարելի միջազգային իրավունքը մշտապես դիտարկել որպես պրիմատ (գերակա) կամ պետական ինքնիշխանությունը՝ բացարձակ անսահմանափակ,

2) հիշատակված հիմնավորումներով պայմանավորված՝ առաջարկվում է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության (2015 թվականի փոփոխություններով) մեջ կատարել հետևյալ փոփոխությունները.

ա) Սահմանադրության 19-րդ հոդվածի և 81-րդ հոդվածի 1-ին մասերն ուժը կորցրած ճանաչել,

բ) Սահմանադրության 204-րդ հոդվածի 3-րդ մասով և 205-րդ հոդվածով ամրագրված դրույթները հատկեցնելու ու դրանցում առկա ներքին հակասությունները բացառելու նպատակով անհրաժեշտ է կա՛ն ուժը կորցրած ճանաչել 205-րդ հոդվածը, կա՛ն Սահմանադրությունը լրացնել նոր՝ 221-րդ, հոդվածով՝ հետևյալ բովանդակությամբ. «Հոդված 221. Մինչև Սահմանադրության 205-րդ հոդվածի՝ ուժի մեջ մտնելը վերպետական միջազգային կազմակերպություններին Հայաստանի Հանրապետության անդամակցության միջազգային պայմանագրերի գործողությունը շարունակում է մնալ ուժի մեջ մինչև այդ պայմանագրերի գործողության ժամկետի ավարտը»:

¹ Հարկ է նշել, որ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության (2015 թվականի փոփոխություններով) «Եզրափակիչ և անցումային դրույթներ» գլխում այդպես էլ չեն սահմանվում այդ դրույթի իրացման կառուցակարգերը, մինչև 2005 թվականի փոփոխություններով Սահմանադրությամբ սահմանված ընթացակարգով Հայաստանի Հանրապետության կողմից վերալետական միջազգային կազմակերպություններին արդեն իսկ անդամակցած հարցերը:

² Հայաստանի Հանրապետությունում 2015 թվականի սահմանադրական բարեփոխումներին նվիրված սոցիոլոգիական հետազոտությունների արդյունքներով «Հանրային քաղաքականության վերլուծության և երկխոսության Ապելլա ինստիտուտ» հասարակական կազմակերպությունը արձանագրել է առնվազն երեք տեսակետ՝ ա) սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգի նախագծում ամրագրված է հիմնավորված եզրահանգում, ըստ որի՝ ինքնիշխանության սահմանափակմանը հանգեցնող միջազգային պայմանագրերը պետք է դրվեն հանրաքվեի, բ) հանրաքվեի ինստիտուտի այդչափ ընդլայնումն իշխանություններին քաղաքական և իրավական պատասխանատվությունից խուսափելու հնարավորություն կընձեռի կարևորագույն որոշումներ կայացնելիս և գ) գործող Սահմանադրության ինքնիշխանությունն ամրագրող հոդվածներն ինքնիշխանության որևէ սահմանափակում չեն ենթադրում և փոփոխման ենթակա չեն (1, էջ 17-18):

Գրականություն

1. Սահմանադրական բարեփոխումներ. ի՞նչ են կարծում փորձագետները // Հանրային քաղաքականության վերլուծության և երկխոսության՝ Ապելլա ինստիտուտի զեկույցը, Երևան, 2014, էջ 350:
2. Janis M.W., Kay R.S., *European Human Rights Law: Connecticut*, Oxford University Press. 1990, էջ 575:
3. Kissinger H. *Does America Need a Foreign Policy? Forward Diplomacy for the 21 Century*. N.Y. 2001, էջ 455:

Արամ Խաչատրյան
Аспирант кафедры юриспруденции
Академии государственного управления
Республики Армения

РЕЗЮМЕ

Проблемы суверенитета в контексте современного конституционного Регулирования в Республике Армения

Статья посвящена исследованию актуальной проблемы суверенитета Республики Армения в контексте конституционного регулирования, проводимого в 2015 году.

В результате теоретико-правового анализа отдельных конституционных норм, автором была теоретически обоснована необходимость осуществления конституционного преобразования статьями 19, 81, 204 и 205, и внесены соответствующие предложения по этим статьям.

Ключевые слова: суверенитет, государственный суверенитет, конституционное регулирование, абсолютный суверенитет, ограничение суверенитета.

Aram Khachatryan
Post-graduate of the Administration Academy
of the Republic of Armenia

SUMMARY

Sovereignty issues in the Republic of Armenia in the context of constitutional modern regulation

The work is dedicated to the State sovereignty problems' study in the Republic of Armenia in the context of the constitutional order implemented in 2015.

In particular, taking into account the theoretical-legal, systematic analysis of various provisions of the Constitution concerning the sovereignty of the state, the need of making appropriate changes in the first parts of the 19th and 81st articles of the Constitution of the Republic of Armenia (with changes made in 2015) as well as clarifying the provisions fixed by the third part of the 204th article and 205th article excluding existing internal contradictions between them was justified.

Keywords: Sovereignty, state sovereignty, constitutional regulation, absolute sovereignty, sovereignty limits.

ԱՐՏԱՇԵՍ ԽԱԼԱԹՅԱՆ

ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի
սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ

**ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԱԿԱՆ ՁԵՎԻ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈՒՈՒՄՆԵՐԻ
ՀԱՍՏՏԵՔՍՈՒՄ**

Սույն հոդվածում քննարկվում են կառավարման խորհրդարանական ձևի առանձնահատկությունները ՀՀ-ում նախաձեռնված սահմանադրական բարեփոխումների լույսի ներքո: Նորմատիվ և գիտական աղբյուրների հիման վրա հիմնավորվում է խորհրդարանական կառավարման ձևի նախընտրելիությունը Հայաստանի Հանրապետության համար: Մասնավորապես ապացուցվում է, որ հայ իրավաբանական միտքը դեռ հին ժամանակներից հակված էր ապակենտրոնացված կառավարման հայեցակարգին, որը որոշ առումով նաև կենսագործվել է հին և միջնադարյան Հայաստանի պետաիրավական ինստիտուտների միջոցով: Հոդվածում կարևորվում է նախքան հանրաքվեն հայ հասարակության շրջանում քարոզչական ճիշտ աշխատանքի իրականացումը, որպեսզի քաղաքացիները պատշաճ կերպով ընկալեն թե՛ կառավարման ձևի ընտրության հարցի կարևորությունը և թե՛ խորհրդարանական կառավարման ձևի ընտրության նպատակահարմարությունը: Առաջարկվում է նաև ՀՀ սահմանադրության փոփոխությունների նախագծում ավելացնել պետական կառավարման խորհրդարանական ձևը և դրա անփոփոխելիությունը սահմանող դրույթը:

Հիմնաբառեր- պետության ձև, պետական կառավարման խորհրդարանական ձև, միապետություն, ապակենտրոնացում, սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգ, Սահմանադրության փոփոխությունների նախագիծ, նախարարական և տեղական ինքնակառավարման համակարգեր, եկեղեցական ժողովներ:

Ընդհանրապես կառավարման համակարգը պետության ձևի տարրերից է: Կառավարման ձևը բացահայտում է պետական իշխանության բարձրագույն մարմինների կազմակերպման կարգը, դրանց իրավական կարգավիճակը և կառուցվածքը, պետական իշխանության բարձրագույն մարմինների փոխհարաբերությունների սկզբունքները և համակարգը, ինչպես նաև դրանց ձևավորման գործընթացում քաղաքացիների մասնակցության աստիճանը:

Պետական կառավարման ձևը նախ պատասխանում է այն հարցին, թե ում են պատկանում տվյալ երկրի օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունները: Ժողովրդի՞ն, նրա կողմից ընտրված ներկայացուցչական մարմինների՞ն, թե՞ ժառանգաբար իշխանության գլուխ կանգնած անհատի: Այս հարցի պատասխանը հնարավորություն է տալիս միմյանցից տարբերել միապետությունները և հանրապետությունները՝ իրենց բոլոր տարատեսակներով:

Կախված այն բանից, թե ում կողմից է կազմավորվում բարձրագույն գործադիր իշխանությունը (կառավարությունը), և ում առջև է հաշվետու ու պատասխանատու այն, ժամանակակից հանրապետությունները բաժանվում են երեք խմբի: Պառլամենտական հանրապետություններ, որոնց բարձրագույն գործադիր իշխանությունը (կառավարությունը) կազմվում է օրենսդիր մարմնի (պառլամենտի) կողմից և հաշվետու ու պատասխանատու է նրա առջև: Այս հանրապետություններում կարող է գոյություն ունենալ ընտրովի նախագահի պաշտոն, որը, սակայն, ոչ թե իշխանություններից սուկ մեկի՝ գործադիր իշխանության կրողն է, այլ կատարում է պետության գլխին բնորոշ առանձին գործառույթներ (պետությունն օտարերկրյա պետությունների և միջազգային կազմակերպությունների հետ հարաբերություններում ներկայացնելը, պետության անունից, նրա օրենքների շրջանակներում միջազգային պայմանագրեր և համաձայնագրեր կնքելը, ներման իրավունքը և այլն):

Չնույնանալով իշխանության որևէ տեսակի հետ՝ նման նախագահն ունի դրանց միջև ծագող վեճերի և հակասությունների մինչդաստական իրավարարի առաքելություն:

Նախագահական հանրապետություններ, որոնց բարձրագույն գործադիր իշխանությունը (կառավարությունը) կազմվում է հանրապետության նախագահի կողմից և հաշվետու ու պատասխանատու է նախագահի առջև: Այս դեպքում հանրապետության նախագահը գրկվում է համազգային շահերը (որոնք առնչվում են բոլոր իշխանությունների գործունեության հետ) անձամբ ներկայացնելու հնարավորությունից, քանի որ, լինելով իշխանություններից սուկ մեկի (գործադիր իշխանության) կրողը, նա չի կարող անաչառ իրավարարի և ուղեցույցի դեր կատարել նրանց միջև ծագող հակասությունները և վեճերը լուծելիս:

Իտառը հանրապետություններ, որտեղ մեկտեղ

ված են նախագահական և խորհրդարանական հանրապետությունների առանձնահատկությունները: Նման կառավարման համակարգի պարագայում կառավարությունը քաղաքական պատասխանատվություն է կրում թե՛ նախագահի և թե՛ խորհրդարանի առջև, ինչն ստեղծում է որոշակի անհատականություն և անկայունության վտանգ:

Մյուս կողմից, անհրաժեշտ է հատուկ ընդգծել, որ թե՛ պառլամենտական և թե՛ նախագահական հանրապետություններում օրենսդիր իշխանությունը անվերապահ պատկանում է պառլամենտին, իշխում է օրենքի, հետևաբար նաև օրենսդրական իշխանության գերակայության սկզբունքը, ոչ ոք (ոչ մի պետական մարմին և պաշտոնատար անձ, այդ թվում՝ առաջին հերթին հենց հանրապետության նախագահը) չի կարող դուրս գալ երկրի սահմանադրությանը լիովին համապատասխանող և դրանից բխող օրենքների շրջանակից: Հանրապետության նախագահը օրենքի գործադրողն է և ոչ ավելին: Որպես կողմից ընդունված ակտերը (հրամանագրերը և այլն) ունեն ենթաօրենսդրական բնույթ, չեն կարող հակասել օրենքներին, ուղղված են սուկ օրենքների պահանջների գործադրմանը:

Կառավարման այս ձևի դեպքում լայն հնարավորություններ է ընձեռվում պաշտոնատար անձանց կամայականությունների դրսևորման համար, որոնց վկայությունը ազգային պետական շինարարության ավելի քան քսան տարիների փորձն է:

Ներկայումս Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգում և սահմանադրության նախագծում նախատեսվում է անցում կատարել կիսանախագահական կառավարման ձևից դեպի պառլամենտական հանրապետություն²:

Այսպիսով, նորից հայ հասարակության առջև է կանգնած ընտրության հարցը (քանի որ նախաձեռնվող փոփոխությունները պետք է ընդունվեն հանրաքվեի միջոցով)³ այս կամ այն կառավարման ձևի վերաբերյալ:

Այս առումով գտնում ենք, որ ժողովրդին պետք է հանգամանորեն և մատչելի ձևով բացատրել թե՛ պառլամենտական հանրապետության և թե՛ նախագահական հանրապետության առավելությունները և բացերը, որպեսզի խնդիրը ճիշտ ըմբռնած ժողովուրդը կարողանա իր շահերին լիովին համապատասխան լուծել մարդուն և իրեն պատկանող բնական ու անօտարելի իրավունքներն ու ազատություններն առավել արդյունավետ ու համարժեք կենսագործող պետական կառավարման համակարգի ընտրության հարցը:

Հայ իրավական և սահմանադրական ուսմունքների պատմության մեջ միշտ էլ խոսվել է պե-

տական կառավարման սկզբունքների, կենտրոնացված թե՛ ապակենտրոնացված պետական իշխանության իրականացման եղանակների, դրանց փաստարկման և հիմնավորման մասին: Բնական օրինաչափություններով ձևավորված հասարակությունները պատմաքաղաքական շարժընթացում դրսևորում են տարբեր որակներ, որոնք դառնում են կառավարման որևէ ձևի ընտրության հիմք: Էդ. Հարությունյանի իրավագի դիտարկմամբ «Ազգը ոչ թե պետք է պարզապես ենթարկվի քաղաքական կազմակերպման այս կամ այն ձևին, այլ քաղաքական կազմակերպման այդ ձևը ճանաչի որպես իր հավաքական գոյատևման լավագույն եղանակ»³:

Մեր կարծիքով, կառավարման ապակենտրոնացված ձևը կարող է արդյունավետ գործառել հարաբերականորեն կայուն և ժողովրդավարական ավանդույթներով հարուստ հասարակության մեջ, որում իրավահարաբերությունների սուբյեկտներն ունակ են ապակենտրոն կառավարման՝ առանց վտանգելու պետական ինքնիշխանությունը, ազգային միասնությունն ու հասարակական ներդաշնակությունը:

Հայոց պետականության պատմական զարգացման ողջ ընթացքը վկայում է (որոշ բացառություններով հանդերձ), որ Հայաստանում պետական կառավարման ձևը (ազգային թագավորությունների և եկեղեցապետականության ժամանակաշրջաններում), որպես կանոն, չի հանգել բացարձակապետության՝ իբրև ինքնակալության ու բացարձակ միապետության եղանակի:

Բանն այն է, որ թագավորական իշխանության և միապետի՝ որպես քաղաքական գերիշխանի գաղափարին զուգահեռ հայ սահմանադրական ուսմունքում պահպանվել են խորհրդակցական կառավարման և տարածքային ինքնակառավարման սկզբունքները: Ինքնավարության իրավունքով օժտված անկախ իշխանությունները քաղաքականապես միավորված էին ազգային համապետական շահերի պաշտպանության ըմբռնումով: Հայկական թագավորության պետական իրավունքը միասնական համակարգում միահյուսված էր նախարարական և տեղական ինքնակառավարման համակարգերի հետ: Դեռևս 4-րդ դարից սկսած՝ հայոց ազգային եկեղեցական ժողովները, որոնց մասնակցում էին ավատական հասարակարգի բոլոր շերտերի ներկայացուցիչները (հոգևոր և աշխարհիկ տերերը, քաղաքային դասը, գյուղացիությունը), ընդունում էին կանոնական որոշումներ, որոնք պարտադիր էին կատարման, այսինքն՝ օժտված էին նորմատիվ-կարգադրիչ իրավագործությամբ:

Վերոհիշյալը արժևորելով՝ Գ.Գ. Հարությունյանը նշում է. «Ծնվում է նոր երևույթ՝ ի դեմս ազգա-

յին եկեղեցական ժողովների, որոնք հետագա հար-
յուրամյակների ընթացքում վճռական դերակատա-
րություն են ունեցել մեր ինքնության որակների ար-
ժեհամակարգային հստակեցումների, հասարա-
կական համաձայնությամբ կյանքի հիմնական կա-
նոններն ու սկզբունքները սահմանելու, դրանց
իրականացումը երաշխավորելու գործում»⁴ :

Այս առումով կարելի է որոշակի պայմանակա-
նությամբ արձանագրել, որ հայոց ազգային եկեղե-
ցական ժողովները հանդիսացել են ժամանակա-
կից պառլամենտների նախակարապետը՝ որպես
կառավարման խորհրդարանական ձևի պատմա-
կան յուրահատուկ դրսևորում:

XIX դարում ապակետրոն կառավարության
սկզբունքը դարձավ արևմտահայոց սահմանադրա-
կան գաղափարախոսության, իսկ ավելի ուշ՝ հայ
ազգային կուսակցությունների ծրագրային հիմ-
նադրույթներից մեկը: Այսպես, 1908թ. Ս. Չավար-
յանն իր բանախոսության մեջ հայտարարում է.
«Եթե մենք կ'ուզենք դուրս գալ մեր դարավոր թմրու-
թենէն հիմնականօրէն ու լայն կերպով, անհրաժեշ-
տօրէն պարտավոր ենք մեր վերածնող երկրի կար-
գերը նոյնպէս հաստատել ապակետրոնական հի-
մերու վրայ» :

Ըստ էության, Հայոց առաջին և երկրորդ
(խորհրդային) հանրապետությունները նույնպես
կարելի է դիտարկել որպես կառավարման դասա-
կան, պառլամենտական ձևեր:

Այսպիսով, շատ համառոտ պատմական ակ-
նարկը նույնպես վկայում է, որ հայ հասարակու-
թյան և հայ մարդուն առավել համարժեք է կառա-
վարման խորհրդակցական կամ խորհրդարանա-
կան ձևը: Այս տեսակետից գտնում ենք, որ անհրա-
ժեշտ է ընտրություն կատարել դեպի խորհրդարա-
նական (պառլամենտական) կառավարման ձևը,
քանի որ այդ ձևը, լինելով հայ հասարակության և
նրա յուրաքանչյուր անդամի բնական ու անօտա-
րելի իրավունքների և ազատությունների կենսա-
գործման գլխավոր պետական երաշխիքը, իր խոր
ակունքներով կապված է մեր ժողովրդի ազգային
նկարագրի և հոգևոր կերտվածքի, նրա անցած ու-
ղու և ներկայիս հիմնահարցերի հետ:

Ինչպես ժամանակին նշել է սահմանադրա-
կան իրավունքի հայտնի մասնագետ, իրավագի-
տության դոկտոր Վլադիմիր Նազարյանը, «իրենց
ազգային նկարագրով և հոգևոր կերտվածքով
ազատատենչ ժողովուրդները միշտ էլ հակում ունեն
դեպի պետական կառավարման պառլամենտա-
կան ձևը՝ լինի դա պառլամենտական հանրապե-
տություն, թե տվյալ ժողովրդի ազգային ավան-
դույթների ուժով հաստատված պառլամենտական
միապետություն, քանզի երկու դեպքում էլ գործա-
դիր իշխանությունը (կառավարությունը) հրապա-

րակայնորեն կազմվում է պառլամենտից և իր ամ-
բողջ կազմով ու գործունեությամբ հաշվետու և պա-
տասխանատու է պառլամենտի առջև: Պետական
կառավարման այս ձևի պայմաններում ժողո-
վուրդն ամեն անգամ իմանում է, թե ովքեր և ինչ
հատկությունների համար են ընտրվել կառավա-
րության նախագահի, նրա տեղակալների և նախա-
րարների պաշտոններում, ինչպես են աշխատում
նրանք, ինչու պաշտոնանկ արվեց այս կամ այն
նախարարը և այլն»⁶ :

Խորհրդարանական կառավարման ձևը
ամենևին չի նշանակում հանրապետության նա-
խագահի պաշտոնի վերացում: Նախագահներ ու-
նեն և պառլամենտական հանրապետությունները:
Այստեղ նախագահը պարզապես ազատված է իշ-
խանություններից սուսկ մեկի՝ գործադիր իշխանու-
թյան իրականացման պարտականություններից:
Դա հնարավորություն է ընձեռում, որ նա նախա-
դատական հաշտարար-իրավարարի և ուղեցույցի
դեր կատարի երկրում գործող օրենսդիր, գործա-
դիր և դատական իշխանությունների, ինչպես նաև
մի կողմից կենտրոնական և մյուս կողմից՝ տեղա-
կան իշխանությունների միջև վեճեր ծագելիս:

Մեզանում ընթացող սահմանադրական բարե-
փոխումների անհրաժեշտությունը ամենից առաջ
պայմանավորված է միջազգային իրավական չա-
փանիշներին համապատասխան՝ մարդու և քաղա-
քացու իրավունքների արդյունավետ պաշտպանու-
թյան մեխանիզմների բարելավմամբ, կառավար-
ման ժողովրդավարական սկզբունքների ամ-
րապնդմամբ, ազգային պետական շինարարու-
թյան կատարելագործմամբ:

Ամփոփելով շարադրանքը՝ գտնում ենք, որ
սահմանադրական բարեփոխումների հիմնավոր
ուղղությունների (իրավունքի գերակայություն,
մարդու իրավունքների պաշտպանության արդյու-
նավետ մեխանիզմ, իշխանության ճյուղերի համա-
կարգում հավասարակշռման ապահովում և կառա-
վարման համակարգի արդյունավետության բարձ-
րացում) հաջողության իրականացման գրավակա-
նը կարող է ապահովել կառավարման խորհրդա-
րանական (պառլամենտական) սահմանադրական
ամրագրումը ՀՀ Սահմանադրության առաջին գլ-
խում՝ «Սահմանադրական կարգի հիմունքներում»,
իսկ գլուխ 8-ում ամրագրել «Հայաստանի Հանրա-
պետությունում կառավարման խորհրդարանական
ձևը (համակարգը) փոփոխման ենթակա չէ» դրույ-
թը:

www.journal.lawinstitute.am

¹ Տե՛ս Պետության և իրավունքի տեսություն: Ուսումնական ձեռնարկ: Գիտ. խմբ.՝ Ա. Ղամբարյան, Մ. Մուրադյան: Երևան, 2014, էջ 114:

² Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգ: Երևան, 2014, Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրության փոփոխությունների նախագիծ, Երևան, 2015:

³ Տե՛ս Հարությունյան Է.Ա. Անցումային հասարակությունը որպես տրանսֆորմացիոն գործունեության համակարգ: Երևան, 2000, էջ 171-172:

⁴ Տե՛ս Հարությունյան Գ.Գ. Սահմանադրական մշակույթ. պատմության դասերը և ժամանակի մարտահրավերները: Երևան, 2005, էջ 43:

⁵ Տե՛ս Չաւարեան Ս. Ապակենտրոնացումը. Կ.Պոլիս, Հրատ. Հ.Յ.Գ., 1908, էջ 27:

⁶ Տե՛ս Նազարյան Վլադիմիր. Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրության կոնցեպցիան: Երևան, 1992, էջ 78:

Գրականության ցանկ

1. Պետության և իրավունքի տեսություն: Ուսումնական ձեռնարկ: Գիտ. խմբ.՝ Ա. Ղամբարյան, Մ. Մուրադյան:
2. Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգ: Երևան, 2014:
3. Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրության փոփոխությունների նախագիծ, Երևան 2015:
4. Հարությունյան Է.Ա. Անցումային հասարակությունը՝ որպես տրանսֆորմացիոն գործունեության համակարգ: Երևան, 2000:
5. Հարությունյան Գ.Գ. Սահմանադրական մշակույթ. պատմության դասերը և ժամանակի մարտահրավերները: Երևան, 2005:
6. Չաւարեան Ս. Ապակենտրոնացումը. Կ.Պոլիս, Հրատ. Հ.Յ.Գ., 1908:
7. Նազարյան Վլադիմիր. Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրության կոնցեպցիան: Երևան, 1992:

Арташес Халатян

Аспирант кафедры конституционного права юридического факультета ЕГУ

РЕЗЮМЕ

Отличительные черты парламентской формы правления в контексте конституционных реформ

В статье обсуждаются отличительные черты парламентской формы правления в свете конституционных реформ, проводимых в Республике Армения. На основе нормативных и научных источников обосновывается предпочтительность парламентской формы правления для Армении. В частности, в статье доказывается, что армянской правовой и политической мысли еще с древних времен не чужда была концепция децентрализованного правления, которая в какой-то мере была реализована посредством государственно-правовых институтов древней и средневековой Армении. В статье также отмечается важность проведения грамотной агитации среди армянского общества до референдума, чтобы граждане Армении адекватно восприняли как важность вопроса выбора формы правления в общем, так и целесообразность выбора парламентской системы правления в частности. Предлагается также дополнить проект поправок в Конституцию Армении положением, закрепляющим парламентскую форму правления и его неизменность.

Ключевые слова: форма государства; парламентская форма правления; монархия; децентрализация; концепция конституционных реформ; проект поправок в Конституцию; княжеские системы и системы местного самоуправления, церковные собрания.

Artashes Khalatyan

Post-graduate student at the Chair of Constitutional Law Faculty of Law YSU

SUMMARY

The peculiarities of the parliamentary form of government in the context of constitutional reforms

The article discusses the peculiarities of the parliamentary system of government in the light of constitutional reforms initiated in the Republic of Armenia. Based on normative and scientific sources it is substantiated that the parliamentary system of government is more preferable for the Republic of Armenia. Particularly it is proven that Armenian legal and political thought has been inclined to the conception of decentralized government since old times which was partly realized through state and legal institutions of ancient and medieval Armenia. The article is also focused on the proper propaganda among the Armenian society of both the importance of choosing the form of government and advisability of choosing especially the parliamentary form of government prior to referendum. It is also proposed to include a special clause in the draft of amendments to Constitution prescribing the parliamentary system as a form of government in Armenia and also precluding its change ever.

Keywords: form of state; parliamentary form of government; monarchy; decentralized government; conception of constitutional reforms; draft of amendments to Constitution; prince's system and system of local self-government; church assembly.

ՀԱՅԿ ԻՍՐԱԵԼՅԱՆ

Երևանի Մխիթար Հերացու անվան պետական բժշկական համալսարանի առողջապահական իրավունքի խմբի դասախոս

**ՄԱՐԴՈՒ ՈՐՈՇ ՄԱՀՄԱՆԱԳՐԱԿԱՆ
ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՎ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԳԵՄ
ՈՒՂՂՎԱԾ ՀԱՆՅԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՈՐԱԿՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Հոդվածը նվիրված է Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքով նախատեսված մարդու սահմանադրական իրավունքների և ազատությունների դեմ ուղղված որոշ հանցագործությունների որակման առանձնահատկություններին: Հեղինակը ներկայացնում է նաև այդ հանցագործությունների քրեաիրավական գնահատման հետ կապված հարցերը, որոնց դիսպոզիցիաներում հեղինակի կարծիքով անհրաժեշտ է կատարել համապատասխան փոփոխություններ՝ հատկապես հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ դրանք կատարվում են հատուկ սուբյեկտների կողմից:

Հիմնարաներ- նամակագրության, հեռախոսային խոսակցությունների, փոստային, հեռագրական կամ այլ հաղորդումների գաղտնիություն, բնակարանի անձեռնմխելիություն, խուզարկություն, պաշտոնական դիրք, ընտրական իրավունք:

Ներկայացվող հոդվածում կցանկանալի ներկայացնել Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքով նախատեսված մարդու սահմանադրական իրավունքների և ազատությունների դեմ ուղղված ներքոհիշյալ հանցագործությունները, որոնց դիսպոզիցիաներում, իմ կարծիքով, անհրաժեշտ է կատարել համապատասխան փոփոխություններ:

1. Նամակագրության, հեռախոսային խոսակցությունների, փոստային, հեռագրական կամ այլ հաղորդումների գաղտնիությունը խախտելը, որը կատարվել է պաշտոնական դիրքն օգտագործելով¹,

2. Բնակարանի անձեռնմխելիությունը խախտելը, որը կատարվել է պաշտոնական դիրքն օգտագործելով²,

3. Ընտրական իրավունքի իրականացմանը, ընտրական հանձնաժողովների աշխատանքներին կամ ընտրությանը մասնակցող անձանց լիազորությունների իրականացմանը խոչընդոտելը, որոնք կատարվել են պաշտոնական դիրքն օգտագործելով³:

Այժմ քննարկենք նշված հանցագործություններից յուրաքանչյուրի որակման առանձնահատկությունները, ինչպես նաև իրավահամեմատական վերլուծության մեթոդի կիրառմամբ համադրենք դրանց վերաբերյալ առկա մոտեցումները՝ արտասահմանյան մի շարք երկրների օրենսդրության տեսանկյունից:

ՀՀ Սահմանադրության (այսուհետ՝ Սահմանադրություն) 33-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համա-

ձայն՝ «Հաղորդակցության գաղտնիության իրավունքը կարող է սահմանափակվել միայն դատարանի որոշմամբ, բացառությամբ երբ դա անհրաժեշտ է պետական անվտանգության պաշտպանության համար և պայմանավորված է հաղորդակցվողների՝ օրենքով սահմանված առանձնահատուկ կարգավիճակով:»:

Քրեական օրենսգիրքն իր հերթին պատասխանատվություն է նախատեսում անձանց այդ իրավունքն ապօրինի կերպով խախտելու համար և որպես ծանրացուցիչ հանգամանք՝ նախատեսում է այդ արարքի կատարումը պաշտոնական դիրքն օգտագործելով⁴:

Պետք է նշել, որ քրեական հետապնդման մարմնի աշխատակցի կողմից (դատախազ, քննիչ, հետաքննության մարմնի աշխատակից) անձանց այդ իրավունքի խախտումը գործնականում հնարավոր չէ, քանի որ առանց դատարանի կողմից կայացված պատշաճ որոշման կապի ծառայության մարմինը պարզապես որևէ տեղեկություն չի տրամադրի, որից կարելի է ենթադրել, որ քրեական հետապնդման մարմնի աշխատակիցը կարող է խախտել անձանց այդ իրավունքը դատարանում մտացածին և կեղծ տվյալներով միջնորդություն հարուցելու ճանապարհով:

Նշված հանցանքի համար Ռուսաստանի Դաշնության քրեական օրենսգրքը, որպես ծանրացուցիչ հանգամանք նախատեսում է ոչ թե պաշտոնական, այլ ծառայողական դիրքն օգտագործելը⁵, իսկ Բելառուսի Հանրապետության քրեական օրենսգրքի համաձայն՝ արարքը, որը կատարվել է պաշտոնատար անձի կողմից իր ծառայողական

լիազորությունների օգտագործմամբ⁶:

Շվեյցարիայի քրեական օրենսգրքում որևէ ծանրացուցիչ հանգամանք, մասնավորապես անձի պաշտոնական դիրքի օգտագործում, չի նախատեսվում⁷:

Գերմանիայի Գաշնության քրեական օրենսգրքում խոսակցությունների գաղտնիության խախտման համար որպես ծանրացնող հանգամանք նշվում է պաշտոնատար անձ հանդիսանալը⁸:

Հաջորդ հանցագործությունը, որի մասին կցանկանայի խոսել, քրեական պատասխանատվություն է նախատեսում բնակարանի անձեռնմխելիությունը խախտելու համար, որի օբյեկտիվ կողմը դրսևորվում է մարդու կամքին հակառակ նրա բնակարան ապօրինի մուտք գործելով:

Սույն հանցագործության շրջանակներում կցանկանայի քննարկել, նախևառաջ, պաշտոնատար անձի կողմից մարդու բնակարանի անձեռնմխելիության խախտման հետ կապված գործողությունների կատարման կարգը՝ հատկապես հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքը որպես ծանրացուցիչ հանգամանք նախատեսում է բնակարան ապօրինի մուտք գործելը պաշտոնական դիրքի օգտագործմամբ⁹, այսինքն՝ տվյալ դեպքում վրա է հասնում հանցագործության կատարումը հատուկ սուբյեկտի կողմից¹⁰: Այսպես, ՀՀ Սահմանադրության 32-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ «Բնակարանը կարող է խուզարկվել միայն դատարանի որոշմամբ՝ օրենքով սահմանված դեպքերում և կարգով: Օրենքով կարող են սահմանվել դատարանի որոշմամբ բնակարանի անձեռնմխելիության իրավունքի սահմանափակման այլ դեպքեր»: Սահմանադրական այդ նորմին համապատասխան ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 225-րդ հոդվածի 3-րդ մասը իմպերատիվ ձևով պահանջ է ներկայացնում, որ բնակարանի խուզարկությունը կատարվի միայն դատարանի որոշմամբ, այսինքն՝ քննիչի կողմից առանց դատարանի որոշման, անձի բնակարան մուտք գործելն ու խուզարկություն կատարելը ոչ միայն ապացուցողական տեսանկյունից կարծեգրելի, այլև կհանգեցնի քննիչի կողմից տվյալ անձի բնակարանի անձեռնմխելիության իրավունքի խախտմանը, ինչը, փաստորեն, կհամարվի քրեորեն պատժելի արարք, քանի որ քննիչն ի սկզբանե իրավունք չի ունեցել առանց դատարանի թույլտվության մուտք գործել անձի բնակարան և նրա կամքին հակառակ կատարել խուզարկություն, և այդ ամենն արվել է ապօրինի: Կոնկրետանալով

քննչական գործողություններից մեկի՝ խուզարկության, իսկ առավելապես բնակարանի խուզարկության վրա՝ կարծում ենք, որ այդ առիթով անհրաժեշտ է վերանայել ունեցած իրավական հիմքերն ու մոտեցումները՝ օրենսդիր մարմնի կողմից քրեադատավարական օրենսդրության մեջ այդ քննչական գործողության ընթացակարգի ձևափոխմամբ, քանի որ գործնականում երբեմն անհրաժեշտություն է առաջանում շտապ, առանց հապաղելու կատարել բնակարանի անհետաձգելի խուզարկություն: Նման անհրաժեշտություն կարող է առաջանալ, օրինակ, ձերբակալված կասկածյալին գիշերային ժամին (անհետաձգելի դեպքերում) հարցաքննելուց հետո ապացույցներ ձեռք բերելու նպատակով բնակարանում խուզարկության անհապաղ կատարումը, քանի որ դրա հետաձգումը կարող է հանգեցնել ապացույցների ոչնչացմանը կամ թաքցնելուն, ինչու չէ, նաև ձևափոխելուն: Գործնականում դատարանները գիշերային ժամերին չեն աշխատում ու քննիչը ստիպված լավագույն դեպքում պետք է սպասի աշխատանքային ժամի սկսվելուն, որպեսզի բնակարանի խուզարկության թույլտվություն ստանալու համար միջնորդություն ներկայացնի դատարան, անցնի դրա հետ կապված դատավարական որոշակի ընթացակարգ, որից հետո, ստանալով այդ թույլտվությունը, ձեռնամուխ լինի բնակարանի խուզարկության իրականացմանը: Այստեղ արդարացիորեն հարց է առաջանում. իսկ ի՞նչ անել այս դեպքերում: Գտնում ենք, որ քրեադատավարական օրենսդրությունը պետք է թույլ տա անհապաղ բնակարանի խուզարկություն պահանջվելու դեպքերում այն իրագործել առանց դատարանի թույլտվության:

Բնականաբար այս գաղափարի հակադրոճողներն առաջ կքաշեն իրավապահ մարմինների աշխատակիցների կողմից իրենց լիազորությունների չարաշահման խնդիրը, սակայն գտնում ենք, որ այդ հնարավոր չարաշահումները կանխելու համար կարող են նախատեսվել համապատասխան իրավական մեթոդներ ու արգելքներ, ինչպես, օրինակ, նամակագրությունը, հեռախոսային խոսակցությունները և հաղորդակցության այլ ձևերը վերահսկելու համար, ինչը նույն ձևով ամրագրված է քրեական դատավարության օրենսգրքում¹¹:

Միաժամանակ այդ նույն օրենսգրքը, սահմանելով դատարանում օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների իրականացման վերաբերյալ միջնորդությունների քննարկման կարգը, նախատեսում է բացառություն, այն է՝ այն դեպքերում, երբ նախատեսված օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման իրականացման հապաղումը կարող է

հանգեցնել տեռորիստական ակտի կատարմանը, կամ հնարավոր են Հայաստանի Հանրապետության պետական, ռազմական կամ բնապահպանական անվտանգությանն սպառնացող իրադարձություններ կամ գործողություններ, օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմնի ղեկավարի որոշման հիման վրա թույլատրվում է նման միջոցառումների իրականացումը 48 ժամվա ընթացքում՝ այդ մասին ծանուցելով դատարանին նրան ներկայացնելով համապատասխան փաստաթղթերը: Այն դեպքերում, երբ դատարանը բավարար չի համարում օրենքով սահմանված օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման իրականացման հիմքերը, դրա իրականացումն անմիջապես դադարեցվում է, իսկ դրա իրականացման արդյունքում ձեռք բերված տեղեկությունները և նյութերը ենթակա են անհապաղ ոչնչացման: Հակառակ դեպքում դատարանը որոշում է կայացնում օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման իրականացումը թույլատրելու մասին¹²: Այս ընթացակարգը ամրագրված է նաև «Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքում¹³: Թեպետ օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմնին ի վերջո 48 ժամվա ընթացքում դատարանին ներկայացնում է արդեն իսկ կատարված աշխատանքների վերաբերյալ ի սկզբանե եղած անհրաժեշտությունն ու դրա հիմնավորումները, ինչպես նաև տվյալ պահին արդեն իսկ ձեռք բերած արդյունքը, նամանավանդ որ Սահմանադրությունն այդ հարցի շուրջ ամրագրել է նման բացառություններ: Իրականում ես դեմ չեմ բացառություն նախատեսելուն, պարզապես գտնում եմ, որ այդ բացառությունը, ինչպես բերված օրինակում, այնպես էլ քրեական գործի շրջանակներում անհապաղ բնակարանի խուզարկություն կատարելու համար պետք է նախատեսել ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում, որով կնախատեսվի բնակարանի խուզարկության կատարում՝ առանց դատարանի թույլտվության, բայց միաժամանակ քրեական դատավարության օրենսգրքի 31-րդ գլխում ամրագրված դրույթների խիստ պահպանմամբ՝ ընթերակաների, անձի և նրա ընտանիքի չափահաս անդամի, բնակարանային շահագործման կազմակերպության կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի ներկայացուցչի, անհրաժեշտության դեպքում թարգմանչի, մասնագետի ներկայությամբ. դրանից հետո միայն անհապաղ, բայց ոչ ուշ, քան, ասենք, 24 ժամվա ընթացքում այդ մասին ծանուցել դատարանին՝ նրան ներկայացնելով կատարված խուզարկության անհրաժեշտությունը վկայող նյութերն ու փաստաթղթերը:

Եվ եթե դատարանն անհիմն կհամարի այդ խուզարկությունը, ապա այդ քննչական գործողությամբ ձեռք բերված արդյունքները կկորցնեն իրենց սպացուցողական նշանակությունը:

Նման ընթացակարգով, ըստ էության, կահմանափակվեն ու կբացառվեն հնարավոր չարաշահումները և միաժամանակ կապահովվի քրեական գործի քննության բազմակողմանիությունը, լրիվությունը և օբյեկտիվությունը:

Բնակարանի անձեռնմխելիության խախտման վերաբերյալ Ուկրաինայի Հանրապետության քրեական օրենսգիրքը¹⁴, ինչպես նաև Բելառուսի Հանրապետության քրեական օրենսգիրքը¹⁵ որպես ծանրացուցիչ հանգամանք են նախատեսում նշված հանցանքը պաշտոնատար անձի կողմից կատարելը իր ծառայողական լիազորությունների օգտագործմամբ:

Շվեյցարիայի քրեական օրենսգրքի 186-րդ հոդվածը նույնպես քրեորեն պատժելի է համարում բնակարանի անձեռնմխելիության խախտումը: Հանցանքն օբյեկտիվ կողմի դրսևորման առումով երկրնտերի է, սակայն որևէ ծանրացուցիչ հանգամանք չունի, և չի նշվում պաշտոնատար անձի կողմից այն կատարելու մասին որևէ դրույթ:

Գ-Ղ-ը քրեական օրենսգիրքը բնակարանի անձեռնմխելիության խախտմանն անդրադարձել է երկու հոդվածներով՝ բնակարանի անձեռնմխելիության խախտումը և բնակարանի անձեռնմխելիության կոպիտ խախտումը, որտեղ դիսպոզիցիայից հետևում է, որ քրեորեն պատժելի է ոչ միայն բնակարան, այլև հասարակական ծառայությունների և տրանսպորտային միջոցների գտնվելու վայր ապօրինի մուտք գործելը, միաժամանակ պատասխանատվություն է նախատեսում ամբոխի կողմից հրապարակայնորեն հավաքվելու և բռնի ուժի կիրառմամբ նշված անձեռնմխելիությունը խախտելու համար: Երկու դեպքում էլ պաշտոնատար անձի կողմից այն կատարելու մասին որևէ դրույթ նշված չէ¹⁶:

Հարկ է նշել, որ բնակարանի անձեռնմխելիության խախտման հետ կապված կա ևս մեկ հիմնահարց, որը կցանկանայի ներկայացնել:

Քրեական դատավարության օրենսգրքում բնակարանն հասկացության մեջ ներառված է նաև մասնավոր կամ ծառայողական ավտոմեքենան¹⁷: Հետևաբար, ավտոմեքենայի խուզարկությունը ևս պետք է կատարվի դատարանի թույլտվությամբ: Այնինչ՝ գործնականում կարելի է ասել՝ ընդհանրապես ավտոմեքենայի խուզարկությունը չի կատարվում դատարանի թույլտվությամբ, միաժամանակ այդ նույն դատարանը ավտոմեքենայի նման ձևով

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

կատարված խուզարկությանը ստացված փաստական տվյալները սովորաբար չի համարում անօրինական ճանապարհով ձեռք բերված տվյալներ: ՌԴ քրեական օրենսգիրքը նույնպես պատասխանատվություն է նախատեսում ծառայողական լիազորություններ իրականացնող անձի կողմից բնակարանի անձեռնմխելիության խախտման համար: Բայց միաժամանակ հողվածում ծանոթության կարգով պարզաբանում է «բնակարան» հասկացությունը¹⁸, որը համահունչ է ՌԴ քրեական դատավարության օրենսգրքում սահմանված «բնակարան» հասկացության հետ, որտեղ բնակարան հասկացության մեջ ընդգրկված չէ մասնավոր կամ ծառայողական ավտոմեքենան¹⁹: Կարծում ենք, որ ՌԴ օրենսդիր մարմինն առավել ճիշտ է վարվել՝ «բնակարան» հասկացությունը քրեական օրենսգրքում սահմանելով, քանի որ ՀՀ քրեական օրենսգրքում ոչ միայն չկա այդ հասկացության պարզաբանումը, այլև դրա պարզաբանման հետ կապված որևէ հղում, որպես հիմք, չի կատարվում քրեական դատավարության օրենսգրքի համապատասխան հողվածին:

ՀՀ քր. օր.-ի 149-րդ հողվածը քրեական պատասխանատվություն է նախատեսում քաղաքացու ընտրական կամ հանրաքվեի իրավունքի ազատ իրականացմանը կամ ընտրական կամ հանրաքվեի հանձնաժողովի աշխատանքին խոչընդոտելը, ինչպես նաև ընտրական կամ հանրաքվեի հանձնաժողովի կամ նախաձեռնող խմբի անդամի, թեկնածուի կամ նրա վստահված անձի, դիտորդի, զանգվածային լրատվության միջոցի ներկայացուցչի, կուսակցության (կուսակցությունների դաշինքի) լիազորած անձի լիազորությունների իրականացմանը խոչընդոտելու համար: Սահմանադրության 2-րդ հողվածի համաձայն՝ ժողովուրդն իր իշխանությունն իրականացնում է ազատ ընտրությունների, հանրաքվեների, ինչպես նաև Սահմանադրությանը նախատեսված պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու պաշտոնատար անձանց միջոցով: Սահմանադրության 7-րդ հողվածի համաձայն՝ Ազգային ժողովի և համայնքների ավագանիների ընտրությունները, ինչպես նաև հանրաքվեներն անցկացվում են ընդհանուր, հավասար, ազատ և ուղղակի ընտրական իրավունքի հիման վրա՝ գաղտնի քվեարկությամբ, իսկ 48-րդ հողվածի համաձայն՝ Ազգային ժողովի ընտրության կամ հանրաքվեի օրը տասնութ տարին լրացած Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիներն ունեն ընտրելու և հանրաքվեին մասնակցելու իրավունք (բացառությամբ օրինական ուժի մեջ մտած վճռով անգործունակ ճանաչված,

ինչպես նաև դիտավորությամբ կատարված ծանր հանցանքների համար օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով դատապարտված և պատիժը կրող անձինք):

Ընտրությունների և հանրաքվեների նախապատրաստման, կազմակերպման և անցկացման հետ կապված հարցերը կարգավորվում են ՀՀ մի շարք օրենքներով²⁰:

Զննարկվող հանցագործության օբյեկտը ՀՀ քաղաքացիների ընտրական կամ հանրաքվեի իրավունքի և ընտրական հանձնաժողովների աշխատանքների ու ընտրությանը մասնակցող անձանց լիազորությունների ազատ իրականացման ապահովմանն ուղղված հասարակական հարաբերություններն են:

Հանցագործության օբյեկտիվ կողմը բնութագրվում է հետևյալ արարքներից որևէ մեկի կատարմամբ՝

ա. քաղաքացու ընտրական կամ հանրաքվեի իրավունքի ազատ իրականացմանը խոչընդոտելով,

բ. ընտրական կամ հանրաքվեի հանձնաժողովի աշխատանքին խոչընդոտելով,

գ. ընտրական կամ հանրաքվեի հանձնաժողովի անդամի լիազորությունների իրականացումը խոչընդոտելով,

դ. նախաձեռնող խմբի անդամի, թեկնածուի կամ նրա վստահված անձի, դիտորդի, զանգվածային լրատվության միջոցի ներկայացուցչի, կուսակցության (կուսակցությունների դաշինքի) լիազորած անձի լիազորությունների իրականացմանը խոչընդոտելով:

Խոչընդոտել նշված բոլոր դեպքերում նշանակում է ցանկացած եղանակով որոշակի արգելքներ, խոչընդոտներ ստեղծելը: Հանցակազմը ձևական է, ու հանցանքն ավարտված է համարվում նշված իրավունքների իրականացմանը ցանկացած եղանակով խոչընդոտելու պահից:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 149-րդ հողվածի 2-րդ մասում, ի թիվս այլ ծանրացուցիչ հանգամանքների, նախատեսված է նաև հանցանքի կատարումը՝ պաշտոնեական դիրքն օգտագործելով: Այդ եղանակով տվյալ հանցանքի կատարումն առկա է, օրինակ, երբ դպրոցի տնօրենը, որտեղ գործելու է ընտրական հանձնաժողովը, ստեղծում է արհեստական խոչընդոտներ ընտրությունների թեկնածուի այս կամ այն վստահված անձի գործունեության համար, կամ ընտրատեղամասում իր ծառայությունն իրականացնող ոստիկանության աշխատակցի կողմից դիտորդի, զանգվածային լրատվության միջոցի ներկայացուցչի, կուսակցության (կու-

սակցությունների դաշինքի) լիազորված անձի լիազորությունների իրականացմանը խոչընդոտելով:

Քննարկվող հանցակազմի նկարագրության (դիսպոզիցիան) հետ կապված ՌԴ քրեական օրենսգիրքը որոշակիորեն այլ ձևակերպում ունի և պատասխանատվություն է նախատեսում քաղաքացիների ընտրական կամ հանրաքվեի իրավունքի ազատ իրականացմանը խոչընդոտելուն, քվեարկության գաղտնիության խախտման, ընտրական հանձնաժողովի, հանրաքվեի հանձնաժողովի, ինչպես նաև այդ հանձնաժողովների անդամների լիազորությունների իրականացմանը խոչընդոտելու համար. որպես ծանրացնող հանգամանք է նախատեսում հանցանքի կատարումը՝ ծառայողական դիրքի օգտագործմամբ, ինչպես նաև սահմանված է մեկ այլ՝ ինքնուրույն հանցակազմ, որտեղ հատուկ շեշտադրմամբ ամրագրված է գուտ պաշտոնեական և ծառայողական դիրքը օգտագործելու գործոնը և պատասխանատվություն է նախատեսվում, պաշտոնեական կամ ծառայողական դիրքը օգտագործելով, ընտրական կամ հանրաքվեի հանձնաժողովի՝ օրենսդրությամբ ամրագրված լիազորությունների իրականացմանը միջամտելուն՝ նպատակ ունենալով ազդել դրանց որոշումների վրա, մասնավորապես պաշտոնատար անձի պահանջով կամ հրամանով թեկնածուների գրանցման հարցերի, թեկնածուների ցուցակների, ընտրողների ձայների հաշվարկման և այլ հարցերի հետ կապված, որոնք բացառապես հանդիսանում են ընտրական կամ հանրաքվեի հանձնաժողովի իրավասությունը²¹ :

Ակնհայտ է, որ ռուսական օրենսդրությունն առավել ընդարձակ մոտեցմամբ է ամրագրել քննարկվող հանցակազմի օբյեկտիվ կողմը՝ մանրամասն ներկայացնելով պաշտոնեական և ծառայողական դիրքի օգտագործման դրսևորումները:

Ուկրաինայի քրեական օրենսգիրքը տարանջատում է ընտրական իրավունքի և հանրաքվեի իրավունքի իրականացմանը խոչընդոտելու համար պատասխանատվությունը և նախատեսում այն առանձին, հոդվածներում²², որտեղ պատասխանատվություն է նախատեսում բռնությամբ, խաբեությամբ, սպառնալիքով, կաշառելով կամ այլ կերպ քաղաքացու ընտրելու կամ ընտրվելու ազատ իրավունքին խոչընդոտելու համար, ինչպես նաև, որպես ծանրացուցիչ հանգամանք, նախատեսում է տվյալ հանցանքի կատարումը ոչ միայն պաշտոնատար անձի կողմից իր ունեցած իշխանության կամ ծառայողական դիրքի օգտագործմամբ կատարելը, այլ նաև հանցանքը ընտրական հանձնաժողովի անդամի կողմից կատարելը: Այսինքն՝ որ-

պես ծանրացուցիչ հանգամանք, հատուկ և առանձին նշվում է նաև ընտրական հանձնաժողովի անդամի կողմից այդ հանցանքը կատարելու տարբերակը:

Բելառուսի Հանրապետության քրեական օրենսգիրքն իր մեջ ընդգրկում է թե՛ ՀՀ քրեական օրենսգրքով նախատեսված եղանակները և թե՛ այլ եղանակներ, ինչպես նաև ծանրացուցիչ հանգամանք է դիտում այդ հանցանքը պաշտոնատար անձի կողմից իր լիազորությունների չարաշահմամբ կատարելու դեպքը²³ :

Շվեյցարիայի քրեական օրենսգիրքն առանձին հոդվածներով է անդրադառնում նշված հանցագործության օբյեկտիվ կողմի դրսևորումներին, որտեղ պատասխանատվություն է նախատեսվում ընտրական հանձնաժողովի աշխատանքին խոչընդոտելու և քաղաքացու ընտրական կամ հանրաքվեի իրավունքի ազատ իրականացմանը խոչընդոտելու համար: Սակայն Շվեյցարիայի քրեական օրենսգիրքը քրեական պատասխանատվության մասով որևէ նորմ չի նախատեսում ընտրական կամ հանրաքվեի հանձնաժողովի կամ նախաձեռնող խմբի անդամի, թեկնածուի կամ նրա վստահված անձի, դիտորդի, զանգվածային լրատվության միջոցի ներկայացուցչի, կուսակցության (կուսակցությունների դաշինքի) լիազորված անձի լիազորությունների իրականացմանը խոչընդոտելու համար: Միաժամանակ հատկանշական է, որ Շվեյցարիայի քրեական օրենսգրքի ընտրությունների արդյունքների կեղծման համար պատասխանատվության շրջանակներում որպես ծանրացնող հանգամանք նախատեսել է հանցավորի ծառայողական դիրքն օգտագործելու հանգամանքը²⁴ :

Քննարկվող հանցագործությանն է անդրադարձել նաև ԳԴՀ քրեական օրենսգիրքը, որտեղ նույնպես, որպես ծանրացուցիչ հանգամանք, չի նախատեսվում հանցանքը ծառայողական դիրքն օգտագործելու կամ պաշտոնեական լիազորությունները²⁵ չարաշահելու եղանակով կատարելու դեպքերը :

Այսպիսով, ամփոփելով մարդու վերը հիշատակված սահմանադրական իրավունքների և ազատությունների դեմ ուղղված հանցագործությունները և դրանց որակման առանձնահատկությունները, գտնում են, որ

1. ՀՀ քրեական օրենսգրքի համապատասխան հոդվածներում «պաշտոնեական դիրքն օգտագործելով կատարելը» բառերը անհրաժեշտ է փոխարինել «ծառայողական դիրքը օգտագործելով կատարելը» բառերով, քանզի վերոշարադրյալ՝ բլանկետային դիսպոզիցիա ունեցող, հանցագործու-

թյունները կարող են կատարվել նաև պաշտոնատար անձ չհամարվող պետական ծառայողների ու տեղական ինքնակառավարման մարմինների ծառայողների կողմից, ինչպես նաև պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմին չհանդիսացող առևտրային կամ ոչ առևտրային կազմակերպություններում մշտապես, ժամանակավորապես կամ առանձին լիազորությամբ կազմակերպական-տնօրինչական, վարչատնտեսական գործառույթներ իրականացնող անձանց կողմից. բացի այդ, եթե նշված հանցանքները կատարվում են պաշտոնեական դիրքի օգտագործմամբ, ապա յուրաքանչյուր դեպքում անհրաժեշտություն է առաջանում քննարկել նաև ՀՀ քրեական օրենսգրքի 308-րդ հոդվածի (պաշտոնեական լիազորությունները չարաշահելը) կիրառման անհրաժեշտությունը, այլ կերպ ասած՝ առաջանում է հանցավոր արարքն այդ հոդվածով ևս համակցության կարգով որակելու խնդիր, ուստի ամեն անգամ այդ հանցանքների կատարման դեպքում ի հայտ է գալիս նաև ՀՀ քրեական օրենսգրքի 308-րդ հոդվածի կիրառման անհրաժեշտությունը, քանի որ, որպես կանոն, այդ հանցանքները պաշտոնատար անձանց կողմից կատարվում են՝ հենց պաշտոնատար անձի կողմից իր պաշտոնեական դիրքը ծառայողական շահերին հակառակ օգտագործելով կամ ծառայողական պարտականությունները չկատարելով, շահադիտական, անձնական այլ շահագրգռվածությունից կամ խմբային շահերից ելնելով:

2. Բնակարանի խուզարկության մարտավարական իմաստն ու արդյունավետությունն ապահովելու նպատակով առաջարկում են բնակարանի անհապաղ խուզարկություն կատարելու անհրաժեշտության դեպքում կատարել այն՝ առանց նախապես դատարանի թույլտվությունը ստանալու,

բայց միաժամանակ քրեական դատավարության օրենսգրքի 31-րդ գլխում ամրագրված դրույթների խիստ պահպանմամբ, որոնցում նախատեսված անձանց ներկայությամբ (ընթերականեր, անձի և նրա ընտանիքի չափահաս անդամի ներկայություն, բնակարանային շահագործման կազմակերպության կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի ներկայացուցիչ, անհրաժեշտության դեպքում թարգմանիչ, մասնագետ և այլն) և դրանից հետո միայն անհապաղ, բայց ոչ ուշ, քան 24 ժամվա ընթացքում այդ մասին ծանուցել դատարանին՝ ներկայացնելով կատարված խուզարկության անհրաժեշտությունը վկայող նյութերն ու փաստաթղթերը: Եվ եթե դատարանն անհիմն կհամարի այդ խուզարկությունը, ապա խուզարկության արդյունքում ձեռք բերված փաստական հանգամանքները կկորցնեն իրենց ապացուցողական նշանակությունը:

3. Ավտոմեքենայի խուզարկության օրինակականության խախտումներ թույլ չտալու և կատարվող քննության համար ընթացակարգային առումով ավելորդ ու անհարկի բարդություններ չստեղծելու համար առաջարկում են ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքով սահմանված «բնակարան» հասկացության բովանդակությունից հանել «ավտոմեքենա» բառը, իսկ ավտոմեքենայի խուզարկությունը նախատեսել ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի համապատասխան հոդվածի այլ մասով կամ մեկ այլ հոդվածով և այն իրականացնել պարզապես ավտոմեքենան տիրապետողի, տնօրինողի, օգտագործողի կամ այլ՝ գործով չշահագրգռված երրորդ անձանց և ընթերակաների մասնակցությամբ:

¹ Տե՛ս ՀՀ քրեական օրենսգրքը. 2003թ., հոդվ. 146, մաս 2:

² Տե՛ս ՀՀ քրեական օրենսգրքը. 2003թ., հոդվ. 147, մաս 3:

³ Տե՛ս ՀՀ քրեական օրենսգրքը. 2003թ., հոդվ. 149, մաս 2, կետ 4:

⁴ Տե՛ս ՀՀ քրեական օրենսգրքը. 2003թ., հոդվ. 146, մաս. 2:

⁵ Տե՛ս Уголовный кодекс РФ. 1996г., ч.2, ст. 138.

⁶ Տե՛ս Уголовный кодекс РФ. 1999г., ч.2, ст. 203:

⁷ Տե՛ս Շվեյցարիայի Համադաշնության քրեական օրենսգրքը. 1937թ., հոդվ. 179,179.1,179.2:

⁸ Տե՛ս Գերմանիայի դաշնության քրեական օրենսգրքը. 1998թ. խմբագրությամբ, հոդվ.201,202, 206:

⁹ Տե՛ս ՀՀ քրեական օրենսգրքը. 2003թ., հոդվ. 147, մաս 3:

¹⁰ Տե՛ս Մ.Վ. Գրիգորյան. Քրեական իրավունք (ընդհանուր մաս) ուսումնական ձեռնարկ, Երևան. 2003թ., էջ 254-255:

- ¹¹ Տե՛ս ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրք. 1998թ., հոդվ.239, 241:
- ¹² Տե՛ս ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրք. 1998թ., հոդվ.284, մաս 3, 8:
- ¹³ Տե՛ս Օսլերատիվ հետախուզական գործունեության մասին ՀՀ օրենք. 2007թ., հոդվ. 32:
- ¹⁴ Տե՛ս Уголовный кодекс Украины. 2001г., ч.2, ст. 162.
- ¹⁵ Տե՛ս Уголовный кодекс РБ. 1999г., ч.2, ст. 202.
- ¹⁶ Տե՛ս Գերմանիայի դաշնության քրեական օրենսգիրք՝ 1998թ. խմբագրությամբ, հոդվ. 123, 124:
- ¹⁷ Տե՛ս ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրք. 1998թ., հոդվ.6, կետ 46:
- ¹⁸ Տե՛ս Уголовный кодекс РФ. 1996г., ст. 139.
- ¹⁹ Տե՛ս Уголовный процессуальный кодекс РФ. 2001г., п. 10, ст. 5.
- ²⁰ Տե՛ս ՀՀ ընտրական օրենսգիրք. 1999թ., «Հանրաքվեի մասին» ՀՀ օրենք. 2001թ., «Տեղական հանրաքվեի մասին» ՀՀ օրենք. 2002թ.:
- ²¹ Տե՛ս Уголовный кодекс РФ. 1996г., ч. 1,2,3, ст. 141.
- ²² Տե՛ս Уголовный кодекс Украины. 2001г., ст. 157,16..
- ²³ Տե՛ս Уголовный кодекс РБ. 1999г., ч.1,2, ст. 191.
- ²⁴ Տե՛ս Շվեյցարիայի Համադաշնության քրեական օրենսգիրք. 1937թ., հոդվ. 279, 280, 282:
- ²⁵ Տե՛ս Գերմանիայի դաշնության քրեական օրենսգիրք՝ 1998թ. խմբագրությամբ, հոդվ.107,108:

Գրականություն

- 1. ՀՀ Սահամնադրություն. 1995թ.՝ 2015թ. կատարված փոփոխություններով:
- 2. Парога А.И. Учебник. Уголовное право России 2006г..
- 3. Серебренников А.В. Учебник. Уголовное право 2000г..
- 4. Головенков П.В. Научно практический комментарий к УК ФРГ 2003г..
- 5. Лебедев В.М. Комментарий к УК РФ 4-е издание 2005г..
- 6. Գրիգորյան Մ.Վ. Քրեական իրավունք (ընդհանուր մաս). ուսումնական ձեռնարկ, 2003թ:

Այկ Իսրաելյան
Преподаватель группы медицинского права
Ереванского государственного университета
Им. Мхитара Гераци

РЕЗЮМЕ

Особенности квалификации некоторых преступлений против конституционных прав и свобод

Статья посвящена проблемам квалификации преступлений против некоторых конституционных прав и свобод, предусмотренных УК РА. Автор проанализировал некоторые вопросы уголовно-правовой оценки этих преступлений, в диспозициях которых, по мнению автора, необходимо произвести изменения, учитывая тот факт, что они совершаются специальными субъектами.

Ключевые слова: тайна переписки, телефонных переговоров, почтовых, телеграфных или иных сообщений, неприкосновенность жилища, обыск, служебное положение, избирательное право.

Hayk Israelyan
Lecturer of Health Law department
at Mkhitar Heratsi State Medical University

SUMMARY

**Qualifications of crimes specifications
directed against some constitutional rights and freedoms of man**

The article is dedicated to the qualification of certain peculiarities of Criminal Code of Republic of Armenia provided for Crimes against constitutional human rights and freedoms. The author also presents the issues related to the legal assessment of the crimes of which dispositions, in author’s opinion, it is necessary to make appropriate amendments, especially considering the fact that they are carried out by special units.

Keywords: correspondence, telephone conversations, postal, telegraphic or other communications privacy, housing immune, search, position, the right to vote.

Վարդան Սախկայան

ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի
և իրավունքի ինստիտուտի ասպիրանտ

ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԷԱԿԱՆ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ

Հոդվածում հեղինակը հանգամանորեն վերլուծության է ենթարկել իրավունքի՝ որպես սոցիալական նորմատիվ կարգավորիչի հիմնատարրի էական բնութագրիչները, բացահայտել է դրանց բովանդակային առանձնահատկությունները:

Հիմնաբառեր- իրավունք, իրավունքի էություն, իրավունքի հատկանիշ, նորմատիվություն, որոշակիություն, իշխանական բնույթ, համապարտադրականություն:

Իրավունքի սոցիալական նշանակության հասկացության և էության բացահայտումը անհնար է, քանի դեռ չի բացահայտվել նրա էական, հիմնային և ելակետային հատկանիշները, որոնց շնորհիվ այն տարբերվում է մյուս նորմատիվ կարգավորիչներից:

Իրավունքի նման առավել էական հատկանիշներին դասվում են 1) պետական-կամային բնույթը, 2) նորմատիվությունը, 3) իշխանական բնույթը, 4) ձևական որոշակիությունը: Իր հերթին իրավունքի հասկացության գլխավոր բաղադրիչներ ներկայացնող այդ հատկանիշներից յուրաքանչյուրի բովանդակությունը տարբերակվում է համալիր, բազմամակարդակ բնույթով, բարդ կառուցվածքով, ինչը ձևավորվում է իրավունքի տվյալ հիմնական հատկանիշը բացահայտող և կոնկրետացնող մի շարք առանձնահատուկ գծերից և հատկություններից:

Իրավունքի պետական-կամային բնույթը կայանում է նրանում, որ իրավունքը արտահայտում է հասարակության պետական կամքը, որը պայմանավորված է վերջինիս տնտեսական, մշակութային, ազգային, կրոնական, ժողովրդագրական և այլ պայմաններով:

Իրավունքը անիմաստ է մարդկանց գիտակցված, կամային գործունեությունից դուրս: Իրավունքը միշտ հանդիսանում է կամք, սակայն ցանկացած կամք իրավունք չէ: Այսպես իրավունք չի հանդիսանում առանձին անհատի, այս կամ այն սոցիալական խմբերի, շերտերի, դասերի կամքը: Ինքնին իրավունք չի դառնում նաև քաղաքական կուսակցությունների և հասարակական միավորումների փաստաթղթերում արտահայտված կամքը:

Իրավունքի գիտակցական-կամային բնույթն արտահայտվում է նրանում, որ այն մարդկային գիտակցության միջոցով արտացոլում է այդ պահանջումները և շահերը, հասարակական օրինաչափությունները: Այդպիսով, իրավունքը գիտակցված նորմերի ամբողջություն է: Իրավունքը նաև մարդկանց կամքի դրսևորումն է, քանի որ դրանում

սահմանվում է նրանց ապագա վարքագիծը, իրավունքի միջոցով կենսագործվում են սուբ-յեկտիվ շահերը, պահանջումները, նպատակները:

Իրավունքը հասարակության պետական կամքն է¹. ոչ թե կառավարող դասի, այլ հատկապես՝ հասարակության: Պետական կամքի նորմատիվային հասկացության նման մեկնաբանությունում նորը բխում է համամարդկային տեսանկյունից և իրավունքի իմացության անհրաժեշտության ընդունումից, դրա հասկացության բացահայտումից, վերջինի միաժամանակ և՛ ընդհանուր սոցիալական, և՛ դասային հիմքերի համակցման հաշվառմամբ:

Իրականում, պետությունով «անցնում», կամ որ նույն բանն է, «օրենքի կարգավիճակ է ստանում», պետական, բոլոր մարդկանց համար պարտադիր է դառնում ոչ միայն իշխանական դասի, այլ նաև տվյալ հասարակության դասերի, շերտերի և այլ սոցիալական ձևավորումների շահերը և հավակնությունները արտահայտող կամքը: Ձգտելով առկա հակասությունների նվազեցման և հաղթահարմանը, տարբեր սոցիալական շերտերի միջև փոխգիջմանը, պետությունը հաշվի է առնում, շտկում և ընդհանրացնում հասարակության բարդ և հակասական կամքը՝ տալով դրան նոր հատկություններ և համընդհանուր արտահայտում պետական կամային արտահայտման ձևով: Կամքի այլ տարատեսակներից պետական կամքը տարբերվում է. նրանով, որ. առաջին՝ դրանում կենտրոնացվում են բնակչության տարբեր դասերի և խմբերի տնտեսական, սոցիալական, մշակութային և այլ հետաքրքրությունները և հավակնությունները, երկրորդ՝ այն, լինելով անկախ առանձին անձանց և միավորումների կամքից պարտադիր է ամբողջ հասարակության համար, երրորդ՝ այն օբյեկտացվում է պետությունից բխող և դրա կողմից պահպանվող ընդհանուր պարտադիր դրույթներում, վարքագծի կանոններում, որոնք անվանվում են իրավական կամ իրավաբանական նորմեր, հանդիսանում են մարդկանց միջև հարաբերությունների տարատե-

www.journal.lawinstitute.am

սակ իշխանական-պաշտոնական կարգավորիչներ:

Հատկապես հասարակության նման պետական կամքը, որը մարմնավորված է իրավական նորմերում, հանդիսանում է հենց իրավունքը:

Իրավունքի էությունը և բովանդակությունը սահմանվում է ոչ միայն տվյալ հասարակության տնտեսական կառուցվածքով, այլ նաև քաղաքականությամբ, բարոյականությամբ, իրավագիտակցությամբ, գիտությամբ, մշակույթով, կրոնով և սոցիալական կյանքի բոլոր այլ իրականություններով, որոնք ձեռք են բերվել քաղաքակրթության մակարդակով:

Հատուկ ուշադրության է արժանի այնպիսի համամարդկային գործոնը, որը արդեն մի քանի հարյուրամյակ ունի հզոր ազդեցություն իրավունքի ձևավորման և զարգացման վրա, ինչպես մարդու բնական, ի ծնե անօտարելի իրավունքի վերաբերյալ ուսմունքն է, որը պետք է ընկած լինի տվյալ պետությունում գործող պոզիտիվ, պաշտոնական իրավունքի հիմքում: Միայն այս դեպքում, համաձայն բնական-իրավական ուսմունքի (Հ. Գրոցիոս, Բ. Սպինոզա, Թ. Հոբբս, Ջ. Լոկ, Ս. Պուֆենդորֆ, Ֆ. Վոլտեր, Շ. Մոնտեսքյո, Ժ-Ժ. Ռուսո, Ա.Ն. Ռադիշև և ուրիշներ), վերջինս ընդունվում է մարդկային գիտակցությանը, բնույթին համապատասխանող և այդ իսկ պատճառով՝ մարդասիրական և արդարացի:

Նրանից հետո, երբ բնական-իրավական տեսության կողմից հռչակված օրենքները, որոնք սինթեզում են իրավագիտակցության և բարոյականության սկզբունքների և գաղափարների վերաբերյալ համամարդկային պատկերացումները, առաջին անգամ ստացան պետական կամքի որակով արտահայտում ֆրանսիական հեղափոխության հիասքանչ փաստաթղթերից մեկում՝ Մարդու և քաղաքացու ազատությունների հռչակագրում (1789թ.), դրանք անցան բարդ և երկար ճանապարհ, որը նշանավորվեց ՄԱԿ-ում Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի (1948թ.) միջազգային-իրավական ընդունմամբ և անձի իրավունքների և ազատությունների վերաբերյալ միջազգային և ներպետական փաստաթղթերում դրանց հետագա զարգացմամբ³: Հարցը՝ համապատասխանում կամ չի համապատասխանում այս կամ այն պետության իրավունքը մարդու և քաղաքացու բնածին, հիմնարարական իրավունքների և ազատությունների ընդունման և պաշտպանության գաղափարներին, դարձավ տվյալ պետության և իրավունքի դեմոկրատական կամ անբողջատիրական բնույթի սահմանման միջազգային ընդունված չափորոշիչ:

Խորհրդային անցյալում երկարատև տասնամյակների ընթացքում բնական-իրավական տեսությունը մյուսներին՝ այսպես կոչված «գաղափարական, բուրժուական» ուսմունքներին, զուգահեռ դրգմատիկ դիտարկվում էր որպես պաշտոնական գաղափարախոսության հետ անհամատեղելի. իրավագիտությունում գերակայում էր բնական և պոզիտիվ իրավունքների անհիմն հակադրումը:

Բնական-իրավական տեսության գաղափարների ազդեցությունը ժամանակակից ազգային իրավունքի զարգացման վրա ստացավ պաշտոնական ընդունում և արտահայտում ՀՀ Սահմանադրությունում:

Դրա հետ անմիջականորեն կապված է ազգային իրավունքի բարոյական հիմքերի խորացման, ժողովրդավարական հասարակության իրավունքի և բարոյականության մերձեցման, դրանց միջև ծագող հակասությունների հնարավոր հաղթահարման ներկայիս գործընթացը: Համապատասխանաբար նոր պահերից մեկը, որը բնութագրում է իրավունքին նորմատիվային մոտեցումը, կայանում է իրավունքի բնական դպրոցի գաղափարներից նախկինում գոյություն ունեցող հեռացման լիարժեք հաղթահարման ձգտման մեջ, վերջինս ապահովում է բնական և պոզիտիվ իրավունքի միասնությունը տեսությունում և գործնականում:

Այսպիսով, նրանում, որ իրավունքը հասարակության պետական կամքն է իր զարգացման տվյալ փուլում, որը պայմանավորված է իր գոյության տնտեսական, քաղաքական, հոգևոր և այլ պայմաններով, կայանում է իրավունքի համամարդկային և դասակարգային էությունը: Դրա անմիջական արտահայտում հանդիսանում է իրավունքի պետական-կամային բնույթի արտահայտումը: Իրավունքի այդ հատկանիշի վերլուծությունը անքակտելի կապված է դրա կարևոր այլ հատկանիշի՝ նորմատիվության դիտարկման հետ:

Իրավունքի նորմատիվային բնույթը կայանում է նրանում, որ իրավունքը՝ որպես հասարակության պետական կամք, արտահայտվում է իրական կյանքում տվյալ պետությունում պաշտոնապես ընդունվող և գործող իրավաբանական նորմաների համակարգը իրենց նյութական հասկացությունում:

Իրավագիտությունում նորմերի այդ համակարգը ընդունված է անվանել իրավունք օբյեկտիվ իմաստով՝ նկատի ունենալով, որ այն, հանդիսանալով հասարակության պետական կամքը, կախված չէ առանձին անհատների կամքից և հարմարացված չէ որևէ կոնկրետ սուբյեկտի: Դրանով իսկ օբյեկտիվ իրավունքը (նորմերի համակարգը) տարբերվում է իրավունքից սուբյեկտիվային իմաստ

տով (սուբյեկտիվ իրավունք) որպես իրավահարաբերության այս կամ այն մասնակցի (սուբյեկտի) իրավունք (լիազորություններ):

Իրավունքի նորմատիվային հատկանիշը հնարավորություն է տալիս բացատրել իրավունքի էության, բովանդակության և ձևի հարաբերակցությունը:

Դա բարդ, տարբեր հեղինակների, այսինքն՝ իրավունքի նորմատիվային հասկացության համախոհների կողմից տարբեր կերպ մեկնաբանվող հարց է: Հեղինակներից ոմանք միահյուսում են իրավունքի բովանդակությունը դրա էության, մյուսները՝ դրա ձևի հետ⁴:

Այս հարցի ճիշտ լուծում կարելի է գտնել՝ դիտարկելով վերջինիս պետական-կամային և նորմատիվային հատկանիշների տեսանկյունից: Եթե իրավունքի էությունը, այսինքն՝ տվյալ երևույթում գլխավորը, կայունը, օրինաչափը կայանում է նրանում, որ այն հանդիսանում է ամբողջ իրական կյանքով պայմանավորված հասարակության պետական կամքը, ապա դրա բովանդակությունը կազմում է այդ կամքի նորմատիվային արտահայտումը՝ պետությունից բխող ընդհանուր պարտադիր դրույթների, վարքագծի կանոնների համակարգ, որոնք իրենցից ներկայացնում են սոցիալական նորմաների առանձնահատուկ տարբերակ: Այլ կերպ, քան իշխանության կողմից ընդհանուր պարտադիր նորմերի հրապարակման կամ սանկցիավորման ուղիով, անհնարին է թվում վերածել հասարակական կամքը օրենքի, արտահայտել այն որպես պետական: Դրանով իսկ իրավունքի բովանդակությունը հսկում է տվյալ հասարակության իրավունքի էությունը այն կազմող իրավական նորմների ամբողջ բազմաձևությունում⁵:

Առանձին վերցված նորմը ելակետային կառուցվածքային տարր է, առաջնային բջջային իրավունք:

Իրավունքի նորմերը տարբերվում են այլ սոցիալական նորմերից (սովորույթներ, բարոյականության, հասարակական միավորումների նորմաներ և այլն) միայն իրենց բնորոշ առնձնահատկությունների, գծերի շարքով՝ պետության հետ կապ, պետական հարկադրությամբ խախտումներից պաշտպանություն, ընդհանուր պարտադիրություն, պաշտոնական որոշակիություն, ինստիտուցիոնալություն, հասարակական հարաբերությունների պաշտոնական կարգավորիչի որակ:

Պետության հետ իրավունքի նորմերի կապը կայանում է նրանում, որ դրանք, ի տարբերություն այլ սոցիալական նորմերի, հրատարակվում կամ սանկցիավորվում են պետության կողմից և պահ-

պանվում ոչ միայն դաստիարակությամբ և համոզմամբ, որը բնորոշ է նաև այլ սոցիալական նորմերին, այլ նաև, երբ դա անհրաժեշտ է, հարկադրական իրավական սանկցիայի կիրառությամբ:

Իրավագիտությունում, ինչպես հայտնի է, արդարացի քննադատության է արժանացել անցյալի սխալների որակով, Վիշինսկու անվան հետ կապված, ձևակերպումը, որը հանգեցնում է իրավունքը հարկադրության միջոցներին. դրա բոլոր կիրառությունները «ապահովվում են պետության հարկադրական ուժով»: Նման արտահայտությունները անհաջող, ոչ հստակ են, անընդունելի, քանի որ քաղաքացիների մեծամասնությունը, չնայած երկրում սոցիալ-տնտեսական դժվարություններին և բարդ քրեական իրավիճակին, ինքնակամ և գիտակցաբար համապատասխանեցնում է իր վարքագիծը իրավունքի նորմերին: Սակայն, ի տարբերություն բարոյականության, կորպորատիվ և այլ սոցիալական նորմերի, որոնց կատարման համար հարկադրության միջոցներ են հանդիսանում հասարակական ազդեցության տարբեր միջոցները, իրավունքի հետևում միշտ «կանգնած» է պետական ապարատը, որը իրավական նորմերի խախտման ժամանակ ունակ է հարկադրել դրանց պահպանությանը: Հետևաբար, «ոչ թե պետության հարկադրական ուժով իրավունքի ապահովման», այլ որպես իրավական նորմերի իրականացման, խախտումներից պաշտպանության երաշխիքի պետական հարկադրության հնարավորությունում է կայանում իրավունքի կարևորագույն առանձնահատկություններից մեկը:

Շարադրվածի հետ ուղղակի կապված է իրավունքի այլ կարևորագույն գիծը՝ պարտադիրությունը: Դա պետական ինքնիշխանության հետևանք և արտահայտում է: Իրավական նորմերի բոլոր այլ տարատեսակություններ (բարոյականություն, կորպորատիվություն, կրոնականություն և այլն) պարտադիր են բնակչության այս կամ այն հատվածի համար: Եվ միայն իրավունքը՝ նորմերի համակարգը, պարտադիր է բոլորի համար: Դրանով իսկ իրավունքին հատկացվում է հասարակության ամբողջ իրավական համակարգի օրինակականության և իրավակարգի նորմատիվային հիմքերի դերը:

Իրավունքի այլ անբաժանելի գիծը պաշտոնական սահմանվածությունն է, այսինքն նորմերի ճշտություն, հստակություն, ծավալունություն, կայունություն, որին մասնավորապես նպաստում են դրանց այնպիսի ներքին հատկություններ, ինչպես իրավական նորմերի առանձնահատուկ կառուցվածքը և դրանց արտաքին ձևավորման իրավաբա-

նական տեխնիկան:

Իրավունքի առանձնահատուկ կարևոր հատկություն, որը վերջինիս հաղորդում է պաշտոնական սահմանվածություն, հանդիսանում է վերջինիս ինստիտուցիոնալությունը. այն, ըստ իր նշանակության, կարող է դիտարկվել նաև որպես իրավունքի՝ իր նորմատիվային հատկանիշից բխող ինքնուրույն, տարբերակիչ առանձնահատկություն, որպես ձևական որոշակիություն:

Իրավունքի որոշակիությունը (ինստիտուցիոնալությունը) բնութագրվում է երկու կողմերով: Առաջինը կայանում է նրանում, որ, ի տարբերություն բարոյականության, իրավագիտակցության և հասարակական գիտակցման այլ ձևերի, իրավունքը դասվում է կառուցվածքի ինստիտուցիոնալ «հարկին»: Դրա համակարգը (ներքին կառուցվածքը) իրենից ներկայացնում է իրավական հաստատությունների, ինստիտուցիոնալ ձևավորումների համախումբ, որի շարքին դասվում են իրավունքի նորմը, իրավական ինստիտուտները, իրավունքի ոլորտները (և ենթաօլորտները):

Իրավունքի որոշակիության երկրորդ կողմը կայանում է նրանում, որ այն ձևավորող նորմերը հրատարակվում կամ սանկցիավորվում են պետության կողմից խիստ որոշակի ձևերով, օրինական համակարգերում, որոնցից են հանդիսանում տարբեր իրավաբանական աղբյուրները, և ամենից առաջ՝ օրենքները⁶:

Իրավունքի ձևի (աղբյուրի) տակ ընկալվում են հասարակության պետական կամքի արտահայտման որոշակի եղանակները (միջոցները): Ձևը ցույց է տալիս, թե ինչպիսիք են իրավունքի արտաքին արտահայտումները, ինչ ձևով է այն առկա և գործում իրական կյանքում: Ձևի միջոցով տեղի է ունենում պետական կամքին հասանելի և համընդհանուր բնույթի հաղորդում, այդ կամքի պաշտոնական իրականացում: Ձևի միջոցով իրավունքը կարծես ստանում է «կյանքի ուղեգիր», ձեռք բերում իրավաբանական ուժ:

Իրավունքի արտահայտման ձևերի ձևավորված տարատեսակությունների աղբյուրների (իրավունքի աղբյուրներ՝ իրավաբանական իմաստով) շարքին դասվում են իրավական ավանդույթը, դատական նախադեպը, նորմատիվային բովանդակությամբ պայմանագրերը, նորմատիվ ակտը:

Իրավունքի թվարկված նորմերը պետք է դիտարկվեն համապատասխան իրավական համակարգում իրավունքի այս կամ այն տեսակի գոյության և զարգացման կոնկրետ պայմանների հաշվարկով:

Ազգային իրավունքի արտահայտման հիմնա-

կան, առավել տարածված ձև հանդիսանում են նորմատիվային-իրավական ակտերը, որոնց շարքում առաջատար տեղը պատկանում է օրենքին:

ՀՀ Սահմանադրությանը համապատասխան օրենքը՝ Ազգային ժողովի կողմից ընդունված նորմատիվ ակտն է, որը հրապարակվում է խիստ որոշակի դեմոկրատական գործընթացի միջոցով՝ առավել կարևոր հասարակական հարաբերությունների կարգավորման համար, և տիրապետում է բարձրագույն իրավաբանական ուժով: Օրենքների և կանոնակարգային նորմատիվային ակտերին զուգահեռ ազգային իրավունքի արտահայտման ձևեր հանդիսանում են նորմատիվային բովանդակությամբ իրավական ավանդույթները, պայմանագրերը և իրավունքի այլ աղբյուրները: Այսպիսով, իրավական նորմը և օրենքը, ինչպես նաև իրավունքի ցանկացած այլ իրավաբանական աղբյուր, հարաբերակցվում են միմյանց հետ, որպես իրավունքի բովանդակություն և ձև:

Իրավունքի բովանդակության և ձևի առանձին դիտարկումը տրամաբանորեն թույլատրելի է միայն գիտական արստրակցման կարգով, հետազոտության հարմարավետության նպատակներով: Իրականում դրանք, ինչպես ճիշտ նկատում է Ա.Ֆ. Շերանովը, «միմյանցից զատ գոյություն չունեն. իրավունքի անձև բովանդակությունը նույնքան անհմաստ է, ինչքան դրա՝ բովանդակությունից զուրկ ձևը: Իրավունքի բովանդակությունը առկա է միայն այնքանով, որքանով այն ձևակերպված է. միայն որոշակի ձևի հետ միասնությունում գոյություն ունի տվյալ իրավունքի կոնկրետ բովանդակությունը: Այդ իսկ պատճառով խորապես սխալ կլիներ կարծել, որ իրավունքի ձևը. «հանդիսանում է իրավական բովանդակության պարզագույն բաղանջ»: Իրականում իրավունքի ձևը իրավունքի բովանդակության «գոյության ձև» է, «դրա կազմակերպման, դրան որոշակիության, օբյեկտիվության տրման միջոց»⁷: Հատկապես իրավունքի բովանդակության և ձևի միասնությունից բխում է դրա նորմատիվային ընկալումը:

Իհարկե, չի կարելի հաշվի չառնել, որ ցանկացած իրավունք, որը դուրս է եկել այս կամ այն պետական գրասենյակից, կամ առավել ևս «դարձված օրենք», համարժեք արտահայտում է հասարակության պետական կամք: Ալկինայտ է, որ իրավունքի համար այդ պարտադիր պահանջին չեն համապատասխանում վարչական նորմատիվային ակտերում (օրինակ՝ կապի, հաղորդակցության ուղիների, քաղաքացիական օդագնացության, մաքսային ծառայությունների, առևտրի և այլ մարմինների) դժբախտաբար հաճախ հանդիպող այնպիսի նորմե-

րը, որոնցում թույլատրվում է քաղաքացիների ազատությունների և իրավունքների, նրանց արժանապատվության, նյութական, բարոյական-մշակույթային հետաքրքրությունների ոտնահարում, գերակայում են եսասիրական, նեղ վարչական շահերը:

Դրա հետ կապված՝ իրավունքի տեսությունում հասունացել է իրավունքին որպես հասարակության պետական կամքին ՀՀ Սահմանադրության հիման վրա օրենքներում, կանոնակարգային նորմատիվային ակտերում և այլ իրավաբանական աղբյուրներում պարունակվող առանձին նորմաների համապատասխանության հստակ գիտական չափորոշիչների մշակման անհրաժեշտությունը:

Ինչպես նշում է Վ.Մ. Բարանովը, իրավունքի նորմի արդարացիությունը արտահայտում է «մարդկային առաջընթաց գործունեության զարգացման տեսակը, մակարդակը կամ տարրը արտացոլելու իմացական-գնահատողական կերպարի տեսքով դրա բովանդակության և ձևի պիտանելիության աստիճանը», որը ստուգվում է գործնականով: Դրան ի հակադրություն՝ փիլիսոփայական և հատուկ-իրավաբանական իմաստներով կեղծ հանդիսանում է, ըստ նրա կարծիքի, իրավական նորմը. «օբյեկտիվորեն պարունակում է համազգային, համապետական շահերի կարգավորվող գործունեության առաջընթաց-դրական զարգացում»:

Իրավունքին համապատասխանող հանդիսանում են միայն արդարացի նորմերը: Ինչ վերաբերում է հասարակության պետական կամքին, բնական օրենքներին՝ որպես պոզիտիվ իրավունքի բարոյական հիմքերին (բարոյա-էթնիկ սկզբունք-

ների) չհամապատասխանող նորմերի, որոնք խախտում են քաղաքացիների ազատությունները և իրավունքները, և դրանով կամ որևէ այլ կերպ հակասում ՀՀ Սահմանադրությանը, ապա դրանք կեղծ նորմեր են, որոնք չպետք է կիրառվեն և օրենքով հաստատված կարգով պետք է ենթարկվեն փոփոխության կամ անվավեր համարվեն:

Անհրաժեշտ է նշել, որ հասարակության պետական կամքին առանձին նորմերի համապատասխանության գնահատման վերը առաջարկված չափորոշիչները վերաբերում են միաժամանակ ինչպես իրավունքի բովանդակությանը, այնպես էլ ձևին:

Շարադրվածից տեսանելի է, որ ազգային իրավունքի բովանդակության և ձևի հստակ տարբերությանը զուգահեռ իրավունքի օրենքի նորմերի նորմատիվային հատկանիշը ընդգծում է դրանց միասնությունը և մեկ կարգայնությունը, մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությանը, օրինականությանը և իրավակարգի ամրապնդման, հասարակության և պետության առջև ծառայած խնդիրների լուծման իրավական ապահովվածությանը ուղղվածությունը:

¹ Վաղարշյան Արթուր, Պետության և իրավունքի տեսություն -2: Դասախոսություն: Երևան, 2011, էջ 19:

² Տե՛ս Дробышевский С.А. Политическая организация общества и право как явления социальной эволюции. М., 2015, с. 15-16.

³ Մանրամասն տե՛ս Ковалев А.А. Международная защита прав человека. М., 2013, с. 62-146.

⁴ Фарбер И.Е. О сущности права. Саратов. 1959. С. 45. Иодде О. С., Шаргородовский М.Д. Вопросы теории права. М., 1961, с. 53-54, 56 и др.

⁵ Տե՛ս Захарцев С.И. Некоторые проблемы теории и философии права. М., 2014, с. 45-46.

⁶ Տե՛ս Кудрявцев В. Н. Юридические нормы и фактическое поведение // Сов. государство и право. 1980. N 1. с. 15 и сл., Алексеева С. С. Право - институциональное социальное образование // Вопросы теории государства и права. Саратов.. 1983, с. 7 и сл.

⁷ Տե՛ս Шебанов А. Ф. Форма советского права. М., 1968, с. 24-25.

⁸ Տե՛ս Баранов В.М. Истинность норм советского права. Проблемы теории и практики. Саратов, 1989, с. 231,245.

Վարդան Սահակյան
Аспирант института философии,
социологии и права НАН РА

РЕЗЮМЕ

Существенные признаки права

В данной статье автор обстоятельно проанализировал существенные характеристики права как основного элемента социально-нормативного регулятора, определил их содержательные особенности.

Ключевые слова: право, сущность права, признак права, нормативность, определенность, форма правления, общеобязательность.

Vardan Sakhkalyan
PhD Student of the Institute of Philosophy,
Sociology and Law NAS RA

SUMMARY

The Essential features of law

In this article the author has analyzed in detail the essential characteristics of rights, as a fundamental element of social and normative regulator, has defined their substantial features.

Keywords: law, the essence of the law, a sign of law, regulatory, certainty, form of government, the overall obligation.

ԼԻԼԻԹ ՀՈՎԱՍԵՓՅԱՆ

Խ.Աբովյանի անվան հայկական պետական
մանկավարժական համալսարանի զարգացման և
կիրառական հոգեբանության ամբիոնի ասպիրանտ

ՀԱՆՑԱՎՈՐ ՎԱՐՔԻ ՕԲՅԵԿՏԻՎ ԵՎ ՍՈՒԲՅԵԿՏԻՎ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԻ ՀԱՐԱԲԵՐԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հոդվածի հեղինակը անդրադառնում է հանցավոր վարքի օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոնների հարաբերակցությանը, որը ենթադրում է, որ օբյեկտիվ գործոնները անցնում են անձի գիտակցության միջոցով և առաջացնում են հանցագործության դրդապատճառներ: Հանցագործությունն էլ ինքն իրեն հակառակ ազդեցություն է գործում անձի վրա՝ խաթարելով նրա սոցիալական որակները: Այդ կերպ տեղի է ունենում պատճառ և հետևանքի փոխադարձ ազդեցություն միմյանց վրա:

Հիմնարարը և արտահայտություններ- Օբյեկտիվ գործոն, սուբյեկտիվ գործոն, հարաբերակցություն:

Հակահասարակական վարքի պատճառակա-
նության շրթայում փոխադարձ կապի և փոխպայ-
մանավորվածության մեջ են օբյեկտիվ և սուբյեկ-
տիվ գործոնները, որոնք, ըստ ճանաչված քրեա-
բանների և իրավաբանական հոգեբանների, հոգե-
բանա-քրեաբանական հետազոտության հիմ-
նախնդիր են:

Սուբյեկտիվ գործոն ասելով՝ հասկանում ենք
գիտակցությունը և դրա ազդեցությունը օբյեկտիվ
պայմանների զարգացման վրա: Օբյեկտիվ պայ-
մանները (օբյեկտիվ գործոն) այն հանգամանք-
ներն են, որոնք կախված չեն սուբյեկտից, գիտակ-
ցությունից, կամքից, առանձին մարդկանց ցանկու-
թյունից: Դրա հետ մեկտեղ այդ հանգամանքները
որոշում են մարդկանց գործունեության բնույթը,
նրանց գիտակցությունը, կամքը (2, էջ 13):

Քանի որ սուբյեկտիվ և օբյեկտիվ գործոնները
գտնվում են հարաբերակցության մեջ, ապա հան-
ցավոր վարքը վերլուծելիս անհրաժեշտ է բացա-
հայտել ինչպես օբյեկտիվ, այնպես էլ սուբյեկտիվ
գործոնները, որոնք բացասականորեն են ազդում
անձի վարքի վրա և պայմանավորում են նրա հա-
կահասարակական վարքագիծը: Վ.Ն. Կուդր-
յավցևը գտնում է, որ ելակետային պահ այս դեպ-
քում հանդիսանում է շեղումը անձնավորության
պահանջմունքների և հետաքրքրությունների ոլոր-
տում: Անձի հակահասարակական ուղղվածությու-
նը այս ոլորտում կարող է բերել օրենքով արգելված
և բարոյականության նորմերին հակասող վարքի
նպատակների ընտրությանը (3, էջ 96-97):

Իրավախախտումը ծագում է օբյեկտիվ և սուբ-
յեկտիվ պատճառների և պայմանների փոխազդե-
ցության արդյունքում: Այդ դեպքում տվյալ փո-
խազդեցությունը հանդիսանում է ոչ թե միապահ և
անցողիկ, այլ իրենից ներկայացնում է հետևանք-
ների բարդ շրթա: Օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ տարրե-

րը, օրինաչափ և պատահական հանգամանքները
սերտորեն միահյուսվում են՝ պայմանավորելով
միմյանց և որոշելով հակահասարակական վարքի
գեներացիան:

Անձի սոցիալական և հոգեբանական որակնե-
րը՝ նրա աշխարհայացքը, քաղաքական, բարոյա-
կան և այլ հայացքները, ունակություններն ու սովոր-
ությունները, վարքի և բնավորության առանձնա-
հատկությունները ձևավորվում են մարդու ողջ
կյանքի ընթացքում, շրջապատող միջավայրի հետ
նրա փոխազդեցության արդյունքում: Հենց անձի
ձևավորման բարոյական թերություններն են բե-
րում հակահասարակական հայացքների առա-
ջացմանը և ամրապնդմանը, այնուհետև՝ հանցա-
գործության կատարմանը (4, էջ 23):

Այդ պատճառով հատուկ ուշադրություն է
պետք դարձնել հանցավոր վարքի սուբյեկտիվ
պատճառներին: Օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոն-
ների (միջավայր և անձ) բարդ փոխազդեցությունը
հանցագործության անմիջական պատճառ է: Անձի
ձևավորումը տեղի է ունենում շրջապատող մարդ-
կանց հետ փոխազդեցության ժամանակ: Փոքր սո-
ցիալական խմբերի (ընտանիք, դպրոց, աշխա-
տանք) և հասարակության հետ շփումը անձի բար-
ոյական ձևավորման աղբյուր է ծառայում: Անձի
պահանջմունքների ու շահերի և շրջապատող իրա-
կանության պահանջմունքների միջև անհամապա-
տասխանությունը դրդում է հակահասարակական
դիրքորոշումների ձևավորմանը: Նախ և առաջ
դրանք արտահայտվում են անձի հոգեկանում տե-
ղի ունեցող սուբյեկտիվ, անձնական բնույթի կոնֆ-
լիկտներում:

Բարոյապես համարժեք և ոչ համարժեք վար-
քը, անձի ամբողջական օրինական և ոչ օրինական
գործունեությունը ունեն երկակի պայմանավորվա-
ծություն կամ դետերմինացիա՝ արտաքին և ներ-

www.journal.lawinstitute.am

քին: Վարքի արտաքին դետերմինացիան որոշում են օբյեկտիվ բարենպաստ և անբարենպաստ գործոնները, որոնք գալիս են անձնավորության շրջակա միջավայրից և նպաստում են նրա դիրքորոշումների, այսինքն՝ նրա վարքի ներքին դետերմինացիայի ձևավորմանը: Սոցիալական միջավայրը իր դրական և բացասական դրսևորումներով անմիջականորեն կամ միջնորդավորված ձևով ազդում է անձնավորության վրա, ձևավորում նրա անձնային կառուցվածքը, կառավարում է ինչպես կառուցվածքակազմավորման գործընթացը, այնպես էլ նրա վարքն ու գործունեությունը, իսկ անհրաժեշտության դեպքում վերակառուցում է վարքը, ուղղում նրան և այլն: Արտաքին միջավայրը անձի ընդհանուր սոցիալական ակտիվության մեջ առաջատար տեղ է զբաղեցնում նրա բարոյապես ընդունելի կամ անոմալ ձևավորման մեջ, որոշում է նրա զարգացման և արտաքին ձևավորման ներքին ընթացքը և տրամաբանությունը:

Ս.Արզումանյանի կողմից մշակվող իրավախախտի անձնավորության կազմավորման մասին տեսության համաձայն՝ արտաքին դետերմինացիան շարժում է անձի անհատական և հասարակական ակտիվությունը միայն այն դեպքում, երբ դրա ազդեցության տակ ձևավորվում է անձի սոցիալական ակտիվության ներքին դետերմինացիան: Ընկալելով, յուրացնելով սոցիալական ազդեցությունները՝ անձնավորությունը իր մեջ ձևավորում է ներքին անձնային գործոնների ամբողջական համակարգ, որը հանդես է գալիս որպես նրա արտաքին սոցիալական վարքի ներքին դետերմինացիա: Դրանից հետո նա կուրորեն չի ենթարկվում այդ գործոններին, այլ գտնվելով նրանց ազդեցության տակ՝ նրանց նկատմամբ դրսևորում է ընտրողական վերաբերմունք: Այլ խոսքերով՝ ինչ-որ արտաքին գործոնների ազդեցության տակ ինչ-որ արտաքին ակտիվություն դրսևորելուց առաջ անձնավորության մեջ որոշակի ձևով կազմավորվում են ներքին հոգեբանական պայմաններ, ներքին դետերմինացիա այդ ադեկվատ ակտիվության համար, որը ուղղորդում, շարժման մեջ է դնում նրա գործողությունները, արարքները և վարքը, մասամբ հսկում և կառավարում է դրանք (1, էջ 74-75):

«Հանցավոր վարքին հանգեցնող սոցիալական որակների և կողմնորոշումների այլափոխումը կամ դեֆորմացիան անձի մեջ տեղի է ունենում աստիճանաբար», - գտնում է քրեաբան Ս.Տարարուխինը: Անձնավորության վարքը առավելապես պայմանավորված է սոցիալական միջավայրով, բայց միջավայրի ազդեցությունը չի կարող հանգեցվել պարզ «միջավայր-վարք» պրոյեկցիայի: Որպեսզի օբյեկտիվ պատճառները սկսեն գործել, նրանք

պետք է ոչ միայն անցնեն անձնավորության գիտակցության միջով, այլև առաջացնեն կոնկրետ հանցագործության որոշակի դրդապատճառներ (5, էջ 38):

Ս.Ա Տարարուխինի կարծիքով հանցագործության կատարման բացատրությունը արտաքին և ներքին գործոններով միայն լիովին չի սպառում հանցավորության պրոբլեմը քրեաբանության մեջ: Հանցագործությունը ինքն իրեն հակադարձ ազդեցություն է գործում անձի վրա՝ խաթարելով նրա սոցիալական որակները, իսկ ինքը՝ հանցագործը՝ անցյալի ապրումների կրողը, նրանց ծայրահեղ արտահայտության մեջ խորտակիչ ազդեցություն է գործում շրջապատողների վրա: Այդ կերպ տեղի է ունենում միմյանց վրա պատճառի և հետևանքի փոխադարձ ազդեցություն: Ճիշտ այդպես էլ տեղի է ունենում նաև օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոնների առանձին մասերի փոխազդեցությունը: Այսպես, փոխազդեցության մեջ են մտնում անձնավորության սոցիալական որակների կառուցվածքային բաղկացուցիչները, որոնք սխալ զարգացում են ստացել, և անձից դուրս գտնվող օբյեկտիվ գործոնների տարբեր զուգորդումների ամբողջությունը:

Ինչպես հայտնի է, պատճառական կապի բազմազանության դեպքում այս կամ այն պատճառը չի առաջացնում հետևանք անխուսափելիորեն. դրա համար անհրաժեշտ է պայմանների որոշակի համատեղում: Պայմանները, այնպես, ինչպես և պատճառները, գոյություն ունեն օբյեկտիվորեն: Նրանք սուբյեկտի կողմից ընկալվում և մի դեպքում օգտագործվում են հանցագործության կատարման ժամանակ, իսկ մյուս դեպքերում չեն նկատվում կամ էլ ընկալվում են խեղաթյուրված. լինում է, որ նրանք թվում են նույնիսկ կասկածելի, բայց հանցագործություն կատարելիս սուբյեկտի կողմից հաշվի են առնվում: Երբեմն հանցագործություն կատարելու անբարենպաստ պայմանները անտեսվում են հանցագործի կողմից կամ նրա կողմից հաղթահարվում են դրված հանցավոր նպատակի իրականացման դեպքում:

Անձի սոցիալական հասունացումը անբաժան է շրջապատող միջավայրի, այլ մարդկանց, հասարակության հետ անհատապես ձևավորված նրա հարաբերություններից: Օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառների ուժով մարդը երբեմն կարող է հայտնվել նորմալ կապերից և հարաբերություններից օտարացման կամ մեկուսացման պայմաններում, ինչը ուղեկցվում է բարոյական գիտակցության դեֆորմացիայով և հաճախ նախորդում է հանցավոր ճանապարհին կանգնելուն:

Նորմալ կապերից և հարաբերություններից հոգեբանական օտարացումը, ըստ մի շարք քրեա-

www.journal.lawinstitute.am

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

բանների (Յու.Անտոնյան, Ս.Տարարուխին և այլք), ամենից հաճախ արդյունք է կյանքի պայմանների և դրանց փոփոխության նկատմամբ անհատի սոցիալական անհարմարվողական գործունեության՝ որոշակի ոլորտում անհաջողություն, շրջապատողների նկատմամբ նեգատիվ հարաբերություններ, էգոիստական ձգտումներ և նմանատիպ այլ գործոններ: Այդպիսի անձանց մոտ շփման նկատմամբ բնական ձգտումը կարող է ստանալ իր սխալ լուծումը և բերել անբարենպաստ միջավայրի հետ շփումների, որոնք ավարտվում են անձնավորության սոցիալական որակների դեֆորմացիայով:

Իրավախախտների մեծ մասի համար բնութագրական է անհարմարվողականությունը հանրորեն օգտակար աշխատանքի, բարոյական և իրավական պահանջների նկատմամբ: Հանցագործություն կատարած անձանց ուսումնասիրության ժամանակ իր վրա ուշադրություն է դարձնում նրանց մոտ կայուն մտածելակերպի բացակայությունը, ինչը արտահայտվում է պատահականորեն առաջացած իրադրությունից գրեթե ամբողջական կախվածությամբ, իրեն կառավարելու անկարողությամբ, պահանջմունքների և ցանկությունների անմիջական բավարարում ստանալու ձգտմամբ: Անձնական ցանկությունները հասարակական պահանջմունքների հետ համապատասխանեցնելու անցանկալիությունն այդպիսի անձանց մոտ համատեղվում է աշխատանքի նկատմամբ անհարգալից վերաբերմունքով և պահանջմունքների ու հետաքրքրությունների պարզունակությամբ, հասարակական կյանքի առավել էական, սոցիալապես նշանակալից տարրերի խեղաթյուրված կամ ոչ ճիշտ ըմբռնմամբ: Դրանք արտացոլում են անձի որոշակի արժեքային կողմնորոշումները:

Այդպիսի կողմնորոշումը հաճախ հանդիսանում է ինչպես ոչ ճիշտ կամ սխալ դաստիարակության ուղղակի հետևանք, այնպես էլ անբարենպաստ միջավայրի (օրինակ, հանցավոր խմբավորում) անմիջական ազդեցության տակ արժեքների գերագնահատման արդյունք: Արժեքների գերագնահատման ժամանակ բացասական ուղղության մեջ տեղի է ունենում ասես բարձր տիպի արժեքային կողմնորոշման փոխարինում այլ՝ ցածր, առավել պարզ ուղղվածությամբ արժեքային կողմնորոշմամբ: Այս պարագայում հանրորեն օգտակար արժեքները և գնահատականները ճնշվում են այլ՝ հանրային նշանակություն չունեցող արժեքներով: Այդ տիպի արժեքային կողմնորոշման փոփոխումը առաջացնում է անձնավորության ներքին ապակառուցվածքայնություն և սոցիալապես նշանակալից պարտականությունների ու նորմալ կենսակերպի նկատմամբ անհարմարվողականության զգացում:

Անձնավորության սոցիալական որակները և հատկանիշները արժեզրկվում են, անձը աստիճանաբար ենթարկվում է դեգրադացիայի:

Անձնավորության զարգացման հետընթացը կամ ռեգրեսը ընհանուր առմամբ կարելի է բնութագրել որպես ոչնչով չզսպվող պարզունակ պահանջմունքների, հետաքրքրությունների առավել անկեղծ դրսևորում: Կրկնվելով նման իրադրություններում, կոնկրետ գործողություններում ու արարքներում և աստիճանաբար վերածվելով սովորության՝ նրանք զբաղեցնում են առավել մեծ տեղ մարդու ներքին աշխարհում՝ ճնշելով սոցիալապես նշանակալից հետաքրքրությունները և ձգտումները: Ս.Տարարուխինի ենթադրությամբ՝ անձի մոտ սկզբից առաջանում է հետաքրքրություն հանցագործության կատարման նկատմամբ, իսկ հանցավոր ակտերի կրկնության դեպքում հանցավոր գործունեության շարունակությունը վերածվում է հակվածության: Բայց դա հանցավոր վարքի մոտիվացիոն ոլորտի ուսումնասիրության պարզեցված մոտեցում է: Իրականում այն առավել բարդ է (5):

Աշխարհայացքի հակասականությունը և անզարգացածությունը, անհետևողականությունը շրջապատող իրականության իրադարձությունների, երևույթների գնահատման մեջ, բարոյական հասկացությունների և պատկերացումների խեղաթյուրված բնույթը հատկապես վառ դրսևորվում են հակաբնական գաղափարների, պատկերացումների, սկզբունքների գողական և այլ հանցավոր ավանդույթների աշխարհում ապրող կրկնահանցագործների կամ ռեցիդիվիստների մոտ, որոնք գիտակցորեն իրենց հակադրում են շրջապատողներին, հասարակությանը ամբողջությամբ: Նրանք կյանքում և այլ մարդկանց հետ հարաբերություններում դեկավարվում են ոչ մեծ քանակությամբ հակասական կանոններով, որոնք ինչ-որ կերպ յուրացվել են դաստիարակության ճանապարհով՝ ենթարկվելով միկրոմիջավայրի ավանդույթներին և պարզունակ մտածելակերպին, հայացքներին, որ նրանց շրջապատում են: Հանցավոր գործունեության, հանցավոր միջավայրում շփման և հանրորեն օգտակար կապերից ու հարաբերություններից հոգեբանական մեկուսացման արդյունքում նրանցից որոշների մոտ մշակվում են բավականին հստակ արտահայտված հակումներ այդպիսի գործունեության նկատմամբ և նույնիսկ դրա իդեալականացում (5):

Այսպիսով, հակահասարակական վարքի օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ (կամ հոգեբանական) պատճառները գտնվում են հոգեբանական հարաբերականության մեջ: Հոգեբանական պատճառները իրենց

զենեզիսում օբյեկտիվ պայմանավորվածություն ունեն, այսինքն՝ օբյեկտիվ անբարենպաստ (քրեա-ծին, կոնֆլիկտային) պայմանների, հանգամանք-ների և իրադրությունների ազդեցության տակ աս-տիճանաբար կազմավորվում (կամ առանձին դեպ-քերում ձևավորվում) են իրավագանց, քրեածին, այնուհետև և հանցածին անձը և նրա սոցիալ, հակահասարակական վարքը: Հանցագործության օբյեկտիվ պատճառները անձին դրդում են հանցա-րարքի միջնորդավորվելով նրա հոգեբանական

առանձնահատկություններով: Հանցագործու-թյունն էլ ինքն իրեն հակառակ ազդեցություն է գոր-ծում անձի վրա՝ խաթարելով նրա սոցիալական որակները: Այդ կերպ տեղի է ունենում պատճառ և հետևանքի փոխադարձ ազդեցություն միմյանց վրա:

Գրականություն

1. Арзуманян С.В. Психолого – криминологическая теория становления личности правонарушителя. Ер., Зангак – 97, 2000. 328 с.
2. Антонян М.О. «Соотношение объективных условий и субъективного фактора при социализме». Ереван, 1967 г.
3. Кудрявцев В.Н. Причины правонарушений. “Наука”, М. 1976, 285 с.
4. Кудрявцев В.Н. Причинность в криминологии. (О структуре индивидуального преступного поведения). Монография. М. : Изд-во Проспект, 2007. 176 с.
5. Тарарухин С.А. Преступное поведение. Социальные и психологические черты. М.: Юрид. лит., 1974. 244 с.

Լիլիտ Օվսեպյան

Аспирант кафедры психологии развития и прикладной психологии Армянского государственного педагогического университета имени Х.Абовяна

РЕЗЮМЕ

Соотношение объективных и субъективных факторов преступного поведения

В статье автор обращается к соотношению объективных и субъективных факторов, который предполагает, что объективные факторы проходят через сознание личности и порождают мотивы преступления. Преступление само по себе оказывает обратное воздействие на личность, разрушая ее социальные качества. Таким образом, происходит как бы взаимное влияние друг на друга причин и следствия.

Ключевые слова: объективный фактор, субъективный фактор, соотношение.

Lilit Hovsepyan

PhD student of the Chair of Development and Applied Psychology of Armenian State Pedagogical University after Khachatur Abovyan

SUMMARY

The ratio of objective and subjective factors of criminal behavior

The author refers to the ratio of objective and subjective factors of criminal behavior, which suggests that the objective factors pass through the consciousness of the individual and generate motives of the crime. The crime itself has the opposite effect on the personality destroying its social qualities. Thus there is a causality between objective and subjective factors of crime.

Keywords: objective factor, subjective factor, ratio.

ԱՆԺԵԼԱ ՄՆԱՅԱԿԱՆՅԱՆ

ՀՀ ՊՆ կադրերի և ռազմական կրթության 1-ին կարգի մասնագետ,
ՔՀԾ 1-ին դասի կրտսեր ծառայող,
ԵՊՀ միջազգային հարաբերությունների ամբիոնի, միջազգային
հարաբերությունների բաժնի, միջազգային հարաբերությունների և
դիվանագիտության ամբիոնի մագիստրոս

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱԿԱՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԵՆՔԱՅԻՆ
ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐԻ ՀԱՍԵՄԱՏԱԿԱՆ
ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ**

Հայաստանի Հանրապետության ռազմական քաղաքականությունը հիմնվում է մի շարք փաստաթղթերի վրա, որոնցից հենքային նշանակություն ունեն Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունը և Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրինը:

Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունը ներկայացնում է ազգային անվտանգության համակողմանի վերլուծությունը, սահմանում ազգային անվտանգության հիմնարար արժեքները և բացահայտում սպառնալիքները: Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրինը մանրամասնում է ռազմական ոլորտին վերաբերող նրա դրույթները, սահմանում պաշտպանական ռազմավարությունը և ռազմական անվտանգության ապահովման համակարգը: Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրինը նախանշում է զինված ուժերի բարեփոխումների ուղղությունները և հիմք հանդիսանում ազգային ռազմական ծրագրերի մշակման համար:

Հիմնարար- ռազմական քաղաքականություն, պաշտպանական քաղաքականություն, զինված ուժեր, ազգային անվտանգություն, համապետական քաղաքականություն, ռազմական ստրատեգիա, ազգային անվտանգության ռազմավարություն, ռազմական դոկտրին, ռազմաքաղաքական իրադրություն, բարեփոխումներ:

Ներկայիս աշխարհակարգի անցումային բնույթը պետություններից պահանջում է միջազգային և ներպետական գործերում ունենալ հետևողական, հավասարակշռված և սկզբունքային վարքագիծ, որը հիմնված կլինի անբարենպաստ միտումների չեզոքացման բնագավառում իրավահավասար համագործակցության վրա և կծառայի ազգային շահերի իրականացմանը: Այս խնդրի լուծմանն է կոչված պետական քաղաքականությունը՝ ներառյալ ռազմական քաղաքականությունը: Ռազմական քաղաքականությանը յուրաքանչյուր պետության, այդ թվում և Հայաստանի հանրապետության կենսագործունեության շատ կարևոր և բարդ ոլորտ է:

Ռազմական քաղաքականությունը չպետք է նույնացնել երկրի պաշտպանական քաղաքականության հետ: Ռազմական քաղաքականությունը պետք է դիտարկել որպես պաշտպանական քաղաքականության առանցքային բաղադրիչ, որը գործառնության կերպով առնչվում է մյուս բոլոր բաղադրիչների հետ: Ռազմական քաղաքականության հայեցակարգային մասը ապահովում է պաշտպանական բնագավառի կառավարման մարմինը, իսկ գործնական մասը՝ զինված ուժերի

կառավարման կենտրոնական մարմինը, որը հետադարձ գործառնության կերպերի շրջանակներում և իր իրավասության սահմաններում մասնակցում է նաև ռազմական քաղաքականության հայեցակարգային բաժինների փորձաքննության ապահովմանը²:

Հայաստանի Հանրապետության ռազմական քաղաքականությունը երկրի ընդհանուր քաղաքականության և արտաքին գործունեության անհրաժեշտ և կարևոր տարրն է ուղղված ազգային անվտանգության ապահովմանը, պատերազմների և զինված բախումների կանխմանը, ռազմավարական կայունության ամրապնդմանը: Ռազմական քաղաքականությունը միմյանց հետ շղկապում է գործունեություն քաղաքական, տնտեսական և գիտատեխնիկական բազմաթիվ դրսևորումները՝ դրանք ուղղելով անհատի, հասարակության, պետության ռազմական և անվտանգության մյուս բաղադրիչների ապահովման հետ կապված կոնկրետ խնդիրների լուծմանը: Ռազմական քաղաքականությունը ներառում է սոցիալական քաղաքականության ուժերի և դրանց կողմից հատուկ ստեղծված պետական հաստատությունների՝ համապետական քաղաքականության և ռազմական ստրա-

www.journal.lawinstitute.am

տեգիայի խաչաձևման կետում գոյացող գործունեությունը :

Ռազմական քաղաքականությունը պետական ընդհանուր քաղաքականության բաղկացուցիչ մասն է, որը անմիջականորեն կապված է ռազմական կազմակերպության ստեղծման, ռազմական բնույթի հատուկ միջոցների մշակման և որոշակի նպատակների հասնելու համար դրանց կիրառման հետ⁴ :

Հայաստանի Հանրապետության ռազմական քաղաքականությունը գործում է՝ առաջնորդվելով մի շարք փաստաթղթերով, որոնցից հենքային են Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունը և Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրինը :

Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունը և Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրինը մշակվել են Հայաստանի Հանրապետության անվտանգության ապահովման համար: Գտնվելով մի տարածաշրջանում, որտեղ բխվում են գերտերությունների շահերը, և շրջապատված լինելով իր հանդեպ թշնամաբար տրամադրված երկրներով՝ սեփական երկրի անվտանգության ապահովումը Հայաստանի Հանրապետության համար ավելի քան կենսական կարևորություն ունի: Հենց այդ նպատակով էլ երևան եկան «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունը» և «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրինը», որոնք սերտ փոխկապակցված փաստաթղթեր են և լրացնում են միմյանց:

Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության համակարգի կատարելագործումը, պաշտպանական ռազմավարության զարգացումը որակապես նոր մակարդակ տեղափոխվեց Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի՝ 2007թ. փետրվարի 7-ի հրամանագրով հաստատված Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությամբ: Այն հնարավորություն տվեց առավել հստակ, կանոնակարգված ու ճշգրիտ կերպով իմաստավորելու սեփական և միջազգային անվտանգության խնդիրները: Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունը նաև ռազմական հիմքեր ստեղծեց Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրինի մշակման համար⁵ :

Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության մշակման ժամանակակից մեթոդաբանությունը հնարավորություն ստեղծեց զուգահեռ մշակելու նաև ազգային

անվտանգության ապահովմանն անհրաժեշտ ռեսուրսների արդյունավետ բաշխմանն ուղղված գերատեսչական ծրագրերի փաթեթ: Մինչ այդ փաստաթղթի ընդունումը պետական կառավարման գործընթացները մեծ մասամբ իրականացվում էին տվյալ ոլորտում բարեփոխումների իրականացման տեսանկյունից՝ չունենալով երկրի ազգային անվտանգության առջև ծառայած հիմնախնդիրների լուծման հստակ ուղղվածություն:

Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունը մշակելիս հաշվի են առել, որ այն ուղղված լինի ոչ միայն սպառնալիքների և դրանց հակադարձման վերաբերյալ մոտեցումների համակարգմանն ու տեսականացմանը, այլ նաև հայոց պետականության և ազգի կենսունակության ու կայուն զարգացման ապահովման առաջնահերթություններին: Ազգային անվտանգության ապահովման համար անհրաժեշտ է նաև պետական կառավարման առկա ինստիտուցիոնալ համակարգի ու դրա կառուցվածքի հետևողական կատարելագործումը :

Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունը իր մեջ ներառում է երկրի անվտանգության և զարգացման բոլոր ոլորտները, իսկ Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրինը վերջինիս ռազմական ոլորտին վերաբերող դրույթների ամբողջություն է:

Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունում հստակ նշվում և մեկնաբանվում է իր հիմնարար արժեքներին ծառայող գործոններն ու գործողությունները: Հատուկ առանձնացվում է ազգային անվտանգության դեմ ուղղված սպառնալիքները, որոնք են պետության, հասարակության ընտանիքի և անհատի գոյության դեմ ուղղված, դրանց հիմքերը խարխուղ կամ հեռանկարային վտանգներ ներկայացնող երևույթները, գործողությունն ու անգործությունը, որոնք կարող են ծագել և՛ երկրի ներսում, և՛ երկրի սահմաններից դուրս:

Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության առանցքային խնդիրն է Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորումը, որը նշված է Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունում:

Վերականգնելով իր անկախությունը՝ Հայաստանի Հանրապետությունը դեռևս պահպանում է անցումային ժամանակաշրջանին բնորոշ առանձնահատկությունները, որոնցով էլ պայմանավորված են հիմնական ներքին սպառնալիքները: Հայաստանի Հանրապետության մերձակա տարածքներում ի հայտ եկան անվտանգության համար

www.journal.lawinstitute.am

ներտարածաշրջանային և արտատարածաշրջանային սպառնալիքներ: Ներտարածաշրջանային սպառնալիքները առավելապես պայմանավորված են տարածաշրջանում առկա ազգամիջյան հակամարտություններով և զինված բախումներով: Արտատարածաշրջանային սպառնալիքները հիմնականում բխում են տարածաշրջանի նկատմամբ բոլոր հիմնական ուժային կենտրոնների շահերի խաչաձևումից:

Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունում հստակ նշվում և մեկնաբանվում է, որ Հայաստանի Հանրապետությունը որպես արտաքին սպառնալիք է ընդունում իր և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության դեմ զինված ուժի կիրառումը, էթնիկական հակամարտությունները, սահմանամերձ պետություններում ներքին բախումները և ռազմական գործողությունները, սահմանամերձ պետությունների տարանցիկ ուղիների խափանումը, ռազմավարական դաշինքների թուլացումը կամ ոչ բավարար ներգրավվածությունը դրանցում, ահաբեկչությունները և անդրսահմանային հանցագործությունները, էներգետիկ կախվածությունը, սիյուռքի ազգամշակութային ինքնության թուլացումը, համաճարակները և աղետները, մեկուսացումը տարածաշրջանային, հատկապես Եվրոպական Միության ՏԲԱՍԵԿԱ և ԻՆՕԳԵՅԹ ծրագրերից, որոնցից Հայաստանի Հանրապետության դուրսնդումը Ադրբեջանի Հանրապետության ջանքերի արդյունքն էր:

Հայաստանի Հանրապետության համար ներքին սպառնալիքներն են պետական կառավարման համակարգի արդյունավետության նվազումը, դատաիրավական համակարգի նկատմամբ վստահության պակասը, քաղաքական համակարգի անկատարությունը, ժողովրդավարության արմատավորման ոչ բավարար մակարդակը, հասարակության բեռնացումը, ուրբանիզացումը, շուկայական տնտեսության և ֆինանսաբյուջետային կառավարման մարտահրավերները, ենթակառուցվածքային ցանցի ոչ բավարար մակարդակը և նմանատիպ այլ խնդիրները:

Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունը իր հերթին բաժանվում է ներքին և արտաքին անվտանգության սպառնալիքների:

Կայուն և անվտանգ զարգացման համար Հայաստանի Հանրապետությունը ձեռնամուխ է եղել համապարփակ բարեփոխումների իրագործմանը: Բարեփոխումները իրականացվում են ազգային ինքնության պահպանման պայմանով՝ հենվելով

առավելապես ազգային ներուժի վրա, օգտագործելով միջազգային հանրության փորձն ու աջակցությունը: Բարեփոխումների ձգձգումը կամ ձախողումը անմիջական սպառնալիք է ազգային անվտանգության համար: Բարեփոխումները իրականացվում են մի շարք ոլորտներում, որոնց նպատակն է ձևավորել արդյունավետ պետական կառավարում, բանակաշինություն, ազատական տնտեսություն, կյանքի նոր որակ և բարոյահոգեբանական մթնոլորտ:

Կցանկանալի հատկապես առանձնացնել բանակաշինությունը, որի նպատակն է պետությանը այնպիսի պաշտպանական ներուժով ապահովել, որը ի վիճակի կլինի ետ մղելու ցանկացած ագրեսիա Հայաստանի Հանրապետության ժողովրդի ֆիզիկական գոյության, անկախության և տարածքային ամբողջականության պահպանման նկատմամբ:

Ազգային անվտանգության ռազմավարությունում հստակ անդրադարձ է կատարվել Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությանը՝ նշելով, որ Հայաստանի Հանրապետությունը Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության հարցում առաջնորդվում է վերջինիս խաղաղ և արդար կարգավորմամբ:

Արտաքին անվտանգության ռազմավարությունը իրականացվում է՝ առաջնորդվելով փոխլրացման և ներգրավվածության սկզբունքներով, որոնք ենթադրում են հարաբերությունների կառուցում միայն գործընկերության հիմքի վրա և մասնակցություն միջազգային ասպարեզում ընթացող այն զարգացումներին, որոնք համահունչ են Հայաստանի Հանրապետության որդեգրած նպատակներին: Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգությունը ռազմավարության փորձաքննության համար ընտրել է բավականին բարդ ձևաչափ Մոսկվայի, Վաշինգտոնի, Բրյուսելի առաջատար մասնագիտական կենտրոններում, որում հնարավոր լինել Հայաստանի անվտանգ և կայուն զարգացման բոլոր առումները համակարգված ձևով քննարկել անվտանգության տարածաշրջանային ճարտարապետությունների ձևավորման համատեքստում: Դրա նպատակն էր փաստաթղթում կշռադատված կերպով արտացոլել Հայաստանի անվտանգ ռազմավարական կողմնորոշումների բազմավեկտորության և հավասարակշռվածության էությունը:

Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության ընդունումը հայեցակարգային առումով նախանշեց Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրինի քաղաքական ուղղվածությունը և համապատաս-

խանությունը ռազմավարության դրույթներին՝ լիարժեքորեն սահմանելով զինված ուժերի՝ երկրի ազգային անվտանգությանն առնչվող իրավասությունը: Ռազմական դոկտրինը պաշտպանության նախարարության և զինված ուժերի մարտական խնդիրների սահմանման համար նկարագրում է Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերի դերն ու առաքելությունը՝ վերջինիս համար ծառայեցնելով որպես հիմնարար փաստաթուղթ բարեփոխումների ուղղորդման համար, իսկ այլ օղակների համար համարվում է ընդհանրապես ազգային անվտանգության և մասնավորապես պաշտպանական քաղաքականության ապահովման կարևոր գրավական: Ռազմական դոկտրինը երկրի ռազմական անվտանգության դեմ սպառնալիքների չեզոքացմանն ուղղված գործունեություն է. այն արատացրվում է ռազմական անվտանգության ապահովման քաղաքականությամբ թելադրված այլ պաշտոնական փաստաթղթերում, որոնք գործողությունների ուղեցույց են պետական իշխանության տվյալ ոլորտում ներգրավված ողջ կառուցակարգի համար: Ռազմական անվտանգության ապահովման ընդհանուր քաղաքականությունը իրականացվում է Ռազմական դոկտրինի համաձայն: Ռազմական դոկտրինը զարգացնում և մանրամասնում է Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության ռազմական ոլորտին վերաբերող դրույթները: Այն պաշտոնական հայեցակետերի համախումբ է, որը իր մեջ ներառում է ռազմական անվտանգության ապահովման, ռազմաքաղաքական, ռազմական-ռազմավարական, ռազմատնտեսական և ռազմատեխնիկական հիմունքներ: Ռազմական դոկտրինը հանդիսանում է Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերի պլանավորման, բարեփոխումների և արդիականացման ուղեցույց: Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանական բարեփոխումների նախաձեռնումից առաջին հրատապության քայլերից էր երկրի պաշտպանության ոլորտին առնչվող քաղաքականությունն արտացոլող հայեցակարգային բնույթի փաստաթղթի՝ ռազմական դոկտրինի մշակումը: Ռազմական դոկտրինը ձևավորում է Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանական ռազմավարությունն ու ռազմական շինարարությունը կարճաժամկետ և միջնաժամկետ հեռանկարում՝ նախանշելով Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերի բարեփոխումների և արդիականացման ուղղությունները հասարակական կյանքի առանձին ոլորտների զարգացմանը համընթաց: Ռազմական դոկտրինը ունի պաշտպանական բնույթ: Այն նպատակաուղղված է Հայաստանի

Հանրապետության ազգային անվտանգության հիմնարար արժեքների հետևողական պաշտպանությանը, Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգության համակարգի հնարավորությունների, ինչպես նաև փոխգործակցության ընդլայնման միջոցով ռազմական անվտանգության ապահովմանը, տարածաշրջանում խաղաղության ու կայունության ամրապնդմանը¹⁰: Ռազմական դոկտրինը հիմնվում է տարածաշրջանային և միջազգային ռազմաքաղաքական իրադրության, ռազմավարական կանխատեսումների, ռազմական անվտանգության ապահովման ընթացիկ և հեռանկարային խնդիրների, ռազմական անվտանգության համակարգի պահանջների և տնտեսության իրական հնարավորությունների, ռազմական անվտանգության ժամանակակից սպառնալիքների և մարտահրավերների, զինված հակամարտությունների բնույթի, տվյալ ոլորտում Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պարտավորությունների և համագործակցությունների ընձեռնած հնարավորությունների, ռազմական շինարարության և ռազմական արվեստի հայրենական և օտարերկրյա փորձի վերլուծության վրա: Ռազմական դոկտրինում հստակ նշված է, որ Հայաստանի հանրապետությունը Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ժողովրդի անվտանգության և նրա ընտրած զարգացման ուղու երաշխավորն ու աջակիցն է: Ռազմական դոկտրինի պաշտպանական բնույթը նպատակաուղղված է Հայաստանի ազգային անվտանգության հիմնարար արժեքների հետևողական պաշտպանությանը:

Ռազմական դոկտրինի իրավական հիմքերն են Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը, ռազմական անվտանգության համակարգին վերաբերող Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերը և օրենքները, ռազմավարությունը և այլն: Ռազմական դոկտրինի դրույթները փոփոխման ենթակա են, և դա կախված է ռազմաքաղաքական իրադրությունից, ռազմական սպառնալիքների և մարտահրավերների բնույթից, ռազմական անվտանգության համակարգի շինարարությունից, զարգացման և կիրառման պայմաններից և ռազմական անվտանգության համակարգի ապահովման համար անհրաժեշտ այլ գործոնների փոփոխությունից: Ռազմական դոկտրինի դրույթները իրագործվում են պաշտպանական ռազմավարության և ռազմական պլանավորման միջոցով: Ռազմական դոկտրինը համապետական նշանակության փաստաթուղթ է, որի հիմնական իմաստը պետության անվտանգության համար ռազմական սպառնալիքների սահմանումն ու

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

դրանք կանխելու միջոցների մատնանշումն է: Նրանում ընդհանուր գծերով նշվում են մեր պետության ռազմական անվտանգության համակարգի, զինված ուժերի և պաշտպանության կազմակերպման ուղիները: Ազգային անվտանգության ռազմավարությունից հետո Ռ-ազմական դոկտրինը մեր երկրի պաշտպանական շինարարության ու ռազմական անվտանգության ապահովման ռազմավարական պլանավորման հիմնական փաստաթուղթն է: Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունը ներկայացնում է ազգային անվտանգության համակողմանի վերլուծությունը, սահմանում ազգային անվտանգության հիմնարար արժեքները և բացահայտում սպառնալիքերը: Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրինը մանրամասնում է ռազմական ոլորտին վերաբերող նրա դրույթները, սահմանում պաշտպանական ռազմավարությունը և ռազմական անվտանգության ապահովման համակարգը: Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրինը նախանշում է զինված ուժերի բարեփոխումների ուղղությունները և հիմք հանդիսանում ազգային ռազմական ծրագրերի մշակման համար: Ռ-ազմական դոկտրինը բաղկացած է նախաբանից և 4 բաժիններից՝ Ռ-ազմաքաղաքական հիմնադրույթներ, Պաշտպանական ռազմավարություն, Ռ-ազմական անվտանգության համակարգ, Ռ-ազմական անվտանգության համակարգի բարեփոխումներ: Փաստաթղթի մյուս կառուցվածքը պայմանավորված է մի կողմից միջազգային հանրության համար այն մատչելի դարձնելու նկատառումով, մյուս կողմից՝ անցումային ժամանակաշրջանին բնորոշ առանձնահատկություններով: Ռ-ազմական դոկտրինը ունի համընդգրկուն բնույթ և ներառում է ռազմական անվտանգության ապահովման բոլոր կողմերը¹¹: Ռ-ազմական դոկտրինը նաև անդրադառնում է Հայաստանի Հանրապետության համար սպառնալիքներին, որոնք ըստ բնույթի բաժանվում են երկու խմբի՝ արտաքին սպառնալիքներ և ներքին սպառնալիքներ: Սպառնալիքներին զուգահեռ կան մի շարք գործոններ, որոնք դրականորեն են ազդում թե՛ Հայաստանի Հանրապետության, թե՛ տարածաշրջանային անվտանգության ապահովման վրա: Ռ-ազմական անվտանգության ապահովումը ներառում է սպառնալիքների և վտանգների ժամանակին բացահայտումն ու գնահատումը, դրանց հասունացման կանխատեսումը, կանխումը, կասեցումը և չեզոքացումը: Ընդ որում, Հայաստանի Հանրապետությունը իր ռազմական անվտանգությունն ապահովում է իր բոլոր ուժերի, միջոցների և ռեսուրսների համընդհանուր և ամբողջ

զական կիրառմամբ: Պաշտպանական ռազմավարության հիմքում դրված կարևոր սկզբունք է նախահարձակ չլինելը, ինչն ապացուցում է Ռ-ազմական դոկտրինի պաշտպանողական բնույթը: Ամնիջական զինված հարձակման սպառնալիքի դեպքում Հայաստանի Հանրապետությունը իրեն իրավունք է վերապահում իրականացնելու դրա չեզոքացմանն ուղղված ռազմական գործողություններ, ինչպես նաև դիմելու իր դաշնակիցներին և գործընկերներին՝ համապատասխան աջակցություն ստանալու նպատակով:

Ռ-ազմական դոկտրինի մի ամբողջ բաժին սահմանում է Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգության համակարգը, որը հանրապետության պետական լիազոր մարմինների և պաշտոնատար անձանց, զինված ուժերի և ռազմարդյունաբերական համալիրի, ռազմական անվտանգության խնդիրների լուծման համար նախատեսված հաստատությունների ու կազմակերպությունների ամբողջությունն է:

Ռ-ազմական դոկտրինում հանգամանալից անդրադարձ է կատարվում ռազմական անվտանգության համակարգի բարեփոխումներին, որոնց նպատակը քաղաքացիական վերահսկման և պաշտպանական պլանավորման ու կառավարման ժողովրդավարական հիմնարար սկզբունքների վրա հիմնված, արդիական ռազմական պահանջներին համապատասխանող, առավել ճկուն և ժամանակակից ռազմական անվտանգության համակարգի ստեղծումն է, մի համակարգի, որն ի գործ կլինի արդյունավետ կերպով ապահովելու Հայաստանի ռազմական անվտանգությունը, պաշտպանելու ազգային անվտանգության հիմնարար արժեքներն ու ապահովելու Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պարտավորությունների կատարումը: Բարեփոխումները ուղղված են նաև ռազմական անվտանգության ոլորտը կարգավորող օրենսդրության կատարելագործմանը, զինված ուժերում օրինականության ամրապնդմանը, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների իրավունքների և ազատությունների, այդ թվում՝ ռազմական անվտանգության ապահովման խնդիրներին համապատասխան այլընտրանքային ծառայության իրավունքի երաշխավորմանը: Ռ-ազմական անվտանգության համակարգի բարեփոխումները նախատեսում են այդ համակարգի ռազմավարական վերանայում և դրա հիման վրա տարբեր ոլորտներում բարեփոխումների գործնական իրականացում:

Ռ-ազմական դոկտրինը ոչ թե զուտ ռազմական, այլ ռազմաքաղաքական բաց փաստաթուղթ

է: Այն չի մանրամասնում զինված ուժերի խնդիրները մարտավարական մակարդակում, այլ զուտ հայեցակարգային հիմնավորումներ է ապահովում դրանց մշակման համար: Ռազմական դոկտրինը՝ որպես բաց փաստաթուղթ, ոչ միայն հայեցակարգային, այլ նաև հռչակագրային բնույթ ունի, ուստի փաստաթղթի մշակման ընթացքում հաշվի է առնվել այս հանգամանքը:

¹ Шипанов Б.Ф. Система безопасности России и роль Вооруженных сил в ее обеспечении: Дисс. канд. филос. наук. М. 1994, ст. 44-46.

² Տե՛ս Քոթանջյան Հ.Ս. Անվտանգության քաղաքական պրոբլեմները, ԽՍՀՄ վերակառուցում-Ղարաբաղ, Հայաստան, Անդրկովկաս-Աֆղանստան; Երևան «Պաշտպանական քաղաքականություն» հասկացությունը՝ որպես Հայաստանի Հանրապետությունում պաշտպանական բարեփոխումների իրականացման պետական-մեթոդաբանական գործիք. 2009, էջ 56:

³ Տե՛ս Քոչարյան Ս. Ս. «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգության ապահովումը ազգային անվտանգության համատեքստում». Երևան, 2012, էջ 154:

⁴ Տե՛ս Останков В.Н. Геополитические проблемы и возможности России (статья), М, Военная мысль, Вып 1, 2005 ст 39-41

⁵ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Դրաստամատ Կանայանի անվան ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտ. «Ռազմավարական անվտանգային հետազոտություններ»: Հատոր 1, Երևան 2014, էջ 409:

⁶ Տե՛ս Քոչարյան Ս. Ս. «Ազգային անվտանգության հիմունքների վերաբերյալ դասընթաց». Երևան 2013, էջ 82:

⁷ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Դրաստամատ Կանայանի անվան ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտ. «Ռազմավարական անվտանգային հետազոտություններ»: Հատոր 1, Երևան 2014, էջ 379:

⁸ Տե՛ս Հովհաննիսյան Ա. «Բանակաշինությունը Հայաստանի երրորդ Հանրապետությունում», ՀՀ ԳԱԱ, Երևան 2015, էջ 89:

⁹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Դրաստամատ Կանայանի անվան ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտ «Ռազմավարական անվտանգային հետազոտություններ»: Հատոր 1, Երևան 2014, էջ 401:

¹⁰ Տե՛ս ՀՀ Նախագահի հրամանագիրը ՀՀ ռազմական դոկտրինը հաստատելու մասին, ՀՀ ՊՏ 2008/1, 25.12.2007 // <http://www.arlis.am>

¹¹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Դրաստամատ Կանայանի անվան ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտ «Ռազմավարական անվտանգային հետազոտություններ»: Հատոր 1, Երևան 2014, էջ 415:

АНЖЕЛА МНАЦАКАНЯН

Младший специалист управления кадров и военного образования МО РА,
младший служащий 1-ого класса.Магистр кафедры международных отношений и дипломатии,
отделения международных отношений,
факультета международных отношений ЕГУ

РЕЗЮМЕ

Сравнительный анализ справочных документов военной политики Республики Армения

Военная политика Республики Армения основана на ряде документов, основополагающие из которых являются: “Стратегия национальной безопасности Республики Армения” и “Военная доктрина Республики Армения”.

Стратегия национальной безопасности Республики Армения представляет из себя всесторонний анализ национальной безопасности, определяет основные принципы национальной безопасности и выявляет возможные угрозы, а Военная доктрина Республики Армения детализирует пункты, относящиеся к военной сфере, определяет стратегию и систему обеспечения военной безопасности. Военная доктрина и Стратегия национальной безопасности Республики Армения намечают направления реформ Вооруженных сил и являются основой для составления национальных военных программ.

Ключевые слова: *военная политика, защитная политика, вооруженные силы, национальная безопасность, общенациональная политика, военная стратегия, стратегия национальной безопасности, военная доктрина, военнополитическая ситуация, реформы.*

ANZHELA MNATSAKANYAN

First class junior serviceman of Personnel and Military Education
Department of the Ministry of Defence of the Republic of Armenia.Master of the Chair of International Relations and Diplomacy, Department of
International Relations, Faculty of International Relations of YSU.

SUMMARY

The comparative analysis of background documents of the military policy of the Republic of Armenia

The military policy of the Republic of Armenia is based on a wide range of documents. Out of those documents the National Security Strategy of the Republic of Armenia and the Military Doctrine of the Republic of Armenia are of fundamental importance.

The National Security Strategy of the Republic of Armenia is a comprehensive analysis of the national security of the country that defines the basic values of the national security and reveals the threats to the latter. The Military Doctrine of the Republic of Armenia details the relevant provisions of the National Security Strategy pertaining to the military field, establishes the defence strategy and the system for ensuring the military security. The Doctrine stipulates the course of reforms and modernization of the Armed Forces of the Republic of Armenia and elaboration of military policy.

Keywords: *military policy, defence policy, armed forces, national security, nationwide policy, military strategy, national security strategy, military doctrine, military situation, reforms.*

ЛЕВОН САРГИЗОВ

Юрисконсульт отдела юридического обслуживания
юридического управления центрального банка РА;
Аспирант кафедры гражданского и гражданско-
процессуального права института права и политики
Российско-Армянского (Славянского) университета

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ, КАСАЮЩИЕСЯ ВИДОВ И ФОРМ РЕКЛАМЫ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ И В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ

В статье рассмотрены формы и виды рекламы, установленные законодательством РА и ряда других государств (страны СНГ, США, Евросоюз и др.), а также представлены теоретические материалы касательно самих понятий “форма” и “вид” и классификации рекламы. В частности, были выделены те формы и виды, которые установлены законом РА “О рекламе”, и проведен сравнительный анализ с теми формами и видами, которые есть в зарубежных странах. Проведен анализ международно-правовой практики и рассмотрены судебные дела в этой области. Отдельное внимание было уделено рекламе посредством электронной связи, а также принципам “OPT-OUT” и принципу предварительного согласия абонента. В заключении представлен ряд предложений для внесения изменений в законодательство Армении.

Ключевые слова: реклама, форма рекламы, вид рекламы, наружная реклама, офертная реклама, OPT-OUT.

В настоящее время во всем мире реклама имеет очень широкое распространение. С течением времени формы и виды рекламы претерпевали всевозможные изменения, одни виды получали большее распространение, другие же не пользовались успехом. Конечно же, ввиду различного уровня развития рекламной сферы, а также научно-технического прогресса в различных странах, формы и виды рекламы существенно отличаются друг от друга. В данной работе была сделана попытка проанализировать международную практику в данной области, а также провести сравнительный анализ между законодательством Армении и другими государствами, учитывая то, что ряд стран имеют более богатый опыт и историю в данной сфере, а также выявить те необходимые изменения в армянском законодательстве, которые могут служить стимулом для дальнейшего развития данной отрасли.

В контексте данной статьи мы будем использовать понятия “вид” и “форма” рекламы, которые будут иметь следующие значения:

- вид – как разновидность, тип, часть общего;
- форма – внешняя форма выражения рекламы.

Рассмотрим сначала виды рекламы, их можно классифицировать по многочисленным основаниям:

1. по направленности на адресатов:

- реклама, направленная на несовершеннолетних (ст. 14 закона РА “О рекламе”)[1],
- реклама, направленная на предпринимателей,
- реклама, направленная на представителей определенных профессий,
- иная.

2. По территории действия:

- региональная,
- национальная,
- международная.

3. По видам рекламируемых товаров (работ и услуг):

- реклама товаров для личных нужд,
- реклама алкогольной и табачной продукции (ст. 15 закона РА “О рекламе”)[1],

- реклама лекарственных средств и т.д.

4. В зависимости от соответствия закону:

- ненадлежащая реклама,
- правомерная реклама,

5. Гражданско-правовая классификация:

- реклама, имеющая признаки оферты,
- реклама – приглашение делать оферты.

6. Также выделяют по содержанию:

- коммерческую,
- некоммерческую (социальную, политическую и т.д.) (Ст. 13 закона РА “О рекламе”)[1].

7. Иные виды рекламы [2].

Говоря о форме, зачастую подразумеваются различные способы и средства распространения рекламы. Так, различают рекламу в прессе, на телевидении, на радио, наружную и транзитную рекламу, в кинотеатрах, выставочную и ярмарочную рекламу, печатную, рекламу в интернете, сувенирную, прямую почтовую рекламу (direct mail) и др. [3. С. 85-136].

Согласно статьям 9-12 закона РА “О рекламе”, в Республике Армения выделяются следующие формы рекламы: реклама в электронных средствах массовой информации, реклама в печатных средст-

вах массовой информации, наружная реклама, реклама на транспорте.

Рассмотрим каждую форму поподробнее.

Итак, реклама в электронных средствах массовой информации представляет собой рекламу на радио и рекламу на телевидении.

Реклама на телевидении традиционно считается основным носителем рекламы для широкого круга потребителей не только на Западе, но и в СНГ. Этот сегмент остается самым крупным (в денежном выражении) и самым динамично развивающимся из традиционных рекламных рынков [3. С. 92].

По статистике больше всего на отечественном телевидении рекламируются следующие виды товаров и услуг (в % от общего кол-ва рекламного времени в эфире):

1. За 2013 год:

- а) Мобильная связь – 4%
- б) Безалкогольные напитки – 3.7%
- в) Лотерея – 3%
- г) Рестораны – 1.9%

2. За 2014 год:

- а) Мобильная связь – 6.7%
- б) Лотерея – 5%
- в) Безалкогольные напитки – 3.7%
- г) Чистящие средства (порошок) – 2.8% [4].

В свою очередь телевизионная реклама выступает в следующих формах:

- телевизионные ролики – короткометражные кино- или мультипликационные ролики до 2-3 минут, причем такие ролики могут быть разовыми, а могут представлять из себя целый набор, так называемый рекламный сериал,

- «бегущая строка» - текстовая строка внизу кадра, которая движется, как правило, справа налево и передает определенную рекламную информацию,

- телеобъявления,
- телетекст,
- рекламный репортаж – или скрытая реклама.
- другие формы.

Также выделяют виды непрямой телевизионной рекламы - спонсорство популярных передач, телемагазины или телешопинги [3. С. 93-94].

Конечно же, определенные формы являются более популярными, другие же, наоборот, теряют свою популярность.

Данный анализ имеет довольно важное значение для определения также степени и методов правового регулирования конкретной формы рекламы - какая реклама нуждается в более жестком регулировании, какая в менее, исходя из множества факторов, в том числе и экономических и общественных.

Что касается рекламы на радио, то необходимо отметить, что по популярности данная форма уступает телевизионной рекламе, поскольку во-первых, отсутствует “картинка”, то есть возможность пока-

зать товар, а во-вторых, телевидение более популярно по сравнению с радио, то есть, его смотрят больше людей.

Закон РА “О рекламе” содержит ряд ограничений, касающихся частоты, периодичности и продолжительности рекламы на телевидении и радио. Так, например, согласно ч.1 ст.9 “запрещается рекламная пауза (перерыв) более одного раза в радиопередачах продолжительностью до 10 минут и телепередачах продолжительностью до 20 минут” и т.д.

Подобные ограничения присутствуют в законодательствах других государств – так в Белоруссии продолжительность каждого прерывания передачи рекламой, в том числе художественного фильма, не должна превышать шести минут, за исключением периода с 18.00 до 22.00. Допускается прерывание передач рекламой, в том числе художественных фильмов, не более четырех раз в течение часа эфирного времени [5. Ст.11]. А в законе “О рекламе” Республики Казахстан указано, что Реклама на теле-, радиоканалах, не специализирующихся на сообщениях и материалах рекламного характера, не должна превышать двадцать процентов от общего объема вещания в сутки, за исключением бегущей строки [6. Ст.8].

Анализируя нормы армянского законодательства, касающиеся рекламы на радио и телевидении, можно предположить, что на данный момент они выполняют свои функции и соответствуют международному опыту в данной сфере.

Далее армянское законодательство о рекламе выделяет рекламу в печатных средствах массовой информации. Реклама в прессе, пожалуй, самая распространенная реклама в мире. При выборе данной формы рекламы необходимо учитывать множество факторов, таких как тираж издания, периодичность выпуска, распространенность, аудитория и тематика издания, рейтинг и т.д. В основном, к печатным средствам массовой информации относятся газеты и журналы.

Реклама в газетах, как и в журналах имеют широкую аудиторию, однако журналы более престижны и имеют более высокое качество исполнения, однако газеты предполагают более низкие расходы.

Законодательство РА по отношению к рекламе в печатных средствах массовой информации очень либеральное, поскольку полностью отсутствуют какие-либо ограничения количества рекламы в периодических печатных изданиях вне зависимости от тематической направленности издания. Вопрос количества рекламы в издании может решаться собственником издания, определяться в уставе средства массовой информации. Подобное регулирование принято и в Казахстане и Украине.

Но в других странах СНГ существуют ог-

раничения, касающиеся предельного объема рекламы, допустимого в печатных изданиях, не специализирующихся на сообщениях и материалах рекламного характера (Беларусь, Кыргызстан, Молдова, Россия, Таджикистан, Узбекистан) [7. С.8].

Следующий форма, закрепленная в законе РА “О рекламе” - наружная реклама.

Наружная реклама (англ. – outdoor advertising) – одна из основных средств рекламы, носители которой размещаются вне помещений. Наружная реклама рассчитана на пешеходов, шоферов, пассажира. По целям, как правило, является напоминающей.

Наружная реклама является эффективным средством преимущественно для рекламы потребительских товаров, поскольку она рассчитана, прежде всего, на восприятие широкими слоями населения. Тем не менее, в последнее время все большее число крупнейших промышленных предприятий, объединений и концернов используют ее для пропаганды своих товарных знаков в комплексе различных мероприятий престижной рекламы [3. С.100].

В отличие от армянского законодательства, на западе под наружной рекламой понимаются такие формы как рекламные щиты, интерьеры и экстерьеры автобусов, такси и коммерческих транспортных средств, а также вывески, размещенные снаружи места дислокации данной компании [8].

Данная форма очень популярна во всем мире, поскольку она часто попадает на глаза, имеет большой охват аудитории, к тому же имеет яркую и достаточно заметную форму.

Порядок регулирования, как и в случае с рекламой в прессе, довольно либеральный, поскольку согласно ст. 11 закона РА “О рекламе” объем, количество и порядок размещения наружной рекламы определяются органом местного самоуправления. Запрещается только размещение рекламы в музеях, внутри памятников истории и архитектуры, а также в зданиях органов государственной власти и местного самоуправления и на их территориях.

Законодательство других стран СНГ имеет отличные от армянского подходы. Так, в Республике Узбекистан указанная реклама обозначается термином «внешняя реклама». В законодательстве Республики Казахстан содержится два термина, являющиеся синонимами, – «наружная и визуальная реклама». Как правило, размещение наружной рекламы осуществляется с разрешения органа местного самоуправления и на основании договора с собственником территории (здания, сооружения), на которой указанная реклама размещается (Беларусь, Казахстан, Кыргызстан, Россия, Таджикистан, Узбекистан, Украина). Как было указано выше, в законодательстве Армении, а также Молдовы не предусмотрено заключение договора с

собственником недвижимого имущества, на котором планируется размещение рекламной конструкции, однако установлена необходимость получения разрешения органа местного самоуправления [7. С.12-14]. Однако хоть законом РА “О рекламе” и не предусмотрено положение, прямо указывающее на обязанность заключать договор с собственником имущества, но, на наш взгляд, исходя из положений Гражданского кодекса, такая необходимость наличествует.

Последней формой, предусмотренной законом РА “О рекламе” является реклама на транспорте.

Реклама на транспорте в заметных объемах исторически появилась с появлением транспорта в городах в XIX в., а уже к началу XX в. она распространилась в широком объеме.

Рекламу на транспорте принято также называть транзитной рекламой. Реклама на транспорте классифицируется на три вида:

- 1) Внутрисалонные рекламные планшеты в общественном транспорте;
- 2) Наружные рекламные плакаты, размещенные на наружных сторонах транспортных средств;
- 3) Станционные плакаты, размещаемые на железнодорожных вокзалах и в аэрофлотах, на автобусных станциях, на остановках трамваев и троллейбусов, на автозаправочных станциях [9].

Статья 12 закона РА “О рекламе” гласит, что реклама на транспортных средствах размещается с согласия их владельцев. Но в целях обеспечения безопасности движения Правительство РА вводит ограничения на размещение отдельных реклам на транспортных средствах.

Таким образом, мы видим, что как и в других случаях, кроме рекламы на радио и телевидении, армянский законодатель не предусмотрел строгих ограничений, запретов и императивных норм и для рекламы на транспорте.

В связи с вышесказанным очень важно подчеркнуть, что армянское законодательство включает в себя ограниченное количество форм рекламы, поскольку в настоящее время существует множество иных способов и средств распространения рекламы, о чем пойдет речь далее.

В первую очередь, это набирающая обороты реклама в сети интернет. Интернет превратился в обычный инструмент международного бизнеса. Коммерческие организации рассматривают ее как общедоступный информационный и коммуникационный ресурс, в том числе широко используемый для целей рекламы.

Однако в Армении до сих пор нет конкретной законодательной базы, регламентирующей данные правоотношения. Основным вопросом при этом является разработка и принятие законопроекта, защищающего интересы пользователей сети от так называемого “почтового мусора”, т.е. спама, а также

защиты авторских прав и т.д. [10. С.25].

Заслуживает внимания правоприменительная практика регулирования отношений в интернете, имеющая место в ряде стран (таких как Япония, Южная Корея, Аргентина, а также в Евросоюзе). Основой соответствующего закона, принятого Европарламентом в 2003 г., является запрет на рассылку рекламы по e-mail без согласия адресата. В других странах рассылка спама разрешена только при соблюдении рекламодателем определенных требований. Например, японское и южнокорейское законодательства определяют, что получатель спама должен быть определенно уведомлен о том, что полученное им письмо содержит материалы рекламного характера. Кроме того, в Японии предусмотрено, что если адресат не пожелает более получать аналогичные электронные письма, рассылка должна быть немедленно прекращена. Запрещена рассылка рекламных материалов по принципу случайной выборки. В любом случае рекламное письмо должно содержать указание на его отправителя и адрес (почтовый или электронный). В Японии нарушение законодательства о спаме, начавшего действовать в 2002 г., карается штрафами. В Южной Корее, начиная с июля 2002 года, действует Закон о защите в электронной коммерции, который накладывает запрет на слишком большие рекламные сообщения и определяет судебную ответственность вплоть до лишения лицензии на коммерческую деятельность за нарушение данного законодательства.

В 18 штатах США действует запрет на распространение спама. Кроме того, там успешно рассматриваются судебные дела по вопросам непрошеной электронной почты [10. С.25].

Примером может служить следующее дело: группа людей-сторонников “информационной чистоты” в Калифорнии предъявила иск компании, которая занималась рассылкой рекламных материалов по факсу. Ответчиками стали также рекламодатели, которые пользовались услугами компании Fax.com, а также провайдер Cox Business Services, который обеспечивал компанию вышеуказанную Fax.com каналами связи. Истцы требовали признать, что ответчик нарушил требования законодательства США, которое запрещает рассылку сообщений рекламного характера, отправляемых без согласия получателей. В качестве дополнительного аргумента приводилось мнение представителей ряда медицинских учреждений о том, что в некоторых случаях большое количество факсового спама может угрожать здоровью и жизни людей. В итоге истцы просили суд запретить компании Fax.com массовую рассылку рекламных факсов, а также возместить причиненный материальный ущерб. Компания Fax.com, в свою очередь, опровергла обвинения, ссылаясь на закрепленное в Конституции США право на свободу слова и самовыражения.

Кроме того, ответчик ссылаясь на то, что данная деятельность имеет и общественное значение, поскольку он сотрудничает с полицией и иными государственными службами, помогая им в поиске пропавших людей или преступников. Между тем суд также обратил внимание на то, что Федеральная комиссия США также оштрафовала компанию Fax.com на 5,38 млн. долл. за рассылку непрошеной рекламы на факсимильные аппараты [10. С.25].

Справедливости ради следует упомянуть, что лишь немногие страны имеют четкое правовое регулирование рекламы в сети интернет. Наиболее продвинутой в этом отношении страной является США, которая относительно недавно начала регулировать такие отношения как реклама в социальных сетях, в том числе с использованием информации пользователей.

Сказать, что в Армении полностью отсутствует правовая база, регулирующая подобные отношения, было бы неправильно, поскольку согласно ст.2 закона РА “О рекламе” в определение рекламы входит “распространение с помощью разных средств информации...”. Интернет, конечно же, подходит под данное определение и, таким образом, на интернет рекламу распространяются общие положения, касающиеся рекламы в целом. Но в то же время специфика тех отношений, которые существуют в связи с регулированием рекламы в интернете, конечно же, отсутствует.

В первую очередь, стоит проблема спама, а также защиты авторских прав в сети интернет. Специфика отношений в сфере Интернет-рекламы обуславливается целым рядом иных юридических проблем, возникающих при создании и распространении рекламы в Интернете, касающиеся особенностей сделок, совершаемых субъектами Интернет-рекламы; отсутствия механизмов контроля и ответственности за создание и распространение ненадлежащей рекламы в Сети; вопроса привлечения к ответственности лиц, нарушающих законодательство о рекламе и др.

Еще одной формой рекламы является так называемая прямая почтовая реклама (Direct mail). Это средство рекламного воздействия на клиента с помощью почтовых отправлений. Сюда включают всевозможные открытки, листовки, буклеты, каталоги и т.д.

В данном случае интересен также другой вопрос, является ли прямая почтовая реклама рекламой в контексте закона РА “О рекламе”. Как известно, в понятие рекламы входит направленность неопределенному кругу лиц. Поскольку рекламой не считается информация, направленная конкретному или конкретным лицам, то прямая почтовая реклама также ставится под сомнение. Дело в том, что специфика данной формы рекламы заключается в том, что данная реклама носит, во-первых, личност-

ный характер, т.е. направлен на конкретную аудиторию с ее предпочтениями и особенностями, а во-вторых, отправляется на конкретные адреса, т.е. понятие неопределенного круга лиц стирается.

В комментарии к Закону РФ “О рекламе” Ю.Вольдмана говорится, что адресную рекламу можно считать рекламой, так как она предназначена не только для конкретного руководителя организации, принимающего решение, или иного лица, хотя и поступает к ним лично [11].

Мы также придерживаемся такого мнения, однако учитывая возможные неточности восприятия и понимания того определения, которое дано в действующем законодательстве РА, считаем правильным внести изменения в закон РА “О рекламе”, убрав из понятия рекламы компонент направленности на неопределенный круг лиц. Таким образом, предлагается изложить понятие рекламы в следующем виде: “Реклама – это сведения о юридических или физических лицах, товарах, идеях, начинаниях или мероприятиях, распространяемые в целях их продвижения на рынке, способные привлечь внимание, сформировать или поддержать интерес к данным физическому или юридическому лицу, товарам или начинаниям”.

В настоящее время одной из распространенных форм распространения рекламы является реклама, распространяемая посредством СМС и других средств электронной связи. Рассмотрим данную форму поподробнее, поскольку данная тема является одной из актуальных в Армении.

Очень часто мы получаем на мобильные номера различную информацию от различных компаний о текущих специальных предложениях и скидках в разных магазинах и т.д. Иногда эта информация может быть полезна, иногда может раздражать, однако целью настоящей работы является также рассмотрение вопроса о важности правового регулирования рекламы, распространяемой посредством средств электронной связи.

Статья 18 закона РФ “О рекламе” регулирует отношения, связанные с рекламой, распространяемой по сетям электросвязи. Под электросвязью законодатель понимает в том числе телефонную, факсимильную, подвижную радиотелефонную связи [12].

Следует отметить, что российское законодательство довольно детально регулирует подобные правоотношения. Так, согласно той же ст.18 закона РФ “О рекламе”, распространение рекламы по сетям электросвязи, допускается только при условии предварительного согласия абонента или адресата на получение рекламы. Данное правило, на наш взгляд, является ключевым. Как упоминалось выше, во многих странах действует запрет на рассылку рекламы по e-mail без согласия адресата. Аналогичная норма есть и в отношении всех видов электронных

рассылок.

Штат Калифорния в 2003 году определил, что рекламные сообщения могут быть отправлены только к тем абонентам, которые дали свое согласие. Ранее, действовал принцип “OPT-OUT”, принцип, согласно которому не было никаких препятствий, чтобы отправлять такие сообщения без согласия клиента, но рекламоноситель (рекламо-распространитель) должен был в конце сообщения написать “ADV”, а также подробно описать механизм, как клиент может отказаться от этой услуги [13].

Европейские страны сочли более предпочтительным механизм наличия предварительного согласия. Таким образом, законодательство Австрии, Норвегии и Финляндии запрещает распространение электронных сообщений без согласия получателей. Бельгийское законодательство вообще запрещает отправку электронных сообщений третьим лицам, а датское законодательство запрещает массовую отправку подобных сообщений. И, наконец, Директива от 12.07.2002 года 2002/58/ ЕС также содержит правило обязательного предварительного согласия клиента [14].

Обратимся к последней классификации – гражданско-правовой, согласно которой реклама бывает имеющей признаки оферты и без таковых.

Дело в том, что согласно ст. 453 ГК РА, реклама и иные предложения, адресованные неопределенному кругу лиц, рассматриваются как приглашение делать оферты, если иное прямо не указано в предложении [15]. Содержащее все существенные условия договора предложение, из которого усматривается воля лица, делающего предложение, заключить договор на указанных в предложении условиях с любым, кто отзовется, признается публичной офертой. В то же время, согласно ст. 510 ГК РА предложение товара в его рекламе, каталогах и описаниях товаров, обращенных к неопределенному кругу лиц, признается публичной офертой, если оно содержит все существенные условия договора розничной купли-продажи.

Таким образом, отличие так называемой офертной рекламы от неофертной в наличии или отсутствии существенных условий договора.

Добиться признания рекламы публичной офертой сложно, тем не менее показателен один случай из юридической практики. Речь идет о выигранном покупателем судебном разбирательстве, предметом рассмотрения которого являлась реклама, обещающая продать любому желающему шикарный автомобиль за 5000 долл. США. Реальная стоимость данного автомобиля составляла 50000 долл. США, однако рекламные проспекты по ошибке содержали информацию о цене в 5000 долл. США. Заявив свое желание приобрести автомобиль

по указанной в рекламе цене и получив отказ от представителя фирмы-продавца, покупатель обратился в суд. Дело было разрешено в пользу покупателя с обязательством продавца продать автомобиль за цену, указанную в рекламе [10. С.5-6].

В настоящее время мы часто сталкиваемся именно с офертной рекламой, поскольку в такой рекламе подробно описывается товар, его цена и другие условия. Однако, обращаясь к зарубежному опыту куда важнее становится вопрос о сроке действия такой оферты. Естественно императивное закрепление на уровне закона предписания о сроке действия публичной оферты направлено на защиту прав потребителей.

Так, в законе РФ “О рекламе” в ст. 11 говорится, что если в соответствии с Гражданским кодексом Российской Федерации реклама признается офертой, такая оферта действует в течение двух месяцев со дня распространения рекламы при условии, что в ней не указан иной срок.

То есть законодатель дает возможность рекламодателю либо указать срок действия такой оферты, если в ней содержатся все существенные условия договора, либо в силу закона действует срок в течение 2-х месяцев.

Мы также считаем разумным и целесообразным включение подобной нормы в действующий закон РА “О рекламе”, а также определения офертной рекламы – предложения, направленного потенциальному потребителю и включающего все существенные условия сделки, а также свидетельствующего о готовности лица, сделавшего предложение, заключить договор на указанных в публичной оферте условиях с каждым обратившимся [16. С.83].

Заключение:

1. Явно, что закон РА “О рекламе” устарел в плане наличия и регулирования отдельных способов распространения рекламы. Конечно, отсутствие упоминания конкретных форм рекламы еще не делает ее недопустимой или незаконной. Однако речь идет о правовом регулировании такой рекламы. Здесь речь идет о рекламе в сети интернет, поскольку в реальности она уже довольно развита в Армении, однако существует ряд вопросов, требующих законодательного решения:

а) защита пользователей сети от спама, т.е. отправки рекламных сообщений на электронную почту без согласия лица. Данный вопрос также рассматривался в контексте смс сообщений. В данном случае необходимо предусмотреть правило, запрещающее рекламную рассылку на индивидуальные телефонные номера, электронную почту и т.д. без наличия предварительного согласия лица, в то же время указав, что потребитель вправе предъявлять требования непосредственно к рекламодателю.

б) справедливо также отметить, что мировой опыт на данном этапе не имеет распространенного и

актуального решения вопроса механизмов контроля и надзора за содержанием и распространением рекламы в сети интернет. В основном, ведущие страны имеют определенные правила и указания для рекламы в интернете. Примером, могут служить Правила, принятые Федеральной Торговой Комиссией США, где указывается, что реклама должна быть достоверной (при этом указываются конкретные примеры), обоснованной и т.д. Однако это не просто дублирование требований закона, а комментирование, интерпретация с учетом практики и конкретные предписания для избежания нарушений требований законодательства. При этом, ответственность за такие нарушения несет, в первую очередь, рекламопроизводитель с рекламодателем, но могут привлекаться и рекламопроизводитель с рекламодателем за изготовление или распространение обманчивых представлений, если они участвуют в подготовке или распределении рекламы, или знают о вводящих в заблуждение требованиях [17]. Контролем за соблюдением данных правил занимается ответственный за сферу рекламы орган – в США это Федеральная торговая комиссия. Контроль осуществляется посредством мониторинга интернет-рынка и при определении нарушений направляются соответствующие извещения. Однако конкретных предписаний в случае, например, невозможности определения рекламодателя для прекращения рекламы или привлечения его к ответственности. К тому же очевидно, что сфера в сети интернет огромна и постоянный и эффективный мониторинг, даже с привлечением большого количества сотрудников достаточно проблематичен, всегда будут упущения и нарушения, оставшиеся без внимания надзорного органа.

2. Мы предлагаем дополнить закон РА “О рекламе” положением следующего содержания:

“Статья 12.1. Реклама, распространяемая по сетям электросвязи

1. Распространение рекламы по сетям электросвязи, отправляемую на городские, мобильные телефоны, электронную почту, факсимильные адреса, допускается только при условии предварительного согласия абонента или адресата на получение рекламы.

2. Реклама признается распространенной без предварительного согласия абонента или адресата, если рекламодатель не докажет, что такое согласие было получено.

3. Рекламодатель обязан немедленно прекратить распространение рекламы в адрес лица, обратившегося к нему с таким требованием.”

3. Необходимо включить норму наподобие данной в законе РФ “О рекламе” о сроке действия офертной рекламы, а также дать определение офертной рекламы – предложения, направленного

потенциальному потребителю и включающего все существенные условия сделки, а также свидетельствующего о готовности лица, сделавшего предложение, заключить договор на указанных в публичной оферте условиях с каждым обратившимся.

“Ст. 13.1 Офертная реклама, если в ней не указан конкретный срок действия, действует в течение двух месяцев со дня распространения рекламы”.

Լիտերատուրա

1. Закон РА “О рекламе” от 30.04.1996 г. // <http://parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1707&lang=rus>
2. http://www.nnre.ru/delovaja_literatura/pravovoe_regulirovanie_reklamnoi_deyatelnosti/p4.php#metkadoc3
3. Основы рекламы: Учебник / Ю.С. Бернадская, С.С. Марочкина, Л.Ф.Смотрова. Под ред. Л.М. Дмитриевой. – М.: Наука, 2005.
4. Согласно данным от 05.02.2015, предоставленным ЗАО “Телемедиаконтроль”
5. Закон Беларуси “О рекламе” от 10.05.2007 г. // <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=h10700225&p2={NRPA}>
6. Закон Казахстана “О рекламе” от 19.12.2003 г. // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1045608
7. Обзор деятельности в области рекламы в государствах – участниках СНГ – М.: Международный совет по антимонопольной политике, 2013
8. <http://www.entrepreneur.com/encyclopedia/outdoor-advertising>
9. http://www.metroreklama.ru/gn/press/p_61.php#rek_transport
10. Мамонова Е.А., Правовое регулирование рекламы / Научная книга. – М., 2008
11. Вольдман Ю.Я. Комментарий закона Российской Федерации «О рекламе» – Правовая информационная база «Гарант».
12. Закон Российской Федерации “О рекламе” от 13.03.2006 г. // <http://www.consultant.ru/popular/advert/>
13. http://www.kaspersky.ru/about/news/virus/2004/Elektronnyi_zhurnal_Spamtest_No_73
14. <http://mailchimp.com/resources/guides/sms-spam-laws-and-lawsuits/html/>
15. Гражданский кодекс Республики Армения от 05.05.1998г. http://parliament.am/law_docs/050598HO239rus.html?lang=rus
16. Маркович А.В. Реклама (рекламная деятельность) как вид предпринимательской деятельности в России: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.03 М., 2010
17. <https://www.ftc.gov/tips-advice/business-center/guidance/advertising-marketing-internet-rules-road>

Լևոն Մարգիզով

ՀՀ կենտրոնական բանկի իրավաբանական վարչության
իրավական սպասարկման բաժնի իրավախորհրդատու,
Հայ-ռուսական (սլավոնական) համալսարանի իրավունքի և
քաղաքականության ինստիտուտի քաղաքացիական և քաղաքացիական
դատավարության իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

*Որոշակի հարցեր՝ կապված Հայաստանի Հանրապետությունում և
այլ երկրներում գովազդի տեսակների և ձևերի հետ:*

Հոդվածում դիտարկվել են ՀՀ և մի շարք այլ պետությունների (ԱՊՀ երկրներ, ԱՄՆ, Եվրամիություն և այլն) օրենսդրություններով սահմանված գովազդի ձևերն ու տեսակները, ինչպես նաև ներկայացված են տեսական նյութեր՝ կապված բուն «ձև» և «տեսակ» հասկացությունների հետ: Մասնավորապես ընգծվել են այն ձևերն ու տեսակները, որոնք սահմանված են «Գովազդի մասին» ՀՀ օրենքով, և անկացվել է համեմատական վերլուծություն այն տեսակների և ձևերի հետ, որոնք առկա են օտարերկրյա պետություններում: Աշխատանքում դիտարկվել են նաև տվյալ ոլորտում առկա դատական գործեր: Առավել ուշադրություն է դարձվել էլեկտրոնային կապի միջոցով տարածվող գովազդին, իսկ հոդվածի վերջում ներկայացվել են մի շարք առաջարկներ՝ ՀՀ օրենսդրության բարելավման նպատակով:

Հիմնաբառեր- գովազդ, գովազդի տեսակ, գովազդի ձև, արտաքին գովազդ, օֆերտային գովազդ, OPT-OUT:

Levon Sargizov

Legal adviser in division of legal services of legal
department of the Central Bank of Armenia,

PHD student in civil Rights of Russian- Armenian (Slavonic) university

SUMMARY

Some issues concerning the types and forms of advertising in the Republic of Armenia and in foreign countries

The article examines the forms and types of advertising, established by the RA legislation and a number of other countries (the CIS countries, the US, EU, and others.), and presents the theoretical materials regarding the notions of “form” and “type” and the classification of advertising. In particular, it highlights those forms and types, are established by law “On Advertising”, and a comparative analysis of those forms and types, which are in foreign countries. There was held an analysis of the international legal practice and considered some court cases in this area. Special attention was paid to advertising in an electronic form, as well as the principles of “OPT-OUT” and the principle of prior consent of the subscriber. In conclusion, there was presented a number of proposals for changes in the legislation of Armenia.

Keywords: advertising, a form of advertising, type of advertising, outdoor advertising, offer on advertising, OPT-OUT.

ОВСАННА АДАМЯН

Соискатель кафедры теории и истории государства и права института права и политики Российско-Армянского (Славянского) университета

СУЩНОСТЬ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Исторический опыт развития человеческой цивилизации наглядно свидетельствует о том, что все крупнейшие социальные преобразования, когда-либо проводившиеся, были успешны в той мере, в какой в них сознательно и ответственно участвовали передовые силы социума, как организованные, так и единоличные. Ответственность, проявляющаяся во всех сферах жизнедеятельности индивида, выступает критерием оценки его взаимоотношений и взаимодействия с другими членами социума, проявления его деятельности и ее последствий в отношении социума.

Ключевые слова: общество, социальная ответственность, мораль, гражданин, тяжкие преступления, санкция, социальная напряженность, обязанность, наказания, принуждение, отношения.

При подготовке данной статьи я убедилась, что исторический опыт развития человеческой цивилизации наглядно свидетельствует о том, что все крупнейшие социальные преобразования, когда-либо проводившиеся, были успешны в той мере, в какой в них сознательно и ответственно участвовали передовые силы социума, как организованные, так и единоличные. Ответственность, проявляющаяся во всех сферах жизнедеятельности индивида, выступает критерием оценки его взаимоотношений и взаимодействия с другими членами социума, проявления его деятельности и ее последствий в отношении социума.

Термин “ответственность” достаточно многообразен. Так, говорят о чувстве ответственности и ответственном поведении. Можно повысить ответственность, взять ответственность на себя, привлечь лицо к ответственности и освободить от нее. Наконец, есть люди, поступающие ответственно, и лица, занимающие ответственное положение, а в хозяйственной сфере действуют предприятия с ограниченной ответственностью¹. Что же объединяет эти различные по содержанию, но определяемые одним термином понятия?

Во всех перечисленных и других случаях речь идет о различных сторонах богатого по содержанию явления - социальной ответственности. Ее существование предопределено общественным характером человеческого поведения и отражает взаимосвязи общества и отдельного человека. Жить в обществе и быть свободным от него нельзя: в любых жизненных ситуациях человек должен соотносить свои поступки с существующими в обществе нормами и ценностями, с интересами других людей. Действуя в соответствии с ними, он поступает ответственно. В свою очередь общество (государство, коллектив, окружающие лица) постоянно контролирует деятельность субъекта, адекватно реагируя на различные варианты поведения (поощряя, одобряя

ответственное поведение и наказывая нарушителя). Поэтому ответственность (в широком, социальном плане) можно охарактеризовать как общественное отношение между субъектом и контролирующей его поведением инстанцией (государством, обществом). Благодаря ей в обществе и обеспечиваются организованность и порядок.

Поскольку поведение человека имеет две полярные разновидности (социально полезное и социально вредное), то и ответственность рассматривается в двух аспектах: позитивном и негативном (проспективном и ретроспективном).

В проспективном (позитивном) аспекте ответственность характеризует положительное отношение лица к совершаемому им поступкам. Это понимание важности своих действий для общества, стремление и желание выполнить их как можно лучше, эффективнее, быстрее. Это ответственность за надлежащее осуществление своей социальной роли, выполнение социальных норм, за любое порученное дело. В правовой сфере позитивная ответственность связана с социально-правовой активностью, проявлением инициативы при реализации правовых предписаний.

Именно данная сторона ответственности имеется в виду, когда говорят о чувстве (осознании) ответственности или о том, что человек берет ответственность на себя. Ответственность в указанном смысле рассматривается в качестве осознанной и воспринятой лицом социальной необходимости инициативного выполнения долга, всей суммы лежащих на нем обязанностей - политических, моральных, правовых.

Это ответственность за будущее поведение.

Обществу не безразлична деятельность субъектов, ее последствия. Поэтому, осуществляя постоянный контроль за их поведением, оно в необходимых случаях корректирует его путем поощрения, стимулирования социально активного,

высокоответственного поведения или, напротив, наказания нарушителя социальных требований.

Во втором случае налицо ответственность ретроспективная, ответственность за уже совершенное. Она связана не только с осознанием ее личностью, но и с внешним воздействием со стороны общества, государства, иных лиц и может быть моральной, общественной и др. Среди указанных видов негативной (ретроспективной) ответственности особое место занимает юридическая ответственность как важнейшая разновидность ответственности социальной³.

Социальная ответственность - сложная, собирательная нравственно-правовая, философская и этико-психологическая категория, изучаемая многими науками, но под разными углами зрения. Различают моральную, политическую, юридическую, общественную, гражданскую, профессиональную и другие виды ответственности, которые в совокупности составляют родовое понятие - "социальная ответственность". Для юристов это имеет важное значение в качестве исходной посылки.

Социальная ответственность предполагает объективно обусловленную необходимость соблюдения индивидом основных правил, требований, принципов, устоев совместного общежития. Такое поведение - непереносимое условие нормального функционирования общества, коллективной жизни. Иначе - хаос, своеволие, произвол. Как писал еще Т. Гоббс, государство создано не для того, чтобы сделать жизнь людей раем, а для того, чтобы она не стала адом.

По сути, в этом заключается и назначение социальных норм, социальной ответственности - не допустить "ада", неразберихи во взаимоотношениях между людьми. Социальные нормы, взаимные права и обязанности призваны обеспечивать порядок и спокойствие в обществе, поэтому те, кто их не придерживается, могут нести в той или иной форме социальную ответственность в виде определенных неблагоприятных последствий (осуждение окружающих, давление общественного мнения, порицание, выговор, исключение из той или иной группы, организации, отказ в доверии, товарищеский суд и т.д.). Именно такого рода мерами поддерживается соблюдение социальных норм и правил.

Правовая наука имеет дело прежде всего с юридической ответственностью, которая представляет для нее профессиональный интерес и предмет специального изучения. Это - особая, властная разновидность социальной ответственности, связанная с действием юридических норм, за которыми, как известно, стоит государство.

Любая социальная ответственность, в том числе и правовая, может наступить лишь при наличии двух условий: 1) свободы воли индивида; 2) возможности выбора варианта поведения. Первое условие означает, что ответственность может нести только

дееспособное лицо, т.е. лицо, которое отдает отчет своим действиям, способное руководить ими⁴.

Недееспособные граждане (малолетние дети, душевнобольные лица) никакой ответственности не подлежат, если даже они совершили общественно опасные и наказуемые по закону проступки. Эти граждане не обладают полной свободой воли, не могут действовать осознанно, разумно. К ним обычно применяются другие меры (лечение, воспитание, профилактика и т.д.).

Второе условие предполагает, что субъект не может и не должен нести ответственность за единственно возможное в данной конкретной ситуации действие, так как человек не мог поступить иначе, у него не было другого выбора. За это его нельзя ни осуждать, ни наказывать. Такие обстоятельства применительно к правонарушениям и юридической ответственности перечисляются в самом законе, о чем подробнее будет сказано в одном из следующих параграфов.

Социально ответственное поведение предполагает осознание человеком всей полноты требований, предъявляемых к нему обществом, государством, окружающими. И не только осознание, но и выполнение этих требований. В противном случае наступает ответная реакция той среды, в которой находится, действует индивид. В сущности, это извечная проблема взаимоотношений личности и общества, проблема их цивилизованности.

Поведение человека может быть либо социально полезным, либо социально вредным, либо социально безразличным (индифферентным)⁵. Но поскольку, как уже говорилось, человек - существо общественное, большинство его поступков приобретает общественное значение. Отсюда - право общества на социальный контроль за действиями своих членов, за соблюдением ими исторически сложившихся или сознательно установленных стандартов общежития. Эти правила выступают в виде обычаев, традиций, привычек, моральных, правовых, религиозных, корпоративных и других норм. Долг отдельного индивида - сознательно выбрать нужный, полезный ориентир поведения. Только таким путем можно обеспечить порядок и организованность в обществе.

Социальные нормы - это указатели границ должного и возможного. Если поведение индивида выходит за грань дозволенного, то наступает тот или иной вид социальной ответственности, нарушитель осуждается или даже наказывается. Если же гражданин совершает общественно полезные, одобряемые действия, то он поощряется, поддерживается, а за наиболее выдающиеся поступки даже награждается, ставится в пример. Таковы "правила игры" в любом цивилизованном обществе.

Значение социальной ответственности заключается в том, что она призвана дисциплинировать членов общества, побуждать их к позитивному, сознательному, полезному поведению. Оправдывает ли

она в полной мере эту свою функцию? С сожалением приходится признать, что не оправдывает.

В современном обществе множество людей ведут себя антисоциально, о чем свидетельствуют такие явления, как высокая преступность, коррупция, разгул криминала, война компроматов, правовой нигилизм, информационный беспредел, недостойные методы политической борьбы, грязные избирательные технологии, несоблюдение элементарных нравственных норм, неуважительное отношение друг к другу, законам, правам человека и другие аномалии.

Задача состоит в том, чтобы всемерно развивать чувство личной ответственности у каждого гражданина за свое поведение и за все происходящее в стране - какой бы пост данный гражданин ни занимал и какой бы деятельностью ни занимался. Важным условием выполнения указанной задачи является также неотвратимость адекватной реакции общества и государства на антисоциальные поступки всех субъектов.

В поведении индивида, как единолично, так и в группе, стремящегося к удовлетворению лишь собственных потребностей и интересов, прослеживается пренебрежение к другим членам социума, возвышение собственного «Я» и оценивание окружающего мира через призму: «мое» - «не мое», «выгодно - не выгодно». Таким образом, происходит сужение понятия «ответственность», которое включено в систему ценностей, обуславливающих как духовную, так и материальную стороны жизни человека и общества в целом. Ответственность в большей мере воспринимается лишь как ответственность за последствия действий, противоречащих общепринятым правилам и нормам поведения в обществе, утрачивая свое социальное назначение. Но ответственность является не только ограничивающим фактором поведения человека, но и образующим компонентом его деятельности во всех сферах взаимодействия внутри социума. Следовательно, мы имеем право говорить о многоаспектности проявления ответственности, о ее социальных функциях.

Именно поэтому, в данной статье подчеркивается актуальность проблемы социальной ответственности как родового понятия, т.к. ни юридические, ни нравственные нормы не могут регламентировать все стороны поведения человека в обществе, не могут полностью определить его отношение к своим обязанностям. Их оказывается недостаточно для глубокого и прочного согласования интересов общества и личности. Отсюда и вытекает необходимость вкладывать в понятие «ответственность» более широкий смысл. Так как весь процесс жизнедеятельности индивида состоит из его активного или пассивного взаимодействия с другими членами социума, то социальная ответственность играет роль определяющего фактора в поведении индивида. Все это составляет содер-

жание исходных оснований социальной ответственности человека как личности и дает возможность раскрыть понятие социальной ответственности как многогранного социального явления, которое наполняется особо актуальным содержанием, соответствующим данному историческому периоду.

Осмысление проблемы социальной ответственности имеет важное значение не только теоретическое, но и практическое. В отличие от частных наук и в силу особенности своего предмета, социальная философия способна обеспечить комплексный подход к исследованию данного общественного явления и тем самым адекватно представить социальную ответственность как весьма сложное родовое понятие.

Таким образом, актуальность настоящего исследования обусловлена:

1) современными тенденциями укрепления позиций правового государства и гражданского общества, активизацией сознательно ответственной роли гражданина в процессе реформирования современного общества;

2) трансформацией системы ценностей, необходимостью представления социальной ответственности в качестве смысловой квинтэссенции системы ценностей и ценностных ориентиров, а также регуляторов общественных отношений российского общества;

3) узким восприятием понятия «ответственность» как фактора, ограничивающего поведения индивида, а не как образующего компонента его деятельности во всех сферах взаимодействия внутри социума;

4) необходимостью комплексного анализа социальной ответственности с целью раскрытия ее общесоциального назначения в жизнедеятельности личности и социума.

Степень разработанности проблемы. В научных исследованиях существуют различные теоретико-методологические подходы к разработке понятий «ответственность» и «социальная ответственность».

Различные аспекты ответственности рассматривались еще философами древнего мира. Например, древнекитайский мыслитель Конфуций, анализируя взаимоотношения общества и личности, рассматривал это понятие как исходное, способствующее установлению порядка. Античные философы Платон и Аристотель связывали понятие «ответственность» со свободой воли и свободой выбора, справедливо ставя вопрос об ответственности за поступки, совершенные в силу незнания, когда возможно предвидеть результаты своих действий.

К античному восприятию понятия «ответственность» близка и марксистская концепция «ответственности», исходящая из соотношения свободы и необходимости, взаимодействия личности и общества. Подобная точка зрения отражена и в работах Т. Гоббса, Дж. Локка.

Понятие ответственности рассматривалось как критерий оценки деятельности человека. Так, в работах Ф. Энгельса, В. И. Ленина концепция ответственности строится на основе конкретного, классового исторического подхода деятельности человека в ограниченной связи с потребностями развития общества. Ответственность рассматривалась в неразрывной связи с организованностью и дисциплиной, что в дальнейшем нашло отражение в трудах советских ученых: М. А. Маркова, С. И. Попова, А. Ф. Шишкина, Е. А. Ануфриева.

И. Кантом была предпринята попытка изучения содержания понятия ответственности на основе представления о достоинстве человеческой личности.

Анализ научных публикаций современников позволяет сделать вывод об относительной изученности различных аспектов проблемы, что нашло отражение в работах отечественных и зарубежных авторов.

Трансформация системы ценностей, вызванная современными преобразованиями в обществе, влечет за собой изменения в сущностном содержании социальной ответственности. Успех в преодолении кризиса системы ценностей, характеризующегося широкомасштабным эгоцентризмом, напрямую зависит от уровня сформированное™ социальной ответственности индивида.

Социально-философский анализ проблемы социальной ответственности позволил нам прийти к следующим выводам:

- На сегодняшний день по сравнению с прошлым возросло единство человечества, существование которого диктует свои требования к личности, определенным социальным группам, обществу и государствам. Различные преобразования с особой остротой зародили проблему социальной ответственности. Становится очевидным, что человечество не может извлечь выгоду от процесса интернализации, медленно формируется гражданское общество, почти не преодолеваются глобальные проблемы, если не формируется личность, которая бы в полной мере осознавало себя в качестве субъекта ответственных действий.

- Социальная ответственность связана со спецификой социальных отношений и выражает отношение между личностью и обществом по поводу реализации общественно значимых интересов и целей. Являясь элементом социальной структуры личности, социальная ответственность имеет сложное строение, в основе которого в тесном взаимодействии лежат как социальные, так и психологические моменты.

- На основании источников проявления ответственности социальная ответственность индивида подразделяется на внутреннюю и внешнюю:

• внутренняя социальная ответственность - это социально-психологическое свойство личности, при-

обретаемое им в процессе социализации, позволяющее индивиду выбирать способы реализации своих целей, не противоречащие интересам социума, адекватно предполагаемым последствиям данного поведения. Необходимым условием формирования высокого уровня внутренней социальной ответственности индивида является развитие его объективной самооценки, основанное на эффективном овладении им навыками оценочной деятельности;

• внешняя форма ответственности представляет собой определенные нормы и правила поведения, выработанные социумом и заставляющие индивида выбирать только такого рода способы реализации своих целей, которые не ущемляют интересов, как конкретного индивида, так и социума в целом. Она выступает как мера несвободы, ограничивающая притязания людей и регламентирующая их поведение.

Совпадение внутренней социальной ответственности и внешней является наиболее гармоничным и позитивным для самореализации индивида в целях качественного изменения и развития социума.

- Влияние последствий деятельности субъекта ответственности позволяет разделить социальную ответственность индивида на перспективную и ретроспективную:

• перспективная социальная ответственность предполагает функционирование социальной ответственности при соблюдении прав и свобод членов социума, не ущемляя собственные интересы индивида;

• ретроспективная социальная ответственность возникает при несоблюдении индивидом обязанностей и нарушении прав и свобод других членов социума, ущемлении их интересов в процессе его поведения, повлекшее к претерпеванию им ограничений его собственных прав и свобод со стороны социума в целях принуждения выбирать способы реализации своих целей, не противоречащие интересам социума.

- Включенность личности в конкретные общественные отношения внутри социума, регулируемые специализированными нормами и правилами поведения, дает нам возможность выделить виды социальной ответственности, возникающие во всех сферах жизнедеятельности индивида. Например, такие, как: моральная ответственность, политическая ответственность, юридическая ответственность и т.д.

Чрезвычайно важным и актуальным вопросам осуществления управленческой деятельности является проблема ответственности в государственном управлении. Сегодня, однако, проблему ответственности следует рассматривать, исходя из реального положения, когда процесс государственного управления, воздействие субъекта управления на его объект носит все еще

преимущественно государственно-властный характер. Формы этой государственно-властной деятельности различные: нормативно-правовое регулирование, правоприменительная деятельность, организационно-правовая деятельность и т.п.. Следует отметить, что независимо от того, имеет ли эта деятельность правовую форму или нет, она является государственно-властной и включает государственное принуждение.

Характер и объем правового регулирования в сфере государственного управления является традиционным предметом исследований, будучи достаточно спорным в науке. Это произошло вследствие разделения ответственности на «позитивную» и «негативную». Такое распределение было не случайным в условиях административно-командной советской системы и привело к тому, что в отношениях, связанных с властью и управлением, была потеряна сущностная парадигма любой ответственности.

В современных условиях государства в субъект управления возлагается ответственность за все неблагоприятные последствия, вызванные неправовым или неумелым использованием властных полномочий. Именно такой подход является одним из условий эффективной деятельности органов государственной власти, органов местного самоуправления, а соответственно - и политической стабильности в государстве. Как показывает практика, основной акцент делается на правах органов исполнительной власти, должностных, служебных лиц, и не всегда достаточно выделяется ответственность за ошибочные решения и действия, бездействие. Это приводит к крайне негативным последствиям в осуществлении государственного управления.

В государственном управлении выделяют следующие виды ответственности: политическая, юридическая и моральная. Кроме названных видов, выделяют еще и конституционную ответственность, которая применяется к государственным органам или высшим должностным лицам государства за конституционные правонарушения, то есть нарушение Основного Закона или установленных им норм. Конституционное правонарушение можно определить как противоправные виновные деяния органов власти или других субъектов, которые посягают на форму правления, государственный строй и порядок образования органов государства, конституционные права граждан. Следствием такой ответственности является отставка премьер-министра, Правительства, отдельного министра, импичмент Президента, роспуск парламента.

Субъектом политической ответственности являются те носители исполнительной власти, которые реально определяют содержание государственно-управленческой деятельности.

Политическая ответственность правительства является важным фактором поддержания эффективности и легитимности его работы. В

первом случае она служит стимулом для надлежащей деятельности и недопущения злоупотреблений (под угрозой отставки), во втором - является индикатором поддержки правительства (его политики) парламентским большинством.

Следует отметить, что политическая ответственность имеет существенные отличия от юридической, ведь она значительно субъективизована и относительна, поскольку нет абсолютных и формализованных критериев оценки состояния государственного управления в том или ином этапе развития общества и в тех или иных условиях.

Еще одним видом социальной ответственности в государственном управлении является моральная ответственность государственных служащих, которая наступает за моральный проступок. Моральная ответственность в сфере государственного управления исходит из общих моральных принципов и норм относительно специфических особенностей профессии государственного служащего. Они связаны с этическим аспектом труда госслужащих, которые являются участниками непростых взаимоотношений с коллегами, подчиненными, руководством, в ходе которых могут возникать конфликты, различные проблемы. Моральная сторона их деятельности и характера связей и взаимоотношений в официально-служебных отношениях определяют моральные стандарты поведения государственных служащих, закрепленные нормами профессиональной этики, служебного этикета, которые проявляются через культуру делового построения, регулируя и регламентируя взаимоотношения между руководителями и подчиненными, между госслужащими разных рангов.

Субъектом применения мер моральной ответственности является коллектив государственного или коллектив его структурного подразделения, в котором работает государственный служащий. То есть, это обязательно должен быть представитель общественности, а не администрации. Сутью применения моральной ответственности является осуждение со стороны коллектива юристов органов государственной власти, которые нарушили этику поведения государственного служащего, не влечет формального оформления и негативных последствий формального характера.

Таким образом, основанием социальной ответственности выступает связь между личностью и обществом, социальная детерминация действий субъектов.

Будучи своеобразным нервом общественных отношений, регулятором поведения людей, одним из способов духовно-практического освоения личностью социального опыта, социальная ответственность включает в себя множество других связей и отношений. Эти связи заслуживают того, чтобы стать предметом дальнейших научных исследований.

1. Абишева А.К. О понятии ценность Текст. / А.К. Абишева // Вопр. философии. 2002. - N 4. - С. 139-146.
2. Агеева Е. А. Юридическая ответственность в государственном управлении Текст. / Е. А. Агеева // Правоведение. 1987. - N5. С. 67-72.
3. Адеева И. В. Ценностные ориентации молодежи и характер их изменений в современном российском обществе (теоретико-методологический аспект социологического анализа) Текст. : дис. . канд. соц. наук / И. В. Адеева. М., 1995, 167 с.
4. Алексеева Т. А. Личность и политика в переходный период: проблемы легитимности власти Текст. / Т. А. Алексеева // Вопр. философии. 1998. -N 7. С. 58-65.
5. Аманбаева Л. И. Гражданское воспитание учащейся молодежи в новых социальных условиях Текст. : дис. . д-ра пед. наук: 13.00.01 / Л. И. Аманбаева. Якутск, 2002, 351 с.
6. Американская социологическая мысль Текст. / Р. Мертон, Дж. Мид, Т. Парсонс, А. Шюц ; под ред. В. И. Добренькова. М. Изд-во МГУ, 1994, 496 с.
7. Андреева Г. М. Социальная психология Текст. / Г. М. Андреева. -М. Наука, 1994, 324 с.
8. Анисимов С. Ф. Духовные ценности, производство и потребление Текст. / С. Ф. Анисимов. М. : Мысль, 1988. 255 с.
9. См. там же.
10. Анисимов С. Ф. Мораль и поведение Текст. / С. Ф. Анисимов. М. : Политиздат, 1985, 155 с.
11. Анохин П.К. Философские аспекты теории функциональной системы Текст. / П.К. Анохин. М. [б. и.], 1978, 74 с.
12. Антипов Г. А. Проблемы методологии исследования общества как целостной системы Текст. / Г. А. Антипов, А. Н. Кочергин. Новосибирск : Наука, 1988, 258 с.

Օվսաննա Ադամյան

Հայ-ռուսական (սլավոնական) համալսարանի
իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի
պետության և իրավունքի տեսության ամբիոնի հայցորդ

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Սոցիալական պատասխանատվության էությունը

Մարդկային քաղաքակրթության պատմական փորձը հստակ ցույց է տալիս, որ երբևէ անցկացված բոլոր խոշոր սոցիալական փոփոխությունները հաջող էին, քանի որ նրանք գիտակցաբար և պատասխանատվությամբ ներառում, կազմակերպում և միավորում էին հասարակության առաջադիմական ուժերը:

Պատասխանատվությունը, որը դրսևորվում է անհատի կենսագործունեության բոլոր ոլորտներում, հանդիսանում է գնահատման չափանիշ իր փոխհարաբերությունների և փոխհամագործակցության համար հասարակության այլ անդամների հետ, օգնում է դրսևորել իրեն տարբեր ասպարեզներում և կրել պատասխանատվություն հասարակության առաջ իր կատարած գործունեության համար:

Հիմնաբառեր- հասարակություն, սոցիալական պատասխանատվություն, բարոյականություն, քաղաքացի, ծանր հանցագործություններ, պարտականություն, պարտադրանք:

Ovsanna Adamyan

Researcher student in civil Rights of Russian-Armenian (Slavonic) university

SUMMARY

The essence of social responsibility

The historical experience of human civilization clearly shows that all of the major social changes ever conducted, were successful to the extent that they consciously and responsibly involved the progressive forces of society, as organized and sole. Responsibility, which is manifested in all spheres of life of the individual, a criterion of evaluation of its relationship and interaction with other members of society, the manifestations of its activity and its consequences with regard to society.

Keywords: society; social responsibility; morality; citizen; crime; sanction; social tensions; duty; punishment; coercion; relationship.

поскольку такое деяние в целом признается умышленным. В остальных случаях, когда преступление совершается только по неосторожности, соучастие исключается.

Как и в проекте нового УК РА (ст. 48), в большинстве проанализированных источников неотъемлемым признаком соучастия признается умышленная форма вины. Так, например, в соответствии с УК Испании наличие сговора существует тогда, когда двое или более лиц договариваются между собой о совершении преступления и решают его исполнить. В данном случае умысел соучастников уже направлен на заранее установленную преступную цель. Нормы о соучастии в УК Швейцарии также прямо указывают на умысел в действиях подстрекателя (ст. 24) либо пособника (ст.23)¹². Аналогичной позиции придерживается и законодатель Германии (§26 и §27)¹³. В Великобритании Закон об уголовном праве 1967г. ввел самостоятельный состав преступления для лиц, помогающих заведомому преступнику (assisting offender). В ст. 4 Закона установлено, что если лицо, зная или будучи уверенным в том, что другим лицом совершено арестное преступление, умышленно и без соответствующих полномочий или без уважительных причин создает условия, мешающие аресту или наказанию, оно виновно в воспрепятствовании уголовному преследованию.

Однако есть из этого правила и исключения. Так, согласно ст. 20 УК Польши, каждый из соучастников подлежит ответственности в пределах своего умысла или неумышленной вины независимо от ответственности остальных соучастников. Следовательно, польский законодатель допускает соучастие, как в умышленных, так и неосторожных преступлениях. Вряд ли с подобным подходом можно согласиться. Французский законодатель в ст. 121-4 также не указал на форму вины в отношении деяния исполнителя, что позволяет предположить о допущении как умышленной, так и неосторожной формы вины.

Следует заметить, что новеллой проекта нового УК РА стало закрепление на законодательном уровне отличной от соучастия формы совместной преступной деятельности института неосторожного сопричинения. Так, ст. 54 проекта нового УК РА содержит положение, согласно которому: «Если два или более лица совместно совершают деяние, в результате которого по неосторожности возникают последствия, предусмотренные в качестве признака неосторожного преступления, предусмотренного Особенной частью настоящего кодекса, то данные лица подлежат уголовной ответственности в качестве исполнителей данного преступления, вне зависимости от конкретно чьего деяния возникли данные последствия». Как видно в данном определении также присутствует признак совместности. Но в данном случае содержание данного признака не тождественно содержанию

признака совместности, характерному понятию соучастия, так как взаимная обусловленность, согласованность действий, а также тесная внутренняя связь соучастников в данном случае отсутствует. Следует отметить, что как в УК РФ, так и в большинстве зарубежных стран, законодатель не воспринял идею выделения наряду с институтом соучастия и неосторожного сопричинения общественно-опасных последствий как самостоятельного института, что создает определенные сложности для дифференциации ответственности и индивидуализации наказания сопричинителей вреда

В отличие от армянского законодательства (ст. 38 УК РА, ст. 49 проекта нового УК РА), рассматриваемые источники не содержат стройной системы деления соучастников преступления на виды. Так швейцарский законодатель к соучастникам относит только исполнителя, подстрекателя (ст.24) и пособника (ст.25). Упоминания об организаторе преступления в Общей части УК Швейцарии не содержится. Однако согласно ст. 274 УК Швейцарии¹⁴, наказывается тот, кто организует службу военной разведки для осуществления деятельности в ущерб интересам Швейцарии. Следует отметить, что законодательная дефиниция организатора преступления претерпела некоторые изменения в свете принятия проекта нового УК РА. Так, в соответствии с ч. 4 ст. 49 проекта нового УК РА «организатором признается лицо, организовавшее совершение преступления или руководившее его исполнением, а равно лицо, создавшее преступную организацию либо руководившее ею». Как справедливо отмечает С.С. Аветисян, «по многим объективным признакам деятельность организатора и руководителя сообщества совпадает, но термины организатор и руководитель имеют различное этимологическое значение и поэтому в законе употребляются самостоятельно»¹⁵. Представляется, что руководство преступным сообществом (преступной организацией) возможно после организации таких структур или одновременно с их созданием. Лицо может приступить к руководству структурами, которые в прошлом занимались преступной деятельностью. Организатор преступного сообщества временно может быть и его руководителем, но руководитель – только руководителем, но не организатором. Если руководитель является и организатором преступления, то он в уголовно-правовом смысле признается только организатором¹⁶. УК Франции проведена еще более фрагментарная классификация соучастников на исполнителя и соучастника. Исполнителем преступного деяния, согласно ст. 121-4 УК, является лицо, которое совершает преступное действие, пытается совершить преступление или, в случаях, предусмотренных законом, проступок¹⁷. Хотя уяснение термина «соучастник» во

французском УК отсутствует, анализ содержания ст. 121-7 позволяет сделать вывод, что таковым может выступать либо пособник, либо подстрекатель. Так, в соответствии со ст. 121-7 УК соучастником преступления или проступка считается лицо, которое умышленно оказанием помощи облегчило их подготовку или совершение¹⁸. Рассматриваемый источник содержит интересное разъяснение о том, что соучастником также является лицо, которое подарком, обещанием, угрозой, приказанием, злоупотреблением влияния или власти подстрекнет к совершению преступного деяния или даст наставления по его совершению.

Аналогичный подход присущ и УК Испании. В нем нет детального разграничения преступных ролей. Как и в УК Франции, соучастники подразделяются на исполнителей и других соучастников. Согласно ст. 28, помимо тех, кто совершает преступление сам или посредством использования другого лица как орудия, исполнителями считаются:

- тот, кто заставляет других совершить определенное деяние,
- тот, кто своими действиями присоединяется к совершению деяния, без чего последнее не было бы совершено.

Лишь в УК Польши, более или менее обособлено, выделены такие виды соучастников преступления как исполнитель, пособник, подстрекатель и организатор. Так, в соответствии со ст. 18 УК Польши подлежит ответственности не только исполнитель запрещенного деяния, но также и тот, кто руководит другим лицом или, используя зависимость другого лица от себя, поручает ему исполнение такого деяния. Подстрекателем является тот, кто, желая, чтобы другое лицо выполнило запрещенное деяние, склоняет его к этому.

Интересное решение проблемы регламентации института соучастия было найдено в УК ФРГ. Глава третья раздела 3 Общей части УК ФРГ (§ 25-31) посвящена правовому регулированию института соучастия.

В науке уголовного права соучастие является собирательным термином (Beteiligung) – участие, которое распадается на две относительно самостоятельные группы: исполнительство и собственно соучастие¹⁹. Таким образом, видно, что не любое совместное совершение преступления совместно несколькими лицами признается соучастием. Из определения видно, что совместно совершаемое преступление исполнителями не образует соучастия, в отличие от армянского и российского законодательства. Наоборот в УК ФРГ соисполнительство противопоставляется соучастию в преступлении. Закон считает данное явление самостоятельным.

Первой формой совместного участия в преступном деянии является исполнительство. Институт исполнительства определен в § 25 УК ФРГ.

На основе анализа данной нормы можно выделить три формы исполнительства: единоличное исполнительство²⁰ (Alleintäterschaft, абз.1 §25 УК (1 альтернатива)), посредственное исполнительство (mittelbare Täterschaft, абз.1 §25 УК (2 альтернатива)) и соисполнительство (Mittäterschaft, абз.2 § 25 УК). Таким образом, исполнителем является тот, кто совершает преступное деяние а) сам либо б) посредством другого, который является «средством» совершения преступления.

В ч. 2 ст. 49 проекта нового УК РА названы все разновидности исполнителей. Следует отметить, что они тождественны формам исполнительства, закрепленным в § 25 УК ФРГ. Так, в соответствии с ч. 4 ст. 49 проекта нового УК РА «исполнителем признается лицо, непосредственно совершившее преступление либо непосредственно участвовавшее в его совершении совместно с другими лицами (соисполнителями), а также лицо, совершившее преступление посредством использования другого лица, в силу закона не подлежащего уголовной ответственности, либо не подлежащего уголовной ответственности за данное преступление в качестве исполнителя, либо совершило преступление по неосторожности».

В УК ФРГ опосредованное совершение преступления (mittelbare Täterschaft) предполагает выполнение общественно опасного деяния через другое лицо. Посредственное исполнительство отличается тем, что опосредующее лицо (посредник деяния) из фактических и правовых оснований, кому-то «стоящему за спиной», подчинено, и стоящее за спиной лицо играет господствующую роль, так как оно правильно определяет положение вещей, и ход событий вследствие своей²¹ планомерно управляющей воли держит «в руках». В данном определении встречается такой признак как «стоящий за спиной», что предполагает направляющее действие виновного лица по совершению преступного деяния. В данном варианте существует два лица – косвенный исполнитель и прямой. Однако, следует заметить, что в отличие от УК РА в УК ФРГ не указывается на неспособность прямого исполнителя к осознанию преступности своего деяния, что позволяет прийти к выводу о том, что такое лицо может быть вменяемым.

В уголовно-правовой доктрине Германии исполнитель определяется следующим образом: исполнителем является тот, у кого при совершении умышленного преступного деяния воля направлена на то, чтобы совершить преступное деяние как свое собственное²². В случае, когда у нескольких лиц эта воля объединена, то речь идет о соисполнительстве. В данном случае каждый из соисполнителей должен внести свой вклад в совершение единого для них преступления, причем данный вклад должен быть частью преступной деятельности соисполнителей.

Абзац 1 § 25 УК ФРГ (1 альтернатива) создает законодательную основу для правовой оценки

действий лиц, исполняющих один и тот же состав деяния параллельно друг с другом (Nebentaeterschaft). Такая ситуация имеет место, когда несколько лиц, каждый из которых выполняет состав деяния, стремятся к достижению одного и того же преступного результата, однако все они действуют независимо друг от друга. Например, Х. и З. одновременно стреляют в А. для того, чтобы убить его. Х. и З. не знают о существовании друг друга. Х. и З. являются так называемыми параллельными исполнителями.

Соисполнительство определяется как совершение уголовно наказуемого деяния несколькими лицами сообща. В германской уголовно-правовой доктрине данный признак трактуется как сознательное и желаемое взаимодействие²³.

Что касается неосторожных преступных деяний, то исполнителем является каждый, кто осуществляет состав соответствующего деяния, не осознавая и не желая его осуществления совместно.

Собственно понятие соучастия в немецком уголовном праве связывается с совершением преступления лицами, выполняющими различные преступные функции: подстрекательство (§ 26 УК) и пособничество (§ 27 УК). Основное различие между данной формой и исполнением состоит в том, что подстрекатель и пособник, как правило, не имеют господствующего значения в совершении преступного деяния, а имеют лишь подчиненное, хотя и не равноценное значение. По образному общепринятому выражению германской уголовно-правовой доктрины и судебной практики, «исполнительство держит в своих руках все преступное деяние». Роль соучастников (подстрекателей и пособников) иная. Подстрекатель - это тот, кто умышленно подстрекал другое лицо к умышленному преступному деянию, а пособник - тот, кто помогает другому в совершении умышленного преступного деяния. В соответствии с § 26 УК ФРГ, подстрекатель наказывается наравне с исполнителем. На основании § 27 УК наказуемость пособника также ставится в зависимость от наказуемости исполнителя. В этой связи можно говорить об аксессуарности (зависимости) соучастия.

Если обратиться к законодательному определению подстрекателя, то из буквального толкования § 26 УК ФРГ вытекает, что им признается лицо, которое умышленно порождает у другого лица решимость совершить преступное деяние. В данном случае признак «порождение решимости» следует признавать оценочным, так как в отличие от ч. 5 ст. 38 УК РА в нем не предусмотрен перечень действий по склонению к совершению преступления. К числу средств подстрекателя наука относит угрозы, злоупотребление репутацией, введение в заблуждение и т. п.²⁴ Таким образом, конкретизация этих положений осуществляется в германской уголовно-правовой доктрине, а также

путем обращения к судебным решениям по отдельным делам. Судебная практика, как правило, исходит из того, что подстрекатель своим поведением должен способствовать возникновению у лица умысла на совершение преступного деяния.

Как уже отмечалось выше, к разновидности соучастников закон относит пособника. Так, в соответствии с § 27 УК ФРГ, пособником признается лицо «оказывающее помощь советом или делом»²⁵. Такая формулировка фактически свидетельствует о выделении интеллектуального и физического пособничества в немецком законодательстве. К способствованию советами относятся: сообщение необходимой информации, мнимое обеспечение сделки, а к способствованию действий относится всевозможное физическое телодвижение человека по облегчению совершения преступления²⁶. Таким образом, в немецком уголовном праве под пособничеством понимается оказание помощи в совершении деяния, причем в любой форме.

Представляется, что основное отличие пособничества от исполнительства проводится, прежде всего, по объективным признакам: пособник не играет господствующей роли в совершении преступного деяния. Его «вклад» ограничивается только содействием в совершении последнего. УК устанавливает, что пособник наказывается более мягко, чем подстрекатель (абз. 1 § 49 УК).

Следует отметить, что в УК ФРГ не предусмотрен такой вид соучастника, как организатор (используя терминологию применяемую в армянском праве). Так называемые «организаторские» преступные действия получают иную уголовно-правовую оценку. В каждом конкретном случае «организатор» признается иным соучастником преступного деяния: исполнителем, подстрекателем или пособником. Чаще всего он является исполнителем (соисполнителем), учитывая господствующее положение исполнительства в совершении преступного деяния, о чем говорилось выше. Кроме того, в Особенной части УК предусмотрена уголовная ответственность за создание преступных и террористических сообществ (§ 129, 129а УК ФРГ)²⁷.

Следует отметить, что соучастие возможно только до окончания преступного деяния. После окончания преступного деяния речь может идти только о различных разновидностях укрывательства, которые являются самостоятельными составами преступлений и за которые предусмотрена уголовная ответственность в нормах Особенной части УК ФРГ.

Что же касается наказуемости соучастников, то необходимо отметить, что каждый соучастник наказывается в соответствии со своей виной (§ 29 УК ФРГ).

Заслуживающим особого внимания, на наш взгляд, является то обстоятельство, что в ряде зарубежных УК выделяется такая стадия соучастия как покушение. Так, в соответствии с § 30

«Покушение на соучастие» УК ФРГ наказуемой является попытка склонить другое лицо к совершению преступления – покушение на подстрекательство; а также выраженная готовность совершить преступное деяние и принятие предложения, либо договоренность о совершении преступного деяния – покушение на пособничество. Существует сходная норма и в УК Швейцарии, в соответствии со ст. 24 которой тот, кто пытается склонить другое лицо к совершению преступления, наказывается за покушение. Судебная система Великобритании и доктрина также однозначны в том, что соучастие возможно и при неоконченном преступлении, таком как покушение, сговор или подстрекательство. Например, в решении по делу Даннингтона²⁸ Апелляционный суд постановил, что обвиняемый, который отвезил на автомобиле на место предполагаемого преступления лиц, собиравшихся совершить ограбление, является соучастником покушения на ограбление, даже если преступление не было доведено до конца. Этот же принцип применяется судами в отношении подстрекательства или сговора, если лицо отвечает тем условиям, которые необходимы для обвинения в соучастии.

Примечательным является то, что в проекте нового УК РА, в частности, в ст. 49 предпринята попытка выделить такую стадию соучастия как покушение. На наш взгляд, такая попытка является достаточно перспективной для уголовного законодательства нашей страны.

Перспективным для отечественного законодательства представляется и опыт УК Испании, устанавливающего ответственность за

провокацию. Согласно ст. 18 УК этого государства, провокацией признается непосредственное побуждение лица к совершению преступления перед скоплением народа или посредством печати, радио или другого средства подобного действия.

Подводя итог проведенному краткому сравнительному анализу норм зарубежного уголовного законодательства, регламентирующих институт соучастия в преступлении, отметим следующее:

1) нормы уголовных законов европейских государств о соучастии во многом отличаются от норм, закрепленных в УК РА. При этом необходимо отметить также, что как армянская (российская) уголовно-правовая наука, так и законодательство наших стран более подробно и целенаправленно разрабатывают теорию групповых преступлений.

2) регламентация института соучастия в большинстве зарубежных стран носит в большей степени фрагментарный характер;

3) определенные положения зарубежных уголовных законов заслуживают пристального внимания: выделение такой стадии соучастия как покушение (законодательство Великобритании, УК ФРГ, УК Швейцарии); установление уголовной ответственности за провокацию (УК Испании); рассмотрение в качестве самостоятельных явлений соисполнительства и соучастия в преступлении (УК ФРГ).

¹ Флетчер Дж., Наумов А.В. Основные концепции современного уголовного права. М., 1998. С. 450.

² доступно: <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1246817&subID=100110056,100110057,100110061,100110474#text>

³ УК Франции. СПб., 2002.

⁴ УК ФРГ. М., 2001.

⁵ УК Швейцарии. СПб., 2002.

⁶ УК Дании. М., 2001.

⁷ УК Швеции. СПб., 2002.

⁸ УК Испании. СПб., 2002.

⁹ Малиновский А.А. Сравнительное правоведение в сфере уголовного права. М., 2002. С. 107.

¹⁰ Уголовное право зарубежных стран. М., 1998. С. 19-20.

¹¹ Уголовное законодательство зарубежных стран. М., 1998. С. 16-17.

¹² УК Швейцарии. СПб., 2002. С. 80.

¹³ УК ФРГ. М., 2001. С. 18.

¹⁴ УК Швейцарии. СПб., 2002. С. 252.

¹⁵ Соучастие в преступлении со специальным составом: Монография/ С.С. Аветисян. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2004. С.45.

¹⁶ Гришко Е.А. Организация преступного сообщества (преступной организации): уголовно-правовой и криминологические аспекты: Учебное пособие – М.: «Центр Юридической литературы», 2001. С.95.

¹⁷ УК Франции. СПб., 2002. С. 78.

¹⁸ УК Франции. СПб., 2002. С. 79.

- ¹⁹ Жалинский Э.А. Современное немецкое уголовное право. М., 2004. С. 273.
- ²⁰ В УК РА (РФ) такие лица признаются самостоятельными субъектами и к соучастию они никакого отношения не имеют. Хотя само указание на исполнителя является вполне оправданным.
- ²¹ Wessels J., Beulke W. Strafrecht. Allgemeiner Teil. 32. Aufl. Heidelberg, 2002. S. 535.
- ²² Wessels J., Beulke W. Указ. соч. С. 164.
- ²³ См.: Gropp W. Strafrecht. Allgemeiner Teil. Berlin; Heidelberg, 1997. S. 300.
- ²⁴ Жалинский Э.А. Современное немецкое уголовное право. М., 2004. С. 281.
- ²⁵ Уголовный кодекс ФРГ. М., 1996. С. 17.
- ²⁶ Серебрякова А.В. Уголовное право ФРГ // Уголовное право зарубежных государств. Общая часть: Учебное пособие / По ред. и с пред. И.Д. Козочкина. М., 2003. С. 397.
- ²⁷ Уголовное право зарубежных стран: учебное пособие. – Москва: Проспект, 2011. С. 257-258.
- ²⁸ Dunnington [1984] QB 472 {Smith & Hogan. Criminal Law. Cases and Materials. 1993. P. 379.

Անդրանիկ Ռաշիդյան

Հայ-ռուսական (Սլավոնական) համալսարանի քրեական և քրեական դատավարության իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, ՀՀ արդարադատության նախարարության աշխատակազմի իրավական ակտերի փորձաքննության գործակալության առաջատար մասնագետ

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

Հանցակցության ինստիտուտը համաձայն եվրոպական պետությունների օրենսդրության և ՀՀ նոր քրեական օրենսգրքի նախագծի:

Չնայած քրեական իրավունքի գիտության բազմաթիվ ուսումնասիրություններին՝ հանցակցության խնդիրը միշտ եղել է հակասական. դրա որոշ դրույթներ շարունակում են մնալ վիճելի մինչ օրս: Համանման հարցեր ծագում են նաև յուրաքանչյուր երկրի քրեական իրավունքի ոլորտում, որտեղ նույնպես հանդիպում է հանցագործության համատեղ իրականացումը մի քանի անձանց կողմից, և որտեղ այս հարցերին տրվում են տարատեսակ պատասխաններ: Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունքում հանցակցության ճշգրիտ ընկալման համար կարևոր նշանակություն ունի հանցակցության ինստիտուտի արտասահմանյան փորձի համեմատական վերլուծությունը: Այս հոդվածում տեղ են գտել անգլիական, գերմանական, իսպանական, դանիական, լեհական, ֆրանսիական, շվեդական և շվեյցարական օրենսդրությունների համեմատական վերլուծությունները: Հարկ ենք համարում նշել, որ այն առավել արդիական է դառնում Հայաստանի Հանրապետությունում նոր քրեական օրենսգրքի նախագծի ընդունման լույսի ներքո:

Հիմնաբառեր՝ Եվրոպայի պետությունների օրենսդրություն, հանցակցություն, օժանդակում, քրեական օրենքներ, հանցագործության կազմակերպիչ:

Andranik Rashidyan

Ph.D. student of the chair of criminal and criminal procedure law of the Russian-Armenian (Slavonic) University
Leading specialist of the legal acts expertise agency of the Ministry of justice

SUMMARY

The institute of complicity according to the european legislation and the draft criminal code of the RA

The problem of complicity, despite the numerous observations of the science of the criminal law, has always been controversial; certain of its aspects remain debatable to this day. The analogous issues are defined by the criminal law of each country that faces the cases of the joint commission of the crime by several persons and they frequently are giving different answers. For the proper understanding of the institution of criminal law of our country, the establishment of the comparative analysis of the institutions of complicity in the legislations of some foreign countries is essential. You can find the analyses of the British, German, Spanish, Danish, Polish, French, Swedish and Swiss legislations in this article. It is worth mentioning that this analysis is getting actual in the light of the adoption of the draft of the new Criminal Code of the RA.

Keywords: legislation of the European states, participation, complicity, criminal laws, organizer of crime.

ЛЮДМИЛА МХИТАРЯН

Ведущий специалист-эксперт Федеральной службы государственной регистрации, кадастра и картографии по Ставропольскому краю, соискатель кафедры уголовного и уголовно-процессуального права института права и политики Российско-Армянского (Славянского) университета

***ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИЧИННОГО КОМПЛЕКСА
УКЛОНЕНИЯ ОТ УПЛАТЫ ТАМОЖЕННЫХ ПЛАТЕЖЕЙ***

В статье выделяются условия преступности, способствующие криминогенному формированию личности. К этим условиям относятся экономические, политические, правовые, социально-психологические, организационные, технические.

Ключевые слова: теневая экономика, преступность, латентность, коррупция, причины, условия.

Противодействие преступности может быть эффективным только в случае, если оно базируется на адекватном представлении государства о специфике ее криминогенных детерминант, состоящих из комплекса причин и условий преступности, темпы роста которой превратились в главный фактор, тормозящий стабилизацию экономики, реально угрожающий национальной безопасностью страны и превращающий Россию и Армению в государства криминального типа .

Взаимоотношение между криминальными экономическими проявлениями и порождающими их детерминантами двухстороннее. С одной стороны, эти детерминанты усугубляют экономическую преступность, а их нейтрализация может способствовать уменьшению криминализации экономики. С другой стороны, масштабная криминализация экономики консервирует и обостряет причины и мешает развитию в России и Армении рыночных отношений. Отсюда следует, что, во-первых, уменьшить и ограничить экономическую преступность можно, только одновременно снижая уровень детерминант, ее порождающих, и, во-вторых, решению этих проблем будет способствовать противодействие экономической преступности со всей решительностью и по всем направлениям .

Приступая к анализу причинного комплекса уклонения от уплаты таможенных платежей, мы исходим из того, что следует избегать жесткого и универсального разграничения причин и условий преступности в философском значении этих понятий. В области социальных явлений существует сложное переплетение взаимодействующих сил, связей и процессов, при которых те или иные явления выступают по отношению к одним как причины, а к другим ³ как условия их существования и функционирования .

В криминологии выделяют условия преступности, способствующие криминогенному формированию личности, и условия, способствующие совершению преступлений . К субъективным условиям, по нашему мнению, относятся экономические, политические, правовые, социально-психологические, организационные,

технические.

Разгосударствление экономики не было последовательным и контролируемым. Отказываясь от роли тотального собственника и освобождая хозяйственный механизм, государство не приняло мер к обеспечению экономической безопасности, не обеспечило взаимодействия с вновь образовавшимися экономическими структурами, не акцентировало внимания на правоохранительной и контрольной деятельности. В результате обнаружилось неготовность правоохранительных органов к борьбе с исследуемым преступлением и другими новыми корыстными преступлениями, а также отсутствие необходимого рыночного законодательства, действенной системы легальных способов разрешения имущественных споров. Образовавшийся вакуум заполнялся криминальными структурами, быстро среагировавшими на потребности предпринимателей и новые, как по масштабу, так и по характеру - возможности преступного обогащения .

Предпринимательству не только не было дано поддержки, напротив, государственные структуры оказывали на него привычное бюрократическое давление. В обществе бизнесмены по-прежнему вызывали недоверие, подозрительность, зависть. В ходе опроса представителей малого и среднего бизнеса в 1992 году выявлено, что 74% из них чувствуют противодействие государственных органов и испытывают недоверие к государственным структурам . На данный момент барьеры постепенно снижаются, но их система остается нестабильной и поэтому отнимает много сил и времени. Таким образом, несмотря на легализацию частной экономической инициативы, бизнес в основе своей оставался теневым.

К экономическим причинам и условиям также необходимо отнести: разрушение экономических связей в едином ранее народнохозяйственном комплексе, системы экономических связей России и Армении с зарубежными партнерами; несформированность эффективных регуляторов ВЭД, вместо ликвидированных институтов, обеспечивавших государственную монополию на внешнюю торговлю, за-

выпленные ставки налогообложения, значительный рост числа участников ВЭД; наличие льгот в условиях несовершенного механизма лицензирования и квотирования, большой объем наличных платежей между физическими и юридическими лицами, не учтенный в банках и налоговых органах (“черный нал”); отсутствие достаточного опыта работы с таможенными документами в условиях рыночной экономики, стремительно увеличивающийся объем импорта; реальная возможность распоряжаться неправомерными доходами, посредством их легализации в России без применения сложных комбинаций, возможностью легализации за границей, сохранением права пользования и в случае осуждения в связи с отсутствием практики отчуждения неправомерных доходов.

К политическим причинам и условиям, способствующим уклонению от уплаты таможенных платежей взимаемых с организации или физического лица следует отнести, прежде всего, длительный период острой политической нестабильности 1991-2000 годы нередко выступавший провоцирующим фактором циклического усиления экономического кризиса. К политическим причинам следует отнести и коррумпированность части руководителей и служащих органов государственной власти и местного самоуправления, препятствующих быстрому росту экономики, а также эффективных мер юридической ответственности в отношении лиц, совершивших исследуемые деликты. Уклоняющиеся от уплаты таможенных платежей, благодаря коррупции имеют очень большие гарантии защищенности от уголовного преследования. Необходимо отметить, что в силу наличия иммунитетов и отсутствия политической ответственности многие политики откровенно способствуют совершению различных видов уклонения от уплаты налогов.

Правовые причины и условия налоговой преступности в рассматриваемой нами области весьма многочисленны, к их числу относятся: недостаточность официального толкования уголовно-правовых норм об ответственности за контрабанду и уклонение от уплаты таможенных платежей; юридико-технические недостатки законодательного закрепления уголовно-правовых норм (совпадение объекта, предмета, и подавляющей части признаков объективной стороны преступлений, предусмотренных ст.ст. 194 и 198, 199 УК РФ); чрезмерная «мягкотелость» законодателя по отношению к уклонению от уплаты таможенных платежей, взимаемых с организаций, отсутствие практики привлечения преступников к имущественной ответственности в объемах, делающих исследуемое преступление невыгодным; недостаточная степень разработанности проблемы борьбы с экономическими преступлениями юридической наукой; отсутствие развитого законодательства о предупреждении преступности, создающего предпосылки для постепенного перехода от карательной модели борьбы с уклонением от уплаты таможенных платежей, к профилактической, основанной на

нравственных, информационных и имущественных гарантиях приоритета мер по ограничению причин и условий совершения налоговых преступлений перед мерами уголовного преследования.

К социально-психологическим причинам и условиям, детерминирующим уклонение от уплаты таможенных платежей, необходимо отнести следующие: господство потребительской системы социальных ценностей, нравственная оправданность любых, в том числе, и незаконных средств обогащения в глазах значительной части населения (около 30% трудоспособного населения). Критически низкий уровень солидарности населения с уголовно-правовыми запретами, устанавливающими ответственность за подавляющее большинство корыстных преступлений в сфере экономической деятельности пренебрежение вероятностью привлечения к уголовной ответственности за корыстное преступление. Утрата большей частью взрослого населения доверия и готовности оказывать поддержку правоохранительным органам, занимающимся раскрытием и расследованием уклонением от уплаты налогов всех видов. Одним из факторов, способствующих совершению изучаемого деликта, является политика ряда государств, фактически поощряющая вывоз из России сырьевых ресурсов.

К организационным причинам и условиям уклонения от исследуемых видов налогов относятся неадекватность системы государственного реагирования на структуру и динамику налоговой преступности. В наибольшей степени это положение относится к дефициту кадрового обеспечения борьбы с уклонением от уплаты таможенных платежей, которое отличается чрезвычайно сложным механизмом и высоким уровнем латентности.

Как показывают статистические данные за 2002-2014г.г., в РФ и РА отмечается тенденция снижения объема уголовных дел, возбужденных по уклонению от уплаты таможенных платежей. Однако мы считаем, что здесь следует учитывать отличие реального уровня преступности от зарегистрированного. Применительно к уклонению от уплаты таможенных платежей, справедливо мнение В.Н. Кудрявцева о том, что «анализ основных закономерностей и тенденций в динамике рассматриваемых явлений затруднен, по крайней мере, по трем причинам:

1) неполный учет правонарушений; 2) несопоставимость данных за различные периоды из-за изменений в законодательстве и практике его применения; 3) существование латентных (скрытых) правонарушений, точные размеры которых неизвестны». Вместе с тем, учет этих факторов и «поправки» на них позволяет, тем не менее, достаточно точно прогнозировать и оценивать тенденции преступности.

Основной причиной, определяющей высокий уровень латентности преступлений в области таможенного налогообложения, выступает недостаточно эффективная деятельность правоохранительных органов, прежде всего ГТК. На наш

взгляд, это обусловлено рядом факторов: во-первых, сказываются трудности в комплектовании высококвалифицированными кадрами. У 70% личного состава сотрудников таможни стаж не превышает 4 года. Вследствие большого объема подвергаются досмотру не более 10% грузов. Вместе с тем в решении проблемы намечается положительная тенденция к повышению качества работы сотрудников ГТК, например, по параметру рассмотрения дел в сроки, установленные в УПК РФ. Во-вторых, появилась новая отрасль российского права - таможенное право. При этом сегодня действует около 650 законодательных и более 4 тысяч нормативных актов, регулирующих деятельность ГТК. Вследствие нестабильности таможенного законодательства создается ситуация, когда добросовестные налогоплательщики не успевают отслеживать изменения, а недобросовестные используют их для уклонения от таможенного налогообложения. В-третьих, несоразмерность финансирования и реальной значимости ГТК. В странах с развитой рыночной экономикой на нужды таможни отводится до 1,5% бюджета. ГТК обходится российскому бюджету в 0,7-0,8%. В-четвертых, работа ГТК должным образом не координируется с другими правоохранительными и контролирующими органами, недостаточно отработана система обмена информацией о юридических и физических лицах, уклоняющихся от подачи таможенных деклараций и от таможенных платежей, не организован полный учет внешнеэкономических сделок, оперативно не запрашиваются подтверждения об указанных в таможенных декларациях сведениях, отличающихся значительной спецификой и регулируемые нормами разных отраслей права: конституционного, административного, административно-процессуального, гражданского, уголовного, трудового, налогового, финансового, международного. В-пятых, пропускная способность правоохранительной системы также является фактором, который очевидно повлиял на показатели уголовной статистики. Сотрудники правоохранительных органов длительное время работают в режиме больших нагрузок. В-шестых, неготовность судебных органов квалифицированно рассматривать дела по таможенным и другим налоговым преступлениям.

Одной из детерминант, способствующих корыстным посягательствам в сфере экономики, является коррупция. В России коррупция, традиционное зло, в настоящее время приняла тотальный характер, охватив все сферы жизни, давно превратившись в социальный институт. По данным Transparency International, Россия в 2014 год входит в 136 место, Армения на 103 месте из 174 стран мира. Ежегодные убытки от коррупции в стране составляют 20-25 миллиардов долларов США, по данным экспертов Фонда ИНДЕМ в стране сформированы коррупционные сети, охватывающие высшие эшелоны власти, в рамках которых и решаются все принципиальные вопросы российской экономики.

Криминальная роль коррупционеров в уклонении от уплаты таможенных платежей заключается в создании условий для реализации преступного умысла с использованием своих служебных возможностей.

К техническим причинам и условиям, обуславливающим уклонение от уплаты таможенных платежей, по нашему мнению, относятся: несовершенство технических средств предупреждения и контроля, связанных с использованием компьютерных технологий; низкий уровень использования компьютерных технологий для выявления и расследования рассматриваемых деликтов; внедрение в криминальные технологии передовых достижений науки и техники; освоение криминалитетом способов уклонения от уплаты таможенных платежей, применяемых в других странах; отсутствие специальной федеральной автоматической базы данных о преступлениях в налогово-таможенной сфере; низкий уровень информационно-технического обеспечения взаимодействия российских и зарубежных правоохранительных органов в выявлении и расследовании исследуемых правонарушений.

Факторные комплексы, которые обуславливают экономическую преступность, не действуют механически за счет самого факта их появления, вследствие многопланового кризиса, в котором пребывает российское общество. Здесь главным образом решающую роль играют определенные особенности личности, когда человек, обладающий возможностями и способностями работать в экономической области, оказывается в таком состоянии собственного сознания, что он понимает собственную неостребованность при соблюдении условий правомерной правоуполномоченной модели поведения. В лучшем случае он будет обречен на жалкое существование. Тем более что на глазах у целого поколения проходила криминальная приватизация, процветала и процветает теневая экономика, а легальная пребывает в критическом состоянии. При этом операции на черном рынке, получение сверхприбылей и отмывание "грязных" денег, завышение цен, обман потребителей и нарушение их прав не влекут за собой наказания ни в уголовно-правовом, ни в гражданско-правовом порядке.

- ¹ Пинкевич Т.В. Криминологическая характеристика экономической преступности в России. Ставрополь: Ставропольсервисшкола, 2001. С.111.
- ² См.: Там же. С.112.
- ³ Сахаров А.Б. Методологические вопросы изучения социальной обусловленности преступности // Влияние социальных условий на преступность: Сб. науч. тр. М.: ВНИИ Прокуратуры СССР, 1983. С.8.
- ⁴ Кузнецова Н.Ф. Проблемы криминологической детерминации. М.: Моск. гос. ун-т, 1984. С.44.
- ⁵ Корягина О.В. Современные тенденции вымогательства // Преступность как угроза национальной безопасности: Мат. первой Междунар. открытой сессии «Modus Academicus» (Ульяновск, 4-5 декабря 1997 года) / Под ред. А.И. Чучаева. Ульяновск: Ульян. гос. ун-т, 1998. С.251.
- ⁶ Журавлев А.Л., Позняков В.П. Социально-психологические трудности становления малого бизнеса в России (анализ группового мнения предпринимателей) // Психологический журнал. 1993. ? 6. Т.14. С.30-31.
- ⁷ Криминология / Под ред. В.Н. Кудрявцева и В.Е. Эминова. М., 2004. С.467.
- ⁸ Жбанков В.А. Криминалистическая характеристика таможенных преступлений: монография. М.:Изд-во Рос. тамож. акад. 2013. С. 75.
- ⁹ Тимофеев Л. Институциональная коррупция: очерки теории. М., 2000. С.147.
- ¹⁰ Transparency International: Индекс восприятия коррупции 2014 года. <http://gtmarket.ru/news/2014/12/03/7004>
- ¹¹ Гишинский И.Я. Девиантность, преступность, социальный контроль. Избранные статьи. СПб., 2004. С.214.
- ¹² Сатаров Г. Диагностика Российской коррупции: социологический анализ (краткое резюме доклада). М., 2002.

Լյուդմիլա Մխիթարյան

Ստավրոպոլի երկրամասի Դաշնային ծառայության
պետական գրանցման, կադաստրի և քարտեզագրման
առաջատար մասնագետ-փորձագետ,
Հայ-ռուսական (սլավոնական) համալսարանի իրավունքի և
քաղաքականության ինստիտուտի քրեական և քրեական
դատավարության իրավունքի ամբիոնի հայցորդ

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հարկային վճարումներից խուսափելու պատճառների բնութագիրը

Հոդվածում ընդգծված են հանցագործության այն պայմանները, որոնք նպաստում են անձի կրիմինոգեն ձևավորմանը: Այդ պայմանների թվին են պատկանում տնտեսական, քաղաքական, իրավական, սոցիալ-հոգեբանական, կազմակերպչական, տեխնիկական և այլ պայմաններ:

Հիմնաբառեր- ստվերային տնտեսություն, հանցագործություն, քողարկվածություն, կոռուպցիա, պատճառներ, պայմաններ:

Lyudmila Mkhitaryan

Leading expert of Federal Service of Registration, Cadastre
and Cartography for the Stavropol Territory,
Post-graduate student of the Chair of Criminal Law
and Criminal Procedural Law of the Institute of Law and Policy
of the Russian-Armenian (Slavonic) University

SUMMARY

Characteristics of a causal complex evasion of customs duties

The article highlighted the conditions of crime, contributing to the formation of identity crime. These conditions include economic, political, legal, socio-psychological, organizational, technical.

Keywords: shadow economy, crime, latency, corruption, causes, conditions.

ЛУСИНЕ ВАРДАНЯН

Старший следователь по особо важным
делам Следственного комитета РА,
кандидат юридических наук

УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ПРОВЕДЕНИЕ ОПЫТОВ НА ЧЕЛОВЕКЕ

В статье рассматриваются некоторые правовые проблемы проведения клинических и неклинических исследований на человеке. Проанализированы вопросы уголовной ответственности за незаконное проведение таких экспериментов, рассмотрены условия их правомерности. Предложены необходимые для регулирования данной сферы законодательные изменения, а также новые редакции составов УК РА, устанавливающих соответствующие запреты.

Ключевые слова: опыт, клиническое и неклиническое исследование, уголовный кодекс, лекарство.

Как известно «Уголовный закон должен быть таким, чтобы он, с одной стороны, не превращался в тормоз прогресса, а, с другой стороны, при наличии вины, например, экспериментатора, в рамках общих оснований уголовной ответственности не исключал бы его личной ответственности»¹. Это означает установление границ правомерного поведения экспериментатора.

Проведение медикобиологических исследований на человеке непосредственно связано с обоснованным риском или крайней необходимостью, которые являются обстоятельства, исключающими преступность деяния. В уголовно-правовой доктрине под таковыми понимаются «обстоятельства, при которых действия лица, хотя и причиняют вред интересам личности, общества или государства, но совершаются с общественно полезной целью и не являются преступлениями в силу отсутствия общественной опасности, противоправности или вины»². Заметим, что например, в УК Литвы в качестве самостоятельного обстоятельства предусмотрен научный эксперимент (ст. 35), а деяние, совершенное при нарушении условий правомерности научного эксперимента, рассматривается как смягчающее обстоятельство (ст. 59). Проведение познавательного, медицинского, технического или экономического эксперимента при соблюдении определенных условий признается обстоятельством, исключающим уголовную ответственность, и в ст. 27 УК Польши. Некоторые страны решают вопрос исключения ответственности за эксперименты через институт согласия потерпевшего.

Конечно, не всегда они связаны с риском причинения вреда жизни или здоровью, однако сама медицинская деятельность порой связана с необходимостью нарушения анатомической целостности человека. Основой для уголовной ответственности врачей, как и любых субъектов права является понятие преступления, определенного в соответствии с УК РА. Речь идет об определении преступления, согласно которому преступление, должно иметь характеристики, перечисленные в законе, и одновременно представляющее опасность для общества, правонарушение не соответствующее одному из условий, не является

преступлением.

Как исключаяющие преступность указываются те обстоятельства, которые позволяют, чтобы деяние, обладающее признаками, аналогичными преступлению, не считалось преступлением.

Деятельность врача рассматривается как деятельность, которую позволяет закон, в противном случае речь бы шла о преступлении против жизни и здоровья. Причем обоснование исключения противоправности деяния врача бывает различным.

Во многих случаях врач идет на риск, который таит в себе опасность возникновения отрицательных последствий. Однако они могут и не наступить. Термин «риск» определяется как возможная опасность или действие на удачу в надежде на счастливый исход³. В действующем УК понятие риска не содержится, а приводятся лишь условия его правомерности.

Однако в конкретном случае в правоприменительной практике на первый план будет выходить уточнение вида того обстоятельства, применение которого будет освобождать экспериментатора от уголовной ответственности, ибо «условия» правомерности причинения вреда разные, и признание наличия «не того обстоятельства» может повлечь ошибочное решение о правомерности или преступности совершенного деяния⁴. Выбор обстоятельства может быть связан с целью проведения исследования, а также временной близости опасности и ее характеристики.

По мнению Ю.М. Ткачевского, в отдельных случаях оправданный риск может сочетаться с крайней необходимостью⁵. С этим мнением согласимся. Так, если рискованные действия не привели к желаемым последствиям и возникла опасность, угрожающая жизни и здоровью, возникает состояние крайней необходимости. Наличие такой совокупности повышает степень общественной полезности деяния.

Заметим, что в УК ряда зарубежных стран существуют специальные составы, предусматривающие ответственность за проведение незаконных экспериментов на человеке. Такие составы присутствуют, например, в УК Франции, Венгрии, Австрии, Польши. В УК Эстонии в главе о

преступлениях против личности установлена ответственность за незаконное проведение исследований на человеке, под которым понимается проведение медицинского или научного исследования на человеке, не давшем на это своего действующего согласия.

В УК Украины в разделе “Преступления против жизни и здоровья личности” содержится ст. 142, которая устанавливает ответственность за “незаконное проведение медико-биологических, психологических или других опытов над человеком, если это создавало опасность для его жизни или здоровья”. В 2006 г. вопрос о криминализации указанных деяний был положительно решен и законодателем Казахстана: УК был дополнен ст. 114-1 “Нарушение порядка проведения клинических исследований и применения новых методов и средств профилактики, диагностики, лечения и медицинской реабилитации”.

В УК Молдовы проведение неоправданных необходимости медицинских, биологических или иных научных экспериментов признается уголовно наказуемым деянием только в том случае, если они осуществляются над ранеными, больными, военнопленными и другими лицами, попавшими к неприятелю.

Биомедицинское исследование всегда осуществляется нарушением целостности или внутреннего равновесия человеческого организма, в обоих случаях это медицинское вмешательство.

Согласно немецкой теории правомерности медицинского вмешательства решающее значение имеет согласие пациента, которое должно охватывать все действия врача. Основным правом и обязанностью врача является по возможности вылечить пациента от недуга, но это право и обязанность врача имеет свои пределы, данные правом пациента принимать решение о своем теле. Медицинское вмешательство является в этом аспекте нарушением целостности тела. При согласии пациента речь должна идти о согласии, касающейся существа вмешательства, причем оно действительно только тогда, когда пациент точно знает, с чем приходится соглашаться. Врач, который действует без такого согласия, привлекается к уголовной ответственности так-же, как тот врач, который допустил серьезную ошибку в процессе лечения. Однако УК РА не предусматривает отдельного состава незаконного медицинского вмешательства, осуществляемого без согласия пациента, одновременно устанавливает уголовную ответственность за проведение медицинского опыта без его согласия. При медицинском опыте используются экспериментальные методы, при медицинском вмешательстве это уже одобренные методы. Если первостепенным для признания того или иного вмешательства правомерным или неправомерным считается согласие или несогласие потерпевшего, то не понятно почему в первом случае существует отдельный состав, а в другом – нет.

Практически любой медицинской опыт возможен посредством воздействия на человеческий организм, нарушая индивидуальную автономию человека. То же самое нарушение происходит и при медицинском вмешательстве, поэтому логика криминализации лишь

проведения незаконных медицинских опытов не ясна.

Согласно ст. 186 проекта УК РА проведение медицинских или научных опытов, создающих опасность для жизни или здоровья над лицом без его свободного волеизъявления и информированного и надлежаще оформленного согласия. Между тем, не только отсутствие согласия исследуемого может нарушить безопасность осуществления опытов. Обеспечение безопасности в этом случае предполагает создание и сохранение такого состояния, при котором минимизируется возможность отрицательного влияния на человека вредных факторов, которое можно достичь путем соблюдения обязанностями субъектами требований закона и в части условий и порядка проведения опытов над человеком, то есть вред человеку может быть причинен не только при проведении экспериментов над человеком, но и путем нарушения правил, норм, касающихся условий и порядка их проведения. Поэтому уголовно-наказуемыми должны быть признаны проведение опытов, прямо запрещенных законодательством, в равно и нарушение установленного законом порядка проведения разрешенных опытов.

Запрещенным должны быть проведение клинических исследований, которые производятся в отношении несовершеннолетних, беременных, заключенных, военнопленных, военнослужащих, недееспособных с нарушением дополнительных гарантий их прав и свобод испытуемых, которые детально должны быть отражены в соответствующих нормативных актах. Уголовно-наказуемыми должны быть и нарушение порядка и условий проведения разрешенных экспериментов, которые должны быть детально регламентированы на законодательном уровне, так как сегодня условия и порядок проведения опытов над человеком урегулированы лишь частично. Это необходимо, ибо как отмечает В.А. Навроцкий, использование бланкетных диспозиций при условии отсутствия нормативных актов других областей права, к которым отсылает уголовно-правовая норма, является серьезным недостатком уголовного законодательства и препятствием для правильной квалификации преступлений.

Экспериментальные методы могут быть использованы при осуществлении трансплантационных операций, которые могут быть разновидностью медико-биологических опытов над человеком. И поэтому, с правовой точки зрения, они могут быть отнесены к разновидностям медицинского эксперимента и на практике могут возникнуть проблемы разграничения составов, предусматривающих ответственность за незаконный эксперимент и незаконную трансплантацию. Такое положение дел вполне возможно, исходя из того, что составы не разграничены по предмету. Лишь логически можно прийти к выводу, что при незаконном эксперименте речь может идти об исследовании лекарственных средств. Однако и это нельзя назвать выходом из положения. Что является лекарством в контексте современного использования биотехнологий? Как известно, медицина занимается болезнями. Существует международная классификация

болезней и лекарства против них. Можно ли назвать лекарством то средство, которое не лечит болезнь, которого как такового вовсе нет, а оздоравливает организм человека, ведь если толковать слово “лечение” буквально, то это, прежде всего, значит “излечение от болезни”. Многие сегодняшние биотехнологии направлены на улучшение здоровья и оздоровление организма, а значит относятся к валеологии, ведь здоровый человек находится вне сферы медицины. В этом смысле применение продукта клеточной терапии, которая является трансплантацией здоровому человеку, например, путем введения его собственного компонента – это не введение лекарства. Однако тот же продукт биотехнологий становится лекарством, если оно применяется к другому человеку, и на это средство или метод лечения и на них, естественно, распространяются все требования медицины и фармацевтики. Поэтому нам представляется, что среди незаконных опытов можно указать случаи использования экспериментальных методов оздоровления.

В поисках ответа на поставленный вопрос отметим, что проведение опытов заключается в применении таких методов, которые еще не допущены к общему применению, но находятся на стадии разработки и опробования.

Хотя трансплантация современным армянским законодательством и не признана специальным методом лечения, тем не менее некоторые операции уже имеют конкретную технику проведения и разрешены для общего массового применения. Трансплантация биоматериалов человеку не с целью лечения, а в научных целях, является не только нарушением условий применения трансплантации, но и способом незаконного проведения неклинических бимедицинских исследований. А это значит, что уголовная ответственность за такое деяние должна наступить по совокупности рассматриваемых составов. Использование же экспериментальных методов оздоровления с применением инвазивного способа введения в организм собственных аутогенных клеточных конструкций должно быть запрещено, и влечь уголовную ответственность в случае наличия угрозы жизни и здоровью потерпевшего, не за незаконную трансплантацию, а за проведение незаконных экспериментов над человеком.

Согласно ст.132 УК РА траффинг человека - осуществляемый в целях эксплуатации: вербовка, перевозка, передача, укрывательство или получение людей, или эксплуатация людей, введение в положение эксплуатации или удержание в этом положении путем применения насилия, не опасного для жизни или здоровья, или с угрозой его применения, или других форм принуждения, похищения, мошенничества, обмана, злоупотребления доверием, властью или уязвимостью положения, либо подобных обещаний для получения согласия лица, контролирующего другое лицо. В ч. 4 статьи раскрывается понятие эксплуатации- это привлечение другого лица к занятию проституцией или иными формами сексуальной эксплуатации, к принудительному труду или принудительному оказанию услуг, обращение в рабство

или состояние, аналогичное рабству, изъятие органов или тканей тела человека. Как видим вербовка, перевозка, передача, укрывательство или получение людей с целью их использования в биомедицинских опытах не входит в список форм эксплуатации, а это значит, что указанные действия для проведения опытов над человеком не является преступлением. Что касается фактического проведения опыта над завербованным, то эти действия не входят в состав траффинга вообще, а значит требуют самостоятельной квалификации.

Смежным составом можно считать указанный в ст. 384 проекта УК РА, согласно которой преступлением является занятие медицинской деятельностью или осуществление медицинской помощи или медицинского обслуживания без установленного законом специального разрешения (лицензии), причинившее по неосторожности вред здоровью человека. Представляется, однако, что экспериментальные методы не должны входить в общее понятие лечебной деятельности. В противном случае нивелируется роль статьи о проведении опытов над человеком.

Условия правомерности исследования на человеке по нашему мнению можно назвать следующие: 1) общественно полезная цель; 2) научная обоснованность; 3) отсутствие заведомой угрозы причинения вреда человеку; 4) добровольное информированное согласие испытуемого; 5) дополнительные условия относительно конкретной категории испытуемых; 6) разрешение компетентного органа; 7) предварительное проведение доклинических исследований; 8) отсутствие сопоставимой альтернативы для достижения цели; 9) выбор испытуемых из незапрещенных категорий лиц; 10) осуществление вмешательства лицом, осуществляющим медицинскую помощь, обслуживанием, получившим в установленном законодательством РА порядке лицензию, оказывающие определенные виды медицинской помощи, обслуживания населению.

Указанные условия с учетом отдельных особенностей могут быть применены как к клиническим, так и неклиническим исследованиям, а также служить ориентиром для разработки условий проведения психологических опытов над человеком.

Как указано во Всеобщей декларации о геноме человека и правах человека, общественно полезная цель – это направленность действий на разработку и усовершенствование методов диагностики, профилактики, лечения и реабилитации, на углубление понимания этимологии и патогенеза заболевания, для получения результатов, которые являются полезными для исследуемого или для человечества в целом. По отношению к общественно полезной цели рискованное действие выступает в роли средства достижения этой заранее поставленной цели. Действие, будучи средством осуществления цели, выступает тем самым и как средство достижения определенного результата. Сопоставление характера предпринятых экспериментатором с целью исследования является необходимым для признания или непризнания за ним положительного

социального значения.

Так, не могут признаваться общественно полезными опыты, которые несут в себе потенциальную опасность для человечества, посягают на человеческое достоинство, неприкосновенность, индивидуальность. Например, таковыми можно назвать операции по сращению близнецов, различных частей туловищ различных людей с целью получения аморфных индивидумов, пересадка головы и лица и т.д.

При анализе такого условия правомерности как научная обоснованность и проведение эксперимента надлежащим образом, необходимо отметить следующее: в связи с бурно развивающейся медициной нормы, устанавливающие “надлежащий образ” осуществления вмешательства или исследования, не всегда могут отражать современного состояния медицины и ее средств.

В литературе по медицинскому праву часто используется термин *lege artis*, точный смысл и содержание которого довольно сложно интерпретировать. Наиболее приемлимым будет понятие *lege artis* перевести как “правила искусства”, соответственно “Правила медицинского искусства или медицины”. Определить *lex artis* с определенной степенью упрощения можно, если представить его как набор правил, которые сложились методом лечения, профилактики и диагностики и которые соответствуют нынешнему уровню научных знаний и практики. Содержание *lege artis* не определено законом. Это область, которая, несмотря на назначение “*lege*” традиционно вне сферы действия закона. Однако, нельзя игнорировать тот факт, что исторически *lege artis* это не просто коллекция методов современной медицинской практики, но и набор всех норм медицинской науки, как, например, и медицинской этики (так называемой медицинской деонтология), то есть некоторая ее часть является своеобразной совокупностью обязанностей, регулированных главным образом нормами этического характера. Заметим, что в прошлом в некоторых государствах, например, в Чехии, их нарушение первоначально преследовалось как нарушение профессиональных обязанностей.

В течении 19 и 20 века в европейских странах и США, закон постепенно начал предусматривать полную юридическую ответственность за выполнение медицинской профессии в конфликте с *lege artis* (и отказался от принципа так называемых медицинских льгот, которые были известны, например, австрийскому уголовному законодательству) и, таким образом, ослабилась важность дисциплинарных санкций ответственности, которая стала одной из составных частей юридической ответственности в целом.

Практическая важность существования правового требования о предоставлении медицинской помощи так называемого *lege artis* со стороны врача исходит от того, что гарантирует пациенту надлежащую профессиональность вмешательства в физическую целостность. В случае, если требование о *lege artis* не выполнено, может наступить юридическая ответственность врача.

Некоторые исследователи соответствие деяния

современным научно-техническим знаниям и опыту, то есть соответствие с *lex artis* выделяют в качестве одного из условий оправданности риска⁷. Так, по мнению Г. Дембо, “...врач отвечает, если при применении врачебного действия на почве создавшихся правоотношений он в целях лечения применил средства, не признанные наукой, или из данных науки не вытекающие, или если он произвел врачебные действия без соблюдения указанных наукой мер предосторожности”⁸. С.В. Бахин, указывает, что для осуществления новаторских экспериментов необходимы такие условия, как научная обоснованность опыта, гласность, коллегиальность принимаемого решения, определения категорий медицинских учреждений, где такие опыты могут быть проведены, свободное осознание, согласие лица, здоровье которого подвергается риску. Н.С. Малсин отмечает, что “научный медицинский эксперимент правомерен, если он допускается законом на основании научной обоснованности опыта... Научная обоснованность эксперимента должна отвечать последнему слову отечественной и зарубежной медицинской науки”⁹. С.С.Захарова указывает, что “эксперимент должен быть научно обоснован, осуществляться в соответствии с разработанной методикой, оформляться протоколом, регистрироваться техникой (иногда в присутствии свидетелей)”¹⁰.

М.Д. Шаргородский признает действующими для экспериментирования над людьми правила, которые имеют место в отношении хирургических операций, то есть медицинские экспериментирования, точно также как и хирургические операции, должны осуществляться в соответствии с *lege artis*¹².

Противоположную позицию занимают исследователи, которые отмечают, что медицинское экспериментирование по своей природе повышает границы исполнения по правилам *lege artis*, поэтому, если врач будет действовать в пределах достижений современной науки, то это уже не будет экспериментом¹³. Условие научной обоснованности означает соответствие опыта современному уровню научно-технических знаний и опыта - совокупности информации о процессах и явлениях окружающей действительности, выраженной в виде теоретических описаний, научных и экспериментальных разработках, схемах, экспериментальных данных, формулах препаратов и т.п.¹⁴ Так, если врач экспериментирует новый метод лечения для осуществления которого необходимо проникновение в брюшную полость испытуемого, то врач должен применить весь набор правил, соответствующих нынешнему уровню научных знаний и практики при осуществлении такого проникновения, что же касается экспериментальной части операции то она должна иметь научную обоснованность, то есть соответствовать соответствующим научным знаниям. Что касается соответствия эксперимента соответствующему современному опыту, то в практике такой опыт, проведенный на людях может просто отсутствовать, особенно при первом испытании, однако всегда эксперименту на людях должно предшествовать доклиническое испытание, а это значит что опыт применения лекарства или метода лечения, хотя скуд-

ный, малоинформативный, однако всегда наличествует, а это уже включает соблюдение требования *lege artis*, что имеет значение, в первую очередь, для правоприменительной практики, так как позволит правоприменителю отграничить оправданный риск от действий так называемых “псевдоученых”.

В Хельсинкской декларации также прямо указано, что биомедицинские исследования на человеке должны соответствовать общепринятым научным нормам, основываться на лабораторных опытах, опытах на животных и на безупречном знании научной литературы и хотя здесь уголовно-правовая норма базируется не на нормах других отраслей права как обычно и бывает, а на доктрине, однако необходимо признать, что другое решение предложить попросту невозможно, поскольку невозможно установить в правовых нормах все возможные методы диагностики, профилактики, лечения и реабилитации как известных, так и новых болезней. Однако здесь можно опереться на такое условие проведения исследований на человеке как проведение доклинических исследований на животных, что поможет хотя бы приблизительно очертить круг возможных последствий на организм.

При соблюдении добровольного информированного согласия важное значение имеет самосознание и понимание пациентом предоставленной ему информации. Для этого пациент должен быть, в идеале, дееспособным и совершеннолетним, а информация должна быть достоверной, полной и доступной для понимания.

При клиническом испытании недостаточность сознания информации недееспособным или несовершеннолетним пациентом компенсируется за счет сознания этой информации их законными представителями и предоставления дополнительной гарантии для данной категории лиц.

Добровольность согласия означает, что решение принимается при отсутствии любых внешних факторов, таких как психическое или физическое насилие, служебная или иная зависимость и т.д.

Так, по мнению М.Н. Малейной, если согласие лица на проведение над ним эксперимента обусловлено стечением тяжелых жизненных обстоятельств (например, бедность) или лицо зависимо от экспериментатора по службе, учебе и т.п., то такое согласие нельзя считать добровольным, а эксперимент – правомерным¹⁵. В Хельсинкской декларации по рассматриваемому вопросу отмечается, что врач, получая осведомленное согласие на проведение эксперимента, должен соблюдать осторожность, если участник эксперимента каким-либо образом от него зависит или дает свое согласие под давлением. В таком случае согласие должно быть получено врачом, который не принимает участия в проведении исследования¹⁶.

Для исключения скрытых форм принуждения необходимо кроме ограничения круга испытуемых разработать и специальные дополнительные гарантии для обеспечения прав и свобод испытуемого.

Некоторые исследователи отмечают, что в случаях, когда есть угроза жизни больного, научно

обоснованный клинический эксперимент возможен без согласия исследуемого или его законных представителей¹⁷. При таких условиях экспериментатор не будет нести уголовную ответственность, поскольку оно действовало в состоянии крайней необходимости. Вместе с тем и здесь необходимо разработать правовой механизм получения согласия в случаях, когда есть угроза жизни несовершеннолетнего или недееспособного испытуемого, а законный представитель не согласен либо вообще невозможно получить его согласие.

Примечателен вопрос о допущении получения исследуемым вознаграждения за участие в эксперименте. При этом одни ученые признают правомерным получение вознаграждения за участие, другие – категорически против этого. Так, по мнению М.Н. Малейной, вознаграждение за участие в исследовании является компенсацией лицу в связи с причиненными физическими и моральными неудобствами, риском возможного ухудшения здоровья¹⁸. Э.П. Чеботарева называет проведение экспериментов за плату аморальным действием¹⁹.

Нам представляется что с моральной точки зрения недопустима ситуация, когда человек предоставляет себя в аренду в качестве материала для опытов за соответствующее вознаграждение. Такое материальное отношение к нарушению неприкосновенности, может породить преступный вид деятельности по торговле людьми с целью проведения над ними незаконных экспериментов. С другой стороны, не предоставление платы за проведение экспериментов лишает исследователей лиц, которые желали бы принять участие в исследовании.

Если при проведении клинических исследований можно получить в качестве бенефита возможностью излечения от болезни, то в отношении неклинических исследований ситуация складывается иначе. Трудно представить, что ради продвижения научно-технического процесса кто-либо подвергнет свое здоровье риску, да еще и при отсутствии какого-либо вознаграждения. Исключением разве что могут быть фанатики-экспериментаторы.

Как уже отмечалось на сегодняшний день нормативно урегулирован только порядок проведения клинических испытаний лекарственных средств и существует острая необходимость в разработке и принятии нормативных актов, которые регулировали бы порядок проведения медико-биологических и психологических исследований с участием человека.

Исходя из вышеуказанных суждений, представляется необходимым предусмотреть в УК РА статей следующего содержания:

Статья: Нарушение установленного порядка и правил проведения клинических или неклинических исследований

1. Нарушение установленного порядка и правил проведения добровольного информированного и надлежаще оформленного письменного согласия потерпевшего, клинических или неклинических исследований новых лекарственных средств, методов лечения, диагностики, профилактики, реабилитации и оздоровления, а равно фальсификация результатов

исследований, если это создавало опасность для жизни или здоровья человека, - наказывается...

2. То же деяние, совершенное:

1) из корыстных побуждений;

2) повлекло по неосторожности смерть, вред здоровью наказывается...

3. Указанные в ч.1 и ч.2 статьи деяния, совершенные в отношении:

1) Несовершеннолетнего или недееспособного лица;

2) Беременной женщины и/или ее эмбриона или плода;

3) Заключенного, обвиняемого, осужденного, находящегося под стражей либо арестованного лица;

4) Лица, находящегося на срочной или контрактной военной службе.

4. То же деяние, которое повлекло массовое заболевание или иные тяжкие последствия.

Статья: Проведение исследований на человеке без согласия.

1. Проведение медико-биологических, психологических и иных научных исследований с целью опробования новых лекарственных средств, методов лечения, диагностики, профилактики, реабилитации и оздоровления без добровольного информированного письменного согласия лица, в установленных законом случаях его законного представителя, а равно путем принуждения или обмана, а равно лиц, неспособных дать соответствующее согласие, наказывается...

2. То же деяние, совершенное:

1) в отношении несовершеннолетнего либо недееспособного лица,

2) в отношении беременной женщины и/или ее эмбриона или плода;

3) Заключенного, обвиняемого, осужденного, находящегося под стражей либо арестованного лица;

4) Лица, находящегося на срочной или контрактной военной службе.

5) Лица, проживающего в учреждениях социальной защиты, наказывается....

3. Деяние, предусмотренное в первой и второй части данной статьи:

1) совершенное в отношении двух или более лиц,

2) причинило вред здоровью или смерть потерпевшего,

3) повлекло массовое заболевание или иные тяжкие последствия, наказывается...

В статью, предусматривающую ответственность за траффинг в число форм эксплуатации человека указать "проведение незаконных биомедицинских, психологических и научных исследований на человеке"

• Предусмотреть уголовную ответственность за рекламу неопробованных или находящихся на стадии испытаний лекарственных средств, методов лечения, диагностики, профилактики, реабилитации и оздоровления;

• В ч.1 ст. 385 проекта УК РА указывать, что сбыт или изготовление медикаментов или товаров, имеющих медицинское назначение в целях сбыта без предусмотренного законом государственной регистрации, учета или особого разрешения (лицензии), если деяние создаст опасность для жизни и здоровья потерпевшего;

• Ст. 385 проекта УК РА дополнить положением следующей редакции: "Изготовление, производство, перевозка, пересылка, приобретение, хранение с целью сбыта фальсифицированных лекарственных средств, а равно заведомо фальсифицированных средств" в качестве квалифицирующих признаков можно указать совершение деяния по предварительному сговору, повлекшее причинение легкой или средней тяжести вреда здоровью, среди особо квалифицирующих признаков можно будет указать причинение смерти человека или тяжкого вреда здоровью человека, иные тяжкие последствия.

Необходимо также предусмотреть примечание, в котором будет указано, что проведение исследований лицом, не имеющим соответствующего специального медицинского образования влечет уголовную ответственность за умышленное причинение смерти или вреда здоровью соответствующей степени тяжести.

¹ Преступление и наказание: Комментарии к проекту Уголовного кодекса России / под ред. Н. Ф. Кузнецовой и А. В. Наумова. М.: Де-юре, 1993. С. 49.

² Келина С. Обстоятельства, исключющие преступность деяния: понятие и виды // Уголовное право. 1999. N3. С. 5.

³ Ожегов С.И. Словарь русского языка. М., 1997. С. 569.

⁴ Навроцкий В.О. Основы кримінально-правової кваліфікації: посібник. Київ:Юрінком Інтер, 2006. С. 510.

⁵ Ткачевский Ю.М. Оправданный профессиональный и производственный риск как обстоятельство, исключющее уголовную ответственность // Вестник Московского университета. Серия 11 «Право». 1991. N2 3. С. 16-22.

⁶ *Ci sařová D., Sovová O. Trestní právo a zdravotnictví. 2. vydání. Praha: Orac, 2004, c. 21.*

⁷ Ткачевский Ю.М. Оправданный профессиональный и производственный риск как обстоятельство, исключющее уголовную ответственность // Вестник Московского университета. Серия 11 «Право». 1991. N2 3. С. 16-22.

⁸ Судебная ответственность врачей. Л.-М., 1926. С. 70.

⁹ Бахин С.В. Международно-правовая защита прав человека и эксперименты на людях. // Вестник Ленинградского

университета. 1987. Серия 6. Вып. 3. С. 96.

¹⁰ Малейн Н.С. Право на медицинский эксперимент // Сов. гос-во и право. 1975. N11. С. 37.

¹¹ Захарова С.С. Обоснованный риск в уголовном праве Российской Федерации: Дис. ... канд. юрид. наук. Рязань. 2005. С. 176.

¹² Шаргородский М.Д. Преступления против жизни и здоровья. М., 1947. С. 227-228.

¹³ Проблемы преступности: традиционные и нетрадиционные подходы. М. Российская криминологическая ассоциация. 2003. С.29

¹⁴ Тимербулатов А. Риск: уголовно-правовые аспекты // Государство и право. 1995. N2 3.

¹⁵ Малейна М.Н. Указ. соч. С. 60.

¹⁶ Права человека и профессиональная ответственность врача в документах международных организаций, 1996. С. 12-14.

¹⁷ Крылова Н. Крайняя необходимость в медицинкой деятельности: некоторые вопросы практического применения/ Н. Крылова, Н. Павлова//Уголовное право. 2005. Ном. 1. с. 41-44.

¹⁸ Малейна М .Н. Указ. соч. С. 90.

¹⁹ Чеботарева Э.П. Врачебная этика. М.: Знание, 1984. С. 48.

ԼՈՒՍԻՆԵ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

ՀՀ Քննչական կոմիտեի ՀԿԳ ավագ քննիչ,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

*Մարդու վրա կատարվող փորձերի համար նախատեսված
քրեական պատասխանատվության խնդիրները*

Հոդվածում վերլուծվում է կլինիկական և ոչ կլինիկական հետազոտությունների իրավական հիմքերը, դրանց անցկացման պայմանները, նշվում է նոր դեղամիջոցների և բուժման մեթոդների կիրառման իրավական բազայի վերանայման անհրաժեշտությունը, և առաջարկվում են օրենսդրական փոփոխություններ, որոնք ուղղված են վերը նշված ոլորտում առաջացող իրավահարաբերությունների համարժեք կարգավորմանը: Նշված փոփոխությունները հնարավորություն կընձեռեն կանխարգելիչ չթույլատրված հետազոտությունների կազմակերպումը:

Հիմնարար- փորձարկում, կլինիկական և ոչ կլինիկական հետազոտություն, քրեական օրենսգիրք, դեղամիջոց:

LUSINE VARDANIAN

Senior investigator for particularly important cases of the
Investigative Committee of the Republic of Armenia,
Candidate of Law

SUMMARY

Criminal responsibility issues on human experiments

Medical researchers engaged in human experimentation commit criminal acts. Human experimentation is important to the development of life science. There are so many problems brought about by human experimentation, which should be paid more attention to by law in order to protect the right of the subject. International as well as domestic laws are enacted in order to beat the illegitimate human experiment, while criminal countermeasures should be taken to redeem the failure of common legal measures. Illegitimate human experiments are prohibited by Code. The Code proclaims that the voluntary consent of the human subject is absolutely essential and that the experiment should be such as to yield fruitful results for the good of society, unprocurable by other methods or means of study, and not random and unnecessary in nature.

Keywords: experience, clinical and clinical research, the Criminal Code, a cure.